
**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**ВИПУСК 127
(частина II)**

ACTUAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL RELATIONS

КИЇВ – 2016

Актуальні проблеми міжнародних відносин : Збірник наукових праць.
Випуск 127 (частина II).

К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
Інститут міжнародних відносин, 2016. – 178 с.

У Збірнику розглянуто актуальні питання розвитку сучасних міжнародних відносин,
міжнародного права та міжнародних економічних відносин.
Розраховано на викладачів, наукових співробітників, аспірантів та студентів.

Редакційна колегія

Головний редактор: Копійка В. В., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

1-ий заступник головного редактора (науковий редактор): Дорошко М. С., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

2-ий заступник головного редактора: Хмара М. П., кандидат економічних наук, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Відповідальний редактор: Макеєнко Л. Ф., Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Члени редакційної колегії

Арнольд Райнер, доктор юридичних наук, професор, Регенсбурзький університет (м. Регенсбург, Федеративна Республіка Німеччина).

Балюк Валенти, доктор політичних наук, професор, Університет Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін, Республіка Польща).

Вергун В. А., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Губерський Л. В., доктор філософських наук, академік НАН України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Дайнеко В. В., кандидат філологічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Довгерт А. С., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кисіль В. І., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Коппель О. А., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Крижанівський В. П., доктор історичних наук, професор.

Крушинський В. Ю., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кремона Маріз, доктор юридичних наук, професор, Європейський академічний інститут (м. Флоренція, Італійська Республіка).

Лещенко Лариса, доктор політичних наук, професор, Вроцлавський університет (м. Вроцлав, Республіка Польща).

Манжола В. А., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Матвієнко В. М., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Муравйов В. І., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Перепелиця Г. М., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Пирожков С. І., доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України.
Пузанов І. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Рижков М. М., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Рогач О. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Сіскос Євангелос, доктор економічних наук, професор, Державний технологічний навчальний інститут (м. Касторія, Грецька Республіка).
Скороход Ю. С., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Філіпенко А. С., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Фурса С. А., доктор юридичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
Шемшученко Ю. С., доктор юридичних наук, професор, академік НАН України.
Циганов С. А., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Шляхта Богдан, доктор політичних наук, професор, Ягеллонський університет (м. Краків, Республіка Польща).
Шнирков О. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Адреса редакційної колегії:

04119, Київ, вул. Мельникова, 36/1, Інститут міжнародних відносин.
тел. 044-483-11-25.

Збірник наукових праць «Актуальні проблеми міжнародних відносин» заснований у 1996 році. Засновник: Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Збірник наукових праць включено до переліку наукових фахових видань України в галузі політичних, юридичних і економічних наук.

Наказ Міністерства освіти і науки України № 241 від 09. 03. 2016 р.

Електронну версію видання розміщено на сайті «Актуальні проблеми міжнародних відносин» за адресою <http://journals.iir.kiev.ua> і передано до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на депозитарне зберігання та представлення на порталі наукової періодики: <http://www.nbuv.gov.ua>.

Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за добір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен власних, коректність перекладу на іноземну мову та інших відомостей.

Всі права застережені. All right reserved. При цитуванні обов'язкове посилання на Збірник наукових праць «Актуальні проблеми міжнародних відносин».

© Інститут міжнародних відносин. 2016.

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 327.8

CULTURAL DIPLOMACY IN INTERNATIONAL RELATIONS THEORY AND STUDIES ON DIPLOMACY

Anna Umińska-Woroniczka

Ph.D. Institute of International Studies Wrocław University.

Abstract. *This article analyses how the concept of cultural diplomacy has appeared in the theoretical debate on international relations and studies on diplomacy. As cultural diplomacy has long been present in the practice of diplomacy, it was examined primarily by its historians and practitioners. As a result, it was conceptualized and perceived mostly as an instrument with which states advance their interests and achieve political objectives. As far as theoretical perspective is considered, cultural diplomacy has appeared most of all in relation to the concept of «soft power». The goal of this paper is to present in a systematised way how this category has been present in the theoretical discourse. Furthermore, the article aims at determining whether the content of the concept has changed in response to processes and phenomena currently observed in international politics.*

Key words: *cultural diplomacy, culture in international relations, theory of international politics, public diplomacy.*

Introduction. Presenting a country through its culture is by no means a new phenomenon in diplomacy. States have always used their culture to transmit political, social, cultural and economic values, and yet cultural diplomacy was the «neglected part of foreign affairs» [1, p. 1]. Its marginal position as a research category within the theoretical discourse may be historically determined. First of all, for many centuries culture has been managed by non-governmental institutions. Secondly, according to a widespread belief, this form of activity has no clear and direct influence on a country's position in the international system. All these factors have made the concept rather unpopular among the academia. According to Simon Mark, there are several reasons why cultural diplomacy has attracted so little scholarly attention. One is the difficulty with judging its efficiency and genuine impact. Another is the lack of clear understanding of what it really is and what it entails [2].

Literature contains numerous definitions and perspectives on cultural diplomacy. This leads to a situation whereby the same activity is sometimes described by various terms. Cultural diplomacy may refer to institutions and activities that aim to spread certain ideas and values; it may signify the way in which a state (or other transnational entities) attempt to influence other actors; finally, it can describe the process of communication between actors of international relations. Dilemmas around this concept are only compounded by the emergence of new terms, such as «public diplomacy» or «new public diplomacy» [3, p. 7], as well as by continued controversies surrounding some long-known and commonly used terms – for instance, propaganda [4, p. 9; 5, p. 12]. The term «cultural diplomacy» has also been placed within cultural imperialism [6; 7], cultural policy and cultural relations [8].

The assessment of cultural diplomacy and its importance for foreign policies, a country's position on the international scene or the shape of relations between various participants of international politics is also highly divergent. Varying understanding of the concept means that its analysis is conducted mostly from the standpoint of its practitioners: governments, organizations, transnational actors or a broad international community. What is missing is a serious attempt at placing cultural diplomacy within theoretical approaches to international relations. This omission stems largely from the fact that the nature of interactions in the international environment, and of the environment itself, is still a highly debatable issue. The resulting lack of a single, commonly accepted ontology of international relations makes any comparative research in this area very difficult, if not practically impossible.

The purpose of this paper is to consider the significance of cultural diplomacy in the theoretical perspective, with particular focus on the liberal approach and constructivist assumptions about the identity of actors in international relations. Moreover, cultural diplomacy will be placed within the context of studies on diplomacy – an area somewhat excluded from the major theories.

Definitional issues. The aim of this part of the article is to determine the meaning of cultural diplomacy. A debate over definitions should be preceded by the explanation of the term «culture» itself, since it will be of crucial importance to understanding cultural diplomacy, cultural relations, policies or propaganda. The Oxford English Dictionary defines culture as both «the arts and other manifestations of human intellectual achievement regarded collectively» and «the ideas, customs, and social behavior of a particular people of society» [9]. In such a standpoint, the above-mentioned «manifestations» encompass a wide range of arts, educational opportunities, language, values, ideas, food, religion and more. Longman Dictionary, in turn, describes culture as «the beliefs, way of life, art, and customs that are shared and accepted by people in a particular society» [10].

Any further considerations depend on an answer to one key question: what exactly is cultural diplomacy? In order to answer it, I shall refer to the most frequently cited definition presented by Milton Cummings, who specified cultural diplomacy as the exchange of ideas, information, art and other aspects of culture among nations and their peoples in order to foster mutual understanding [11, p. 1]. It is also worth noting that Cummings goes on to state that it can also be more of a one-way street, as when one nation concentrates its efforts on promoting its language, explaining its policies and point of view, or «telling its story» to the rest of the world (*ibidem*). Cultural diplomacy includes activities that aim at presenting a country's broadly understood cultural heritage. Furthermore, as explained by Patricia Goff, it «rests on the assumption that art, language and education are among the most significant entry points into a culture» [12, p. 420].

Practices designed to spread one's own culture among other societies encompass the presentation of cultural heritage, lifestyle and beliefs. One key component of cultural diplomacy is cultural exchange – i.e. all kinds of art programmes, exhibitions, concerts, spectacles etc. that are usually prepared directly by cultural institutions. In this perspective, dimensions of cultural diplomacy include, among other, musical diplomacy [13, p. 71] arts diplomacy (focused on the so-called high arts: music, literature, painting), historical diplomacy, as well as teaching and popularizing languages. The target groups for such exchange are foreign societies, groups (scholars, artists) or even individuals. One key difference between the «standard» diplomacy and cultural diplomacy is that the latter engages foreign audiences.

When referring to Cummings definition, one should consider a broader context of his deliberations. Cummings focused on U.S. government's initiatives related to cultural exchange.

Searching for the roots of cultural diplomacy, he noted these initiatives «came in response to Nazi Germany's «cultural offensive» in Latin America during the 1930s». He emphasized the intense effort of U. S. diplomatic services was undertaken in the face of well-organized activities supported by the German government and aimed at damaging cultural relationships between the USA and Latin American countries. Talking about U.S. government's engagement in cultural diplomacy, he stated that the exchanges of people envisioned as its part «were to be used to strengthen cultural relations and intellectual cooperation among the United States and other nations. The exchange should be truly reciprocal and should involve nongovernmental unofficial groups and organizations, such as labor unions, college faculty members, youth groups, and social service organizations».

Cultural diplomacy implemented in the 1950s and 1960s by the British diplomatic service had a similar genesis. As explained by J. Lee, «contemporaries preferred to use such terms as «the influence overseas of a British presence», «nonmilitary action», «information effort», but the term «cultural diplomacy» appeared in Foreign Office documents as early as 1950s. «In the paper on the subject drafted in 1960 by the Foreign Office, cultural diplomacy was defined generally as using the contacts made between different peoples in order to further the line of policy being taken in relations between governments» [14, p. 112-134]. In both approaches mentioned here, the dominant role in shaping cultural diplomacy is assigned to governments, with the caveat that other entities, including non-governmental ones, also influence «foreign audiences».

A narrower view is proposed by Arndt, who pointed out that «cultural diplomacy can only be said to take place when formal diplomats, serving national governments, try to shape and channel this natural flow to advance national interests» [15, p. 18]. In such picture, cultural diplomacy is placed within the context of politics, with the crucial role assigned to governmental bodies which, as representatives of their respective states, pursue their particular interests in international relations. Similar line of thinking is evident in Tim Rivera's writing who, referring to Great Britain's practices aimed at spreading its culture, noted several vital difference between cultural diplomacy and cultural relations. He observed that «it is the introduction of government, national interest and support of policy which makes such exchange cultural diplomacy. Cultural diplomacy utilizes cultural content in its programming, but takes as «advocacy» approach to support policy objectives and advance national interests» [16, p. 11]. Rivera believes that since cultural relations are less entangled in political influences than cultural diplomacy, the former ensure broader participation of non-governmental actors.

Today, cultural diplomacy is often linked to the influence of actors other than states. As noted by Simon Mark, one would be wise to consider a fairly wide scope of practices and look at cultural diplomacy through the lens of activities undertaken by various states. «It is useful to begin by setting out briefly the core characteristics of the practice. Simply stated, cultural diplomacy is «the deployment of a state's culture in support of its foreign policy goals or diplomacy». It is a diplomatic practice of governments – mostly single governments, but also groups of governments such as the European Union, and sub-national governments»[17, p. 1-45]. Hence, it is clear that activities that fit within the scope of cultural diplomacy can be undertaken by entities other than states. The EU provides a model example, as it initiates academic and cultural exchange programmes and thus directly engages in spreading certain value, ideas and norms.

Following Cummings' definition, several authors note the need to establish goals that fall outside the scope of political interests or building relations of trust between societies, communities or individuals. The goal of cultural diplomacy is to help initiate or continue a dialogue, exchange cultural information, signal cooperation and «reach» the people.

It seems that defining cultural diplomacy requires us to establish its purpose. If one adopts the view linking it to political activity of state institutions, then cultural diplomacy remains one

of the instruments for advancing national interests. The latter category is strongly rooted in theories of international relations. Its complexity aside (it becomes more complex when it represents a combination of features, one should make note how the concept is reconsidered, particularly through the lens of social constructivism. While in neorealist rhetoric national interest comes down mostly to physical survival, other theories broaden its scope to include economic welfare, or prestige and image of a country among the international community.

The above-mentioned definition by Cummings emphasises two-ways exchange, but also indicates that such exchange should be aimed at explaining a state's policies and point of view, or «telling its story» to the rest of the world. This means that cultural diplomacy is inextricably linked to the pursuits of various actors: states, IGOs, NGOs, as they try to shape a positive perception of their actions among foreign audiences.

It seems that theoretical approaches indicated in the introduction can suggest a way of defining cultural diplomacy. Specifying its practitioners, initiators and recipients is paramount to creating any definition. Of equal importance is determining to what extent cultural diplomacy influences behaviours of particular actors.

Cultural diplomacy in the theoretical perspective. For a long time cultural diplomacy remained outside the main scope of research on international relations. Such marginalisation resulted largely from its position among the major theoretical approaches – primarily from the fact that until the end of the 1980s realism was the dominant theory.

Realism and neorealism. Cultural diplomacy fell completely outside the scope of interest of classic realism. Being an intangible factor, it did not have any direct impact on a country's power and position in the international system. According to this approach, the main actors of international relations are states that focus on advancing their interests. They are only able to do so effectively if they possess sufficient power. The key goal of each state is to ensure its own security which, in turn, guarantees sovereignty. In pursuing their interests, states are constantly conflicted with one another, with international politics being the plane on which the conflict is played out. In realism, a country's power is based on strictly material factors: military power, natural resources, population [18, p. 7]. Hence, cultural diplomacy – whatever definition one adopts – cannot be of interests to realist scholars. Placing it within the instruments of foreign policy does not help either. As Hans Morgenthau pointed out, diplomacy is the only defence against war – which is not seen as an anomaly – since to fail in any of these four tasks may mean «to jeopardize the success of foreign policy and with the peace of the world» [19, p. 4]. Morgenthau distinguished four basic goals of diplomacy that should support the pursuit of national interests: to define the major objectives of the state and the power available to fulfil these objectives, to assess the goals and powers of other nations, to determine the level of compatibility of these different goals and pursue the goals with the appropriate means. Therefore, he did not see diplomacy as a constitutive factor of international relations. The national interest itself was usually defined in terms of survival, power and relative capabilities. Finally, there was the matter of prestige and reputation. For Morgenthau, prestige was a crucial explanatory concept in international politics. He argued that perceptions held by actors about one another were as important as their actual strength. All in all, classic realism simply omitted cultural diplomacy altogether and did not consider it even as a tool of foreign policy.

Structural realism also skipped over cultural diplomacy, albeit for different reasons. Neorealists consider systems analysis as an appropriate tool for analyzing international politics. Essentially, attributes of individual entities (states) do not affect the structure of the system. Therefore, theory of international politics does not necessarily entail (or require, for that matter) the existence of foreign policy [20, p. 54-57]. For this reason, neorealists do not view the analysis of actors and interactions between them (including foreign policy and diplomatic prac-

tice) as important. Waltz has stressed that his theory of international politics cannot account for or explain the foreign policies of states and offered a wide range of choices for state behaviour by pointing out that states «at a minimum, seek their own preservation and, at a maximum, drive for universal domination». Still, there is no need to theorise diplomacy or foreign policy and its instruments. To conclude, neorealists assume that the structure of international politics is determined by anarchy and the distribution of material capabilities. This way, they exclude from their scope of interest mutual influences that societies exert on one another through cultural norms, values and beliefs.

Due to their basic assumptions about the nature of state and the structure of international system, both classic realism and neorealism fail to consider cultural diplomacy as a valid factor, regardless of how exactly this concept is defined.

Liberalism. Different assumptions about the international environment are espoused by the broadly defined liberalism and its various variations. Andrew Moravcsik offered the following classification of liberal theories: «Classical liberal thought have found their way into contemporary international relations, of which the following can be distinguished: republican liberalism holds that liberal democracies tend to be more pacific than other forms of government, pluralist liberalism [known also as sociological liberalism – A. U-W.] argues that the maldistribution of social power or the existence of deep social cleavages creates incentives for international conflict; commercial liberalism asserts that economic interdependence creates incentives for peace and cooperation and regulatory liberalism contends that international law and institutions promote international accommodation» [21, p. 513-553]. Essentially, liberalism moves away from a conflicted, egoistic environment of states and toward cooperation between numerous participants of international relations. State remains an important actor, but does not represent some general, all-encompassing national or social interests, nor does it pursue an abstract *raison d'état*; instead, it reflects a certain configuration of interests and aspirations expressed by various social groups.

Several concepts and assumptions within liberalism are particularly useful for building a theoretical framework of cultural diplomacy. The first one refers to the possibility of mutual influence between actors other than states, referred to as transnational. Transnational relations – i. e., the relations between people, groups, organisations belonging to different countries – have become one of the basic research categories in sociological liberalism. James Rosenau argues that seeing states as the only actors makes it impossible to understand the functioning of regimes or global governance in which many entities play important roles. He defined transnationalism as «the processes whereby international relations conducted by governments have been supplemented by relations among private individuals, groups and societies that can and do have important consequences for the course of events» [22, p. 1]. Accounting for a broad range of actors resulted in a changed perception of their mutual influences. Most of all, the conflict between states emphasised by liberalists has been replaced with the strive toward peaceful coexistence, aided by the process in which societies, groups or individuals from various countries interact with and affect each other. Hence, international relations are no longer an area available exclusively to states – in the liberal view, they encompass also communities, international institutions and individuals.

If one analyses cultural diplomacy in the liberal theoretical framework, one concept worthy of attention was developed by Joseph Nye, who juxtaposed the neorealist «hard power» with an entirely different set of factors and resources that he termed «soft power». According to Nye, power is the ability to affect others to obtain the outcomes you want. One can affect their behaviour in three main ways: threats of coercion («sticks»), inducements and payments («carrots»), and attraction that makes other want what you want. A country may obtain the outcomes

it wants in world politics because other countries want to follow it. It is also important to set the agenda and attract others in world politics, and not only force them to change through the threat or use of military or economic weapons. «soft power» – getting others to want the outcomes that you want – co-opts people rather than coerces them. «soft power» rests on the ability to shape the preferences of others» [23, p. 5]. By establishing what «soft power» is, Nye fills the gap stemming from shortfalls in the neorealist interpretation of international relations – most of all, the issue of differentiating various types of assets and the multi-actor nature of contemporary international politics.

As Nye put it, «in international politics, the resources that produce «soft power» arise in large part from the values an organization or country expresses in its culture, in the examples it sets by its internal practices and policies, and in the way it handles relations with others». Analyzing the importance of «soft power», Nye identifies its three sources – three mechanisms through which a country may develop or engage its «soft power» with other countries: its culture (in places where it is attractive to others), its political values (when it lives up to them at home and abroad), and its foreign policies (when they are seen as legitimate and having moral authority [24]).

As part of distinguishing the latter two, it is important to define diplomacy and establish it as fundamentally an activity of governments. In order to employ various dimensions of «soft power», actors of international politics (particularly states) try to spread their immaterial resources (such as norms and cultural values) or ideologies that together with these immaterial resources can induce positive attitude in other governments and societies [25]. As opposed to hard power, «soft power» emphasizes the possibility of cooperation rather than the ever-present danger of war. It utilizes the power of ideas rather than the power of weapons.

When analyzing the role of cultural diplomacy, Nye treats culture as a resource of «soft power». As a form of «soft power», cultural diplomacy had existed long before it was put forward as a new concept within the framework of international relations. However, although it had been employed by practitioners of diplomacy, it was only after Nye developed the concept of «soft power» that the soft resources have been attributed greater role in contemporary international politics.

It seems that the liberal theoretical approach has vital implications for the way cultural diplomacy is defined – most of all, because it takes account of the multi-actor nature of the international environment. As a result, it links cultural diplomacy to the pursuit of interests on the part of groups of governments (e. g. the EU) or sub-national governments as much as on the part of single nation-states.

Finally, it is prudent to acknowledge how cultural diplomacy is defined within the context of a broader term – public diplomacy. The latter is one of «soft power's» key instruments [26]. There is many similarities and overlaps between the two «visions». In both of them, diplomacy is addressed at broad groups of audiences and engages various entities, rather than being reserved solely for the representatives of national governments (like in traditional diplomacy). Most scholars view cultural diplomacy as, conceptually and practically, a subset of public diplomacy. Instead of analysing a rich body of literature on public diplomacy, I shall only refer to the genesis of this term. One definition that is widely used by academics all around the world came from Edmund Guillion. Referring to Guillion's work, Cull stated that «Public diplomacy (...) deals with the influence of public attitudes on the formation and execution of foreign policies. It encompasses dimensions of international relations beyond traditional diplomacy; the cultivation by governments of public opinion in other countries the interaction of private groups and interests in one country with another (...)» [27]. In such view, the purpose of public diplomacy is transnational flow of information and ideas. As pointed Eytan Gilboa Classic Public Diplo-

macy uses several channels or techniques including international broadcasting; cultural and scientific exchanges of students, scholars, intellectuals and artists; participation in festivals and exhibitions; building and maintaining cultural centres; teaching a language; establishing local friendship leagues and trade associations [28, p. 715-747]. Currently, it is perceived through the lens of democratisation that occurs in numerous processes in international relations, i. e. transnationalism and globalization [29, p. 192-208]. Following the above-signaled trend, cultural diplomacy is treated as one of several dimensions of public diplomacy [30, p. 8-21]. It is described as a way in which governments and other actors communicate with other societies in order to advance their interests in international politics. Cull names four elements that together constitute today's public diplomacy: cultural diplomacy, listening, advocacy and international broadcasting [31].

Putting cultural diplomacy within a broader framework of public diplomacy is a fairly widespread custom among today's scholars, although there are some who call for complete separation of these two concepts, arguing that the needs of public diplomacy and cultural diplomacy are not always complementary [32, p. 1-29].

Constructivism. When one considers the importance of cultural diplomacy for relations between various actors of international relations, it is worth to refer to constructivism – a theoretical approach that presents an alternative to both neorealism and neoliberalism. Proponents of constructivism [33, p. 420] have questioned ontological and epistemological assumptions of previous major IR theories. They emphasise the role of norms, institutions and identity and point to interdependencies between various agents and structures. As indicated by Wendt, constructivism is a social theory on which constructivist theories of international politics – e. g. about war, cooperation and the international community – are based. Constructivism views the core of international relations as an interactive process in which the ideas and their communication among agents (individuals, groups, social structures etc.) serve to create structures such as treaties, laws, international organizations and other aspects of the international system [34]. These structures in turn influence the ideas and communication between the agents. In its variants, this approach – for it is too unspecified to be a theory – directs us towards how the positions of international actors come to be as they are, while taking an eclectic view as to which influences might be most important: ideas, language, history, memory, institutions, norms, interests [35]. «While they accept the notion that there is a real world out there, constructivists believe that it is not entirely determined by physical reality and is socially emergent. More importantly, they believe that the identities, interests and behaviour of political agents are socially constructed by collective meanings, interpretations and assumptions about the world» [36, p. 324]. According to Wendt's interpretation, international anarchy does not shape states' motivations. To the contrary – it is states that create an environment akin to anarchy by defining their interests and identities in a pluralist international system. Constructivists are also attributed with a notion that the articulation of national interest is simply a specific expression of a country's identity in international relations. Of all public institutions, governments possess the biggest range of means to assess what solutions are optimal for the state and its citizens in a given set of circumstances. Interpretations of *raison d'état* always depend on a government's understanding of the environment in which it operates and factors that shape it. This, in turn, comes from its knowledge, experience, cognitive sensibility and ideology it espouses. Wendt stresses that apart from physical survival championed by realists, there are at least three other «objective» national interests: autonomy, economic welfare and a collective self-esteem [37, p. 112].

If one understands cultural diplomacy as a mutual influence exerted by spreading ideas, values and beliefs, constructivist framework puts it as a form of influence that can be exercised on both agents and actors of international relations. Immaterial resources become key elements that

shape actors' attitudes and actions. In the context of cultural diplomacy, these resources are distributed by means of cultural exchange and other forms of interaction. Another crucial factor here is the way actors understand and perceive each other, e. g. due to their beliefs and visions of the world. This aspect is linked particularly strongly to ideas, which Tannenwald describes as social constructs espoused by individuals, or sets of beliefs, principles and attitudes that direct our behaviours and policies [38, p. 13-42]. In such view, ideas and opinions of foreign audiences can be shaped through cultural exchange conducted as part of cultural diplomacy.

One particularly interesting approach to cultural diplomacy stems from constructivist premises as to the shaping of actors' identity in international relations. Constructivists consider identity as being socially constructed. Hence, they object the notion that it is a «primal» characteristic given «once and for all». Acknowledging that identities may change has further implications, especially with regard to international image. As pointed out by Davis Cross, «identity creation and international image are actually mutually constitutive in significant ways and there is a continuous feedback loop between image and identity» [39, p. 1-13]. Identity is constructed by ideas and values which, if seen as attractive by foreign audiences, may shape a country's positive international image. Here, image is an outcome of subjective views as to the attractiveness of the language, culture, norms, ideas and values attributed to a given actor. In such approach, cultural diplomacy directly reflects the identity of the people it represents. At the same time it conveys a credible message about a country's culture and so shapes the way it is perceived, both by the international environment and by the originating society. Cultural diplomacy fits well into this theoretical approach, as it is ultimately representative of a complex, social process. It gives credit to the notion that foreign public's perceptions are crucial to determining a state's behaviour and outcomes in international relations.

To conclude, one might argue that this in perspective on international relations identity, policies, image and cultural diplomacy are all interrelated. From the constructivist point of view, the social identity not only affects the way a country is seen by foreign societies, but also stems from attitudes shared by its inhabitants [39, p. 8]. It seems that social constructivism, understood solely as an explanatory meta-theory [40, p. 147-182] and gives new level to explanation of public diplomacy and cultural diplomacy as well.

Cultural diplomacy in studies on diplomacy. Another approach to cultural diplomacy worthy of attention is that in the broader framework of studies on diplomacy. For a long time, the latter field was treated largely as marginal to the overall scholarly work on international relations theory. This was true in both American and European academia. «It is therefore curious that, unlike scholarship elsewhere, American IR has long overlooked diplomacy, generally showing little interest in what diplomacy is, in what diplomats do, and, indeed, in what diplomats should do» [41]. As pointed out by Jönsson and Hall, the root of the marginalization of diplomacy in IR theory can be found in the «bottom-up conceptualization of political space, in which anything «international» emanates from autonomous states» [42, p. 195-210]. As theorists were uninterested in in-depth research on diplomacy, the subject came under the scrutiny of historians and practitioners. This has been clearly reflected in how diplomacy has been described: «practitioners tended to be anecdotal rather than systematic, and diplomatic historians idiographic rather than nomothetic» [43, p. 15-28]. As a result, definitions of diplomacy (and, later, cultural diplomacy as well) took account of actions undertaken by representatives of governments and states. One example of such trend is Satow's description of diplomacy as «the application of intelligence and tact to the conduct of official relations between the governments of independent states, extending sometimes also to their relations with dependent territories, and between governments and international institutions; or, more briefly, the conduct of business between states by peaceful means» [44, p.1]. Such approach is characterised by a very narrow range of entities entitled

to conduct diplomacy. Maintaining contact with other states (or with the public at large) was an exclusive task of consuls and diplomats, who were supposed to act strictly according to instructions from their home governments. In this view, diplomacy included work related to cultural promotion and public relations exercises, in which «the consul will be expected to take his cue from the appropriate departments of his embassy, draw their attention to opening for new initiatives, and, at his discretion, take such initiatives himself» [44, p. 1-2]. Hence, cultural diplomacy is merely an expression of institutionalised relations between states and basically comes down to the implementation of bilateral agreements. Both diplomacy as a whole and cultural diplomacy specifically are narrowed down to being an instrument of foreign policy, with cultural diplomacy given only a marginal role compared to other tools. Geoffrey Berridge's definition also elaborates on the instrumentality of diplomacy for governments: «Diplomacy is an essentially political activity (...) Its chief purpose is to enable states to secure the objectives of their foreign policies without resorting to force, propaganda, or law. It follows that diplomacy consists of communication between officials designed to promote foreign policy» [45]. Again, diplomacy is viewed as limited to activities undertaken by representatives of a state: its head, members of its government or its diplomats.

One author to place cultural diplomacy within the overall picture of diplomatic activities on the part of governments and their representatives was Anthony Haigh, who pointed out several possible definitions of this term. Haigh famously stated that if seen as a verb, cultural diplomacy had a singular, dual and plural form. «In the period between the two world wars, when intervention by governments in international cultural relations became common practice, cultural diplomacy was mainly, if not entirely, limited to the singular number, recognizable under the now outmoded title of «cultural propaganda». To some persons, this association has given to cultural diplomacy a pejorative sense, so that they do not like to use the term as a means of describing the more recent developments in the collective cultural co-operation (...)» [46]. Haigh suggested that equating cultural diplomacy with propaganda was unjustified, and that those who do so overlook the development of collective cultural cooperation which is essentially free of the bias characteristic for propaganda. For Haigh, cultural diplomacy constituted a method or technique of diplomacy that could be utilised for both good and malevolent purposes and, as such, was neutral in its connotations. The fact that cultural diplomacy was often used as a synonym to propaganda had its origins in the cold-war rivalry of two political blocks [47]. Scholars who analysed it in this context saw it as an instrument of foreign policy, but one that, unlike all other methods, allowed governments to engage with foreign societies. They considered it a tool focused on the pursuit of national interest and directed by government representatives.

The transformation of international political environment, acknowledged most of all by the liberal theorists, has determined the way of defining diplomacy. From being a strictly limited to the activities of official representatives, diplomacy as an academic concept developed into a multi-faceted, multi-dimensional network of interconnections, with communication at its heart.

Diplomacy is no longer treated as a domain reserved exclusively for governmental bodies. Analyzing the changing nature of diplomacy, Barston emphasised that it is unwise to see diplomacy from a narrow, traditional perspective in the sense of being the sole preserve of foreign ministries and diplomatic staff. Diplomacy, instead, has many participants such as politicians, advisors, civil servants etc. from a plethora of national departments and also between international organizations and multinational companies and various governments as well as with NGOs and with normal people [48, p. 7]. The same author introduced the category of «players» in diplomacy and indicated that numerous other, non-state, interests have become increasingly involved, such as special interest groups and groups representing criminals, terrorists, the environment, natural resources, aid organizations, various religious groupings as well as international

foundations, medical organizations etc. One immanent feature of cultural diplomacy that points to an evolving nature of diplomacy as a whole is the fact that relations maintained by governments have always been supplemented by relations among private individuals, groups and societies. New communication channels have redefined the ways a country may influence other actors – one example being the renaissance of public diplomacy and the emergence of other forms, e.g. city diplomacy, citizen diplomacy [49, p 131-150].

As K. J. Holsti indicated, «diplomacy is a procedural institution of international politics because it is a common and patterned practice in the sense that thousands of government officials are in daily contact for the purpose of exchanging information, persuasion, and formal negotiations» [50, p. 16]. He also distinguished between such procedural institutions (which he considered «derivative») and foundational institutions which, in a state-centric system, include states, sovereignty, territoriality and fundamental norms of the international law. He understood procedural institutions (including diplomacy) as those repetitive practices, ideas and norms that underlie and regulate interactions and transactions between the separate actors. Furthermore, he stressed that while diplomatic practices may change in many ways (for instance by inviting representatives of NGOs or individual citizens to join diplomatic representations), this does not prove that the institution of diplomacy itself has been reshaped or replaced, as «ideas, norms, regulations and conventions of diplomacy remain largely intact» [50, p. 17].

Such thinking signals a potential understanding of cultural diplomacy. Its practice indicates it was seen as one of several instruments with which a state can influence other actors of international relations. The one-sided nature that some authors attributed to cultural diplomacy resided mostly in the nature of messages a government was sending to other nations – it used these messages, which sometimes amounted to manipulation, to achieve its own (and only its own) political goals. At the same time, the most important, if not the only, subject of diplomacy was the state. This could lead to equating cultural diplomacy with propaganda employed «in the service» of a specific ideology. However, as Haigh rightly noted, the fact that cultural diplomacy engaged foreign audiences and provided for exchange (e. g. between cultural institutions or artistic groups) determined its nature in a way that was free of negative connotations.

Currently, although cultural diplomacy has a clear two-ways character, employs new technologies and involves a wide variety of entities, it is still considered as a tool and instrument of modern diplomacy [51]. Nevertheless, unlike other instruments, it has a social context related to the identity of actors and agents of contemporary international relations.

Conclusions. The above analysis of cultural diplomacy in the theoretical discourse on international relations reveals the evolution in how this concept has been understood. Although cultural diplomacy has long been present in the practice of diplomacy, realism and neorealism have completely overlooked it. It reappears in studies on diplomacy, where it is seen as one of the diplomatic tools used by states and their governmental bodies to pursue national interests. However, studies on diplomacy still see it as a marginal feature in the overview of activities conducted by state representatives, while reserving the most important role for negotiations and direct diplomacy by cabinet members and heads of states.

As far as theory is concerned, rethinking of cultural diplomacy had been undertaken most of all in relation to the concept of «soft power». In Nye's vision, culture constitutes a vital part of a state's «attractiveness», and hence has the ability to affect the preferences of other actors. In international politics, the source of «soft power» lies with the values embedded in a country's (or organisation's) culture. One channel through which these values are distributed is cultural exchange that is a key element of cultural diplomacy. Consequently, an actor's position is affected by its hard power – i. e. its military and economic potential – and its «soft power». In the light of constructivist assumptions as to identities of actors in international relations, cultural diplo-

macy can be considered as one of the social elements that create and shape these national identities. The way an actor is perceived – its international image – is a function of its identity and the role it is attributed with. Identity, in turn, can be shaped through a dynamic process driven by specific norms, values and ideas.

References

1. Frankel Ch. *The Neglected Aspect of Foreign Affairs: American educational and cultural policy Abroad* / Ch. Frankel. – Washington D. C. : The Brookings Institution, 1966. – 156 p.
2. Mark S. *A Greater Role for Cultural Diplomacy* / S. Mark. –Clingendael Institute, Discussion Paper, 2009. – 51 p.
3. Melissen J. *The New Public Diplomacy, «soft power» in International Relations* / J. Melissen. – London: Palgrave Macmillan, 2005. – 240 p.
4. Gienow-Hecht J. *What Are We Searching For? Culture, Diplomacy, Agents and the State. Searching for a Cultural Diplomacy.* Ed. Jessica Gienow-Hecht and Mark Donfried / J. Gienow-Hecht. – New York and Oxford: Berghahn Books, 2010. – 265 p.
5. Haigh A. *Cultural diplomacy in Europe, Strasburg, Council of Europe; Sales agent* / A. Haigh. – Manhattan: Pub. Co., 1974. – 252 p.
6. Ferguson N. *Colossus: The Price of America's Empire* / N. Ferguson. – New York : Penguin Press. Intro, 2004. – 384 p.
7. Topić M. *Cultural diplomacy and Cultural imperialism European perspective(s)*, Peter Lang / M. Topić & C. Sciortino. – New York, Oxford, Wien, 2012. – 243 p.
8. Wyszomirski M. *International Cultural Relations: A MultiCountry Comparison* / M. Wyszomirski. – Washington, D. C. : Centre for Arts and Culture, 2003. – 67 p.
9. *Oxford Dictionaries: «Culture: Definition of Culture in Oxford Dictionary (British & World English)»*, 2015 [Electronic source]. – Access mode: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/culture>.
10. *Longman Dictionary of Contemporary English, «Culture: Definition of Culture in Longman Dictionary (British & World English)»*, 2015 [Electronic source]. – Access mode: http://www.ldoceonline.com/dictionary/culture_1.
11. Cummings Milton C. *Cultural Diplomacy and the United States Government: A Survey* / C. Milton Cummings. – Washington, D. C. : Centre for Arts and Culture, 2003. – 15 p.
12. Goff P. *Cultural Diplomacy* / P. Goff, A. F. Cooper / Ed. J. Heine, R. Thakur // In book: *The Oxford handbook of modern diplomacy.* – Oxford University Press, 2013. – P. 420.
13. Statler K. *The Sound of Musical Diplomacy* / K. Statler // *Diplomatic History.* – 2012. – Vol. 36 (1). – P. 71-75.
14. Lee J. M. *British cultural diplomacy and the cold war: 1946–61* / J. M. Lee // *Diplomacy & Statecraft.* – 1998. – Vol. 9. – Issue 1. – P. 112-134.
15. Arndt R. T. *The First Resort of Kings: American Cultural Diplomacy in the Twentieth Century* / R. T. Arndt. – Washington, D. C. : Potomac Books, 2005. – 602 p.
16. Rivera T. *Distinguishing Cultural Relations From Cultural Diplomacy: The British Council's Relationship With Her Majesty's Government*, Figueroa Press / T. Rivera. – Los Angeles: University of Southern California, 2015. – 53 p.
17. Mark S. *A Greater Role for Cultural Diplomacy* / S. Mark. – Clingendael Institute Discussion Paper, 2009. – 51 p.
18. Mearsheimer J. *Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War, International Security* / J. Mearsheimer. – 1990. – Vol. 15. – № 1 (Summer). – P. 5-56.

19. Morgenthau H. *Politics Among Nations* / H. Morgenthau / 5th ed. – New York : Knopf, 1978. – 15 p.
20. Waltz K. *International Politics Is Not Foreign Policy* / K. Waltz // *Security Studies*. – 1996. – Vol. 6. – Issue 1. – P. 54-57.
21. Moravcsik A. *Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics* Author(s) / A. Moravcsik // *International Organization*. – 1997. – Vol. 51. – № 4 (Autumn). – P. 513-553.
22. Rosenau J. N. *The Study of Global Interdependence. Essays on the Transnationalization of World Affairs* / J. N. Rosenau – London: Frances Pinter, 1980. – 334 p.
23. Nye J. S. Jr., «Soft power»: *The Means to Success in World Politics* / J. S. Jr. Nye. – New York : Public Affairs, 2004. – 208 p.
24. Dolan Ch. «Soft power» and Cultural Exchange: *Assessing the Global Influence of U.S.-hosted Higher Educational Exchange Programs (Presented at ISA-Toronto 2014)* / Ch Dolan, C. Escudero [Electronic source]. – Access mode: https://www.academia.edu/9861893/Soft_Power_and_Cultural_Exchange_Assessing_the_Global_Influence_of_U.S._hosted_Higher_Educational_Exchange_Programs_Presented_at_ISA-Toronto_2014.
25. Nye J. S. *Get Smart: Combining Hard and «soft power»* / J. S. Nye // *Foreign Affairs*. – 2009. – Vol. 88 (July/August). – P. 160-163.
26. Melissen J. *The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice* / J. Melissen // *The New Public Diplomacy, «soft power» in International Relations* / J. Melissen. – London: Palgrave Macmillan, 2005. – P. 3-27.
27. Cull N. J. *Public Diplomacy before Gullion: The Evolution of a Phrase, 2009* [Electronic source] / N. J. Cull. – Access mode: http://uscpublicdiplomacy.com/index.php/newsroom/pdblog_detail/060418public_diplomacy_before_gullion_the_evolution_of_a_phrase.
28. Gilboa E. *Public Diplomacy: The Missing Component in Israel's Foreign Policy* / E. Gilboa // *Israel Affairs*. – 2006. – Vol. 12. – № 4. – P. 715-747.
29. Melissen J. *Public diplomacy* / J. Melissen // In book: *Diplomacy in a Globalizing World Theories and Practices* / Ed. P. Kerr and G. Wiseman, 2013. – P. 192-208.
30. Leonard M. *Public Diplomacy* / M. Leonard, C. Stead, C. Smewing – London: Foreign Policy Centre, 2002 – 183 p.
31. Cull N. J. *Public Diplomacy: Lessons from the Past, CPD Perspectives on Public Diplomacy* / N. J. Cull. – Los Angeles, CA : Figuera Press, 2009. – 62 p.
32. Feigenbaum H. B. *Globalization and cultural diplomacy* / H. B. Feigenbaum – Center for arts and culture, *Culture & the National Agenda Issue Paper*, 2001. – 29 p.
33. Wendt A. *Social Theory of International Politics* / A. Wendt. – Cambridge, 1999. – 477 p.
34. Finnemore M. *National Interests in International Society* / M. Finnemore. – Ithaca : Cornell University Press, 1996. – 176 p.
35. Hill Ch. *The National Interest in Question: Foreign Policy in Multicultural Societies* / Ch. Hill – Oxford: Oxford University Press, 2013. – 336 p.
36. Adler E. *Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics* / E. Adler // *European Journal of International Relations*. – 1997. – Vol. 3 (3). – P 319-363.
37. Wendt A. *Social Theory of International Politics* / A. Wendt. – Cambridge, 1999. – 477 p.
38. Tannenwald N. *Ideas and Explanation: Advancing the Research Agenda* / Eds. N. Tannenwald and W. C. Wohlforth «The Role of Ideas and the End of the Cold War,» Special Issue of // *The Journal of Cold War Studies*. – 2005. – Vol. 7. – № 2 (Spring). – P. 13-42.
39. Cross Mai'a K. *Davis Conceptualizing European Public Diplomacy* / In book: Mai'a K. Davis Cross, J. Melissen *European Public Diplomacy : «soft power» at Work*. – New York: Palgrave Macmillan. – 2013. – P. 1-13 p.

40. Guzzini S. A reconstruction of constructivism in International Relations / S. Guzzini // *European Journal of International Relations*. – 2000. – Vol. 6. – № 2. – P. 147-182.
41. Jönsson Ch. *Essence of Diplomacy* / Ch. Jönsson, M. Hall – London–Houndmills : Palgrave Macmillan, 2005. – 218 p.
42. Jönsson Ch. *Communication: An Essential Aspect of Diplomacy* / Ch Jönsson, M. Hall // *International Studies Perspectives*. – 2003 – Vol. 4. – P. 195-210.
43. Jönsson Ch. *Theorising diplomacy* / Ch. Jönsson // In book: *Routledge Handbook of Diplomacy and Statecraft* / Ed. B. J. C. McKercher. – London : Taylor Francis Ltd, 2012. – P. 15-28.
44. Satow E. M. *A guide to diplomatic practice* / E. M. Satow. – London : Longman, 1932. – 542 p.
45. Berridge G. R. *Diplomacy: Theory and Practice* / G. R. Berridge / 4th ed. – London: Palgrave Basingstoke, 2010. – 282 p.
46. Haigh A. *Cultural diplomacy in Europe* / A. Haight. – Strasburg, Council of Europe; Sales agent, Manhattan Pub. Co, 1974. – 251 p.
47. Barghoorn C. *The Soviet Cultural Offensive: The Role of Cultural Diplomacy in Soviet Foreign Policy* / C. Barghoorn – Princeton, N J : Princeton University Press, 1960. – 353 p.
48. Barston R. *Modern diplomacy*. Pearson Education / R. Barston / 4th ed. – London: Routledge, 2013. – 454 p.
49. Sharp P. *Making Sense of Citizen Diplomats: The People of Duluth, Minnesota, as International Actors* / P. Sharp // *International Studies Perspectives*. – 2001. – Vol. 2 – Issue 2. – P. 131-150.
50. Holsti K. J., *The Problem of Change in International Relations Theory* / K. J. Holsti // *Institute of International Relations The University of British Columbia. Working Paper*. – 1998. – № 26-21 p.
51. Cooper A.F. *The Oxford handbook of modern diplomacy* / A. F. Cooper, J. Heine, R. Thakur. – Oxford University Press, 2013. – 990 p.

КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ В ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І ДОСЛІДЖЕННЯХ ДИПЛОМАТІЇ

Анна Умінська-Воронька

Доктор філософії Інституту міжнародних досліджень Вроцлавського університету.

Анотація. *В статті проаналізовано наявність концепту культурної дипломатії в теоретичному просторі міжнародних відносин і студій над дипломатією. Автор вказує на довготривалу наявність культурної дипломатії в дипломатичній практиці держав, що знаходило віддзеркалення у зацікавленості цією формою дипломатії істориків та практиків-дипломатів. Це детермінує її концептуалізацію і використання в дійсності як інструменту реалізації цілей держави або знаряддя до досягнення державного інтересу. В теоретичній перспективі культурна дипломатія з'являється в першу чергу в контексті «soft power». Метою статті є спроба усистематизування категорії культурної дипломатії в теоретичному дискурсі міжнародних відносин, а також виявлення чи її зміст підпорядковується змінам, з огляду на актуальні процеси і явища в міжнародному середовищі, між іншим такі як транснаціоналізм та мультиакторовість.*

Ключові слова: *культурна дипломатія, культура в міжнародних відносинах, теорія міжнародної політики, публічна дипломатія.*

Список використаної літератури

1. Frankel Ch. The Neglected Aspect of Foreign Affairs: American educational and cultural policy Abroad / Ch. Frankel. – Washington D. C. : The Brookings Institution, 1966. – 156 p.
2. Mark S. A Greater Role for Cultural Diplomacy / S. Mark. – Clingendael Institute, Discussion Paper, 2009. – 51 p.
3. Melissen J. The New Public Diplomacy, «soft power» in International Relations / J. Melissen. – London: Palgrave Macmillan, 2005. – 240 p.
4. Gienow-Hecht J. What Are We Searching For? Culture, Diplomacy, Agents and the State. Searching for a Cultural Diplomacy. Ed. Jessica Gienow-Hecht and Mark Donfried / J. Gienow-Hecht. – New York and Oxford: Berghahn Books, 2010. – 265 p.
5. Haigh A. Cultural diplomacy in Europe, Strasbourg, Council of Europe; Sales agent / A. Haigh. – Manhattan: Pub. Co., 1974. – 252 p.
6. Ferguson N. Colossus: The Price of America's Empire / N. Ferguson. – New York : Penguin Press. Intro, 2004. – 384 p.
7. Topić M. Cultural diplomacy and Cultural imperialism European perspective(s), Peter Lang / M. Topić & C. Sciortino. – New York, Oxford, Wien, 2012. – 243 p.
8. Wyszomirski M. International Cultural Relations: A MultiCountry Comparison / M. Wyszomirski. – Washington, D. C. : Centre for Arts and Culture, 2003. – 67 p.
9. Oxford Dictionaries: «Culture: Definition of Culture in Oxford Dictionary (British & World English)», 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/culture>
10. Longman Dictionary of Contemporary English, «Culture: Definition of Culture in Longman Dictionary (British & World English)», 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ldoceonline.com/dictionary/culture_1.
11. Cummings Milton C. Cultural Diplomacy and the United States Government: A Survey / C. Milton Cummings. – Washington, D. C. : Centre for Arts and Culture, 2003. – 15 p.
12. Goff P. Cultural Diplomacy / P. Goff, A. F. Cooper / Ed. J. Heine, R. Thakur // In book: The Oxford handbook of modern diplomacy. – Oxford University Press, 2013. – P. 420.
13. Statler K. The Sound of Musical Diplomacy / K. Statler // Diplomatic History. – 2012. – Vol. 36 (1). – P. 71-75.
14. Lee J. M. British cultural diplomacy and the cold war: 1946–61 / J. M. Lee // Diplomacy & Statecraft. – 1998. – Vol. 9. – Issue 1. – P. 112-134.
15. Arndt R. T. The First Resort of Kings: American Cultural Diplomacy in the Twentieth Century / R. T. Arndt. – Washington, D. C. : Potomac Books, 2005. – 602 p.
16. Rivera T. Distinguishing Cultural Relations From Cultural Diplomacy: The British Council's Relationship With Her Majesty's Government, Figueroa Press / T. Rivera. – Los Angeles: University of Southern California, 2015. – 53 p.
17. Mark S. A Greater Role for Cultural Diplomacy / S. Mark. – Clingendael Institute Discussion Paper, 2009. – 51 p.
18. Mearsheimer J. Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War, International Security / J. Mearsheimer. – 1990. – Vol. 15. – № 1 (Summer). – P. 5-56.
19. Morgenthau H. Politics Among Nations / H. Morgenthau / 5th ed. – New York : Knopf. 1978. – 15 p.
20. Waltz K. International Politics Is Not Foreign Policy / K. Waltz // Security Studies. – 1996. – Vol. 6. – Issue 1. – P. 54-57.

21. Moravcsik A. Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics Author(s) / A. Moravcsik // *International Organization*. – 1997. – Vol. 51. – № 4 (Autumn). – P. 513-553.
22. Rosenau J. N. *The Study of Global Interdependence. Essays on the Transnationalization of World Affairs* / J. N. Rosenau – London: Frances Pinter, 1980. – 334 p.
23. Nye J. S. Jr., «Soft power»: The Means to Success in World Politics / J. S. Jr. Nye. – New York: Public Affairs, 2004. – 208 p.
24. Dolan Ch. «Soft power» and Cultural Exchange: Assessing the Global Influence of U.S.-hosted Higher Educational Exchange Programs (Presented at ISA-Toronto 2014) / Ch Dolan, C. Escudero [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.academia.edu/9861893/Soft_Power_and_Cultural_Exchange_Assessing_the_Global_Influence_of_U.S._hosted_Higher_Educational_Exchange_Programs_Presented_at_ISA-Toronto_2014.
25. Nye J. S. Get Smart: Combining Hard and «soft power» / J. S. Nye // *Foreign Affairs*. – 2009. – Vol. 88 (July/August). – P. 160-163.
26. Melissen J. *The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice* / J. Melissen // *The New Public Diplomacy, «soft power» in International Relations* / J. Melissen. – London: Palgrave Macmillan, 2005. – P. 3-27.
27. Cull N. J. *Public Diplomacy before Gullion: The Evolution of a Phrase, 2009* [Электронный ресурс] / N. J. Cull. – Режим доступа: http://uscpublicdiplomacy.com/index.php/newsroom/pdblogdetail/060418_public_diplomacy_before_gullion_the_evolution_of_a_phrase.
28. Gilboa E. *Public Diplomacy: The Missing Component in Israel's Foreign Policy* / E. Gilboa // *Israel Affairs*. – 2006. – Vol. 12. – № 4. – P. 715-747.
29. Melissen J. *Public diplomacy* / J. Melissen // In book: *Diplomacy in a Globalizing World Theories and Practices* / Ed. P. Kerr and G. Wiseman, 2013. – P. 192-208.
30. Leonard M. *Public Diplomacy* / M. Leonard, C. Stead, C. Smewing – London: Foreign Policy Centre, 2002. – 183 p.
31. Cull N. J. *Public Diplomacy: Lessons from the Past, CPD Perspectives on Public Diplomacy* / N. J. Cull. – Los Angeles, CA: Figuera Press, 2009. – 62 p.
32. Feigenbaum H. B. *Globalization and cultural diplomacy* / H. B. Feigenbaum – Center for arts and culture, *Culture & the National Agenda Issue Paper*, 2001. – 29 p.
33. Wendt A. *Social Theory of International Politics* / A. Wendt. – Cambridge, 1999. – 477 p.
34. Finnemore M. *National Interests in International Society* / M. Finnemore. – Ithaca : Cornell University Press, 1996. – 176 p.
35. Hill Ch. *The National Interest in Question: Foreign Policy in Multicultural Societies* / Ch. Hill – Oxford: Oxford University Press, 2013. – 336 p.
36. Adler E. *Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics* / E. Adler // *European Journal of International Relations*. – 1997. – Vol. 3 (3). – P 319-363.
37. Wendt A. *Social Theory of International Politics* / A. Wendt. – Cambridge, 1999. – 477 p.
38. Tannenwald N. *Ideas and Explanation: Advancing the Research Agenda* / Eds. N. Tannenwald and W. C. Wohlforth «The Role of Ideas and the End of the Cold War,» Special Issue of // *The Journal of Cold War Studies*. – 2005. – Vol. 7. – № 2 (Spring). – P. 13-42.
39. Cross Mai'a K. *Davis Conceptualizing European Public Diplomacy* / In book: Mai'a K. Davis Cross, J. Melissen *European Public Diplomacy: «soft power» at Work*. – New York : Palgrave Macmillan. – 2013. – P. 1-13 p.
40. Guzzini S. *A reconstruction of constructivism in International Relations* / S. Guzzini // *European Journal of International Relations*. – 2000. – Vol. 6. – № 2. – P. 147-182.
41. Jönsson Ch. *Essence of Diplomacy* / Ch Jönsson, M. Hall – London–Houndmills: Palgrave Macmillan, 2005. – 218 p.

42. Jönsson Ch. Communication: An Essential Aspect of Diplomacy / Ch Jönsson, M. Hall // International Studies Perspectives. – 2003 – Vol. 4. – P. 195-210.
43. Jönsson Ch. Theorising diplomacy / Ch. Jönsson // In book: Routledge Handbook of Diplomacy and Statecraft / Ed. B. J. C. McKercher. – London : Taylor Francis Ltd, 2012. – P. 15-28.
44. Satow E. M. A guide to diplomatic practice / E. M. Satow. – London: Longman, 1932. – 542 p.
45. Berridge G. R. Diplomacy: Theory and Practice / G. R. Berridge / 4th ed. – London : Palgrave Basingstoke, 2010. – 282 p.
46. Haigh A. Cultural diplomacy in Europe / A. Haight. – Strasburg, Council of Europe; Sales agent, Manhattan Pub. Co, 1974. – 251 p.
47. Barghoorn C. The Soviet Cultural Offensive: The Role of Cultural Diplomacy in Soviet Foreign Policy / C. Barghoorn – Princeton, N. J. : Princeton University Press, 1960. – 353 p.
48. Barston R. Modern diplomacy. Pearson Education / R. Barston / 4th ed. – London : Routledge, 2013. – 454 p.
49. Sharp P. Making Sense of Citizen Diplomats: The People of Duluth, Minnesota, as International Actors / P. Sharp // International Studies Perspectives. – 2001. – Vol. 2 – Issue 2. – P. 131-150.
50. Holsti K. J., The Problem of Change in International Relations Theory / K. J. Holsti // Institute of International Relations The University of British Columbia. Working Paper. – 1998. – № 26. – 21 p.
51. Cooper A.F. The Oxford handbook of modern diplomacy / A. F. Cooper, J. Heine, R. Thakur. – Oxford University Press, 2013. – 990 p.

КУЛЬТУРНАЯ ДИПЛОМАТИЯ В ТЕОРИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И ИССЛЕДОВАНИЯХ ДИПЛОМАТИИ

Анна Уминская-Воронецка

Доктор философии Института международных исследований Вроцлавского университета.

Аннотация. *В статье проанализировано наличие концепта культурной дипломатии в теоретическом пространстве международных отношений и исследованиях дипломатии. Автор указывает на длительное наличие культурной дипломатии в дипломатической практике государств, что находило отражение в заинтересованности этой формой дипломатии историков, а также практиков-дипломатов. Это детерминирует ее концептуализацию и использование в действительности как инструмента реализации целей государства или орудия к постижению государственного интереса. В теоретической перспективе культурная дипломатия появляется в первую очередь в контексте «soft power». Целью статьи является попытка систематизации категории культурной дипломатии в теоретическом дискурсе международных отношений, а также выяснение – подчиняется ли ее содержание изменениям, учитывая актуальные процессы и явления в международной среде, между прочим такие как транснационализм и мультиакторность.*

Ключевые слова: культурная дипломатия, культура в международных отношениях, теория международной политики, публичная дипломатия.

УДК 321:355.02(477)

ІСТОРИЧНІ ПІДСТАВИ АГРЕСИВНОЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ РОСІЇ

Головченко В. І.

Доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. *Неспровокована збройна агресія Росії проти України після перемоги в ній Революції гідності й анексія Криму, розпалювання й фінансово-матеріальне забезпечення сепаратистських заколотів у східних регіонах нашої держави актуалізували аналіз міжнародно-історичних причин агресивної поведінки РФ, передусім щодо колишніх радянських республік. Тому в статті здійснено спробу ретроспективного огляду згаданої проблеми в контексті середньовічних міжнародних відносин у регіоні Центрально-Східної Європи та формування самодержавної ідеології Великого князівства Московського, Московського царства і Російської імперії.*

З огляду на те, що династії Рюриковичів і споріднених із ними за жіночою лінією Романових брали початки від правителів Київської Русі, московські великі князі, царі й петербурзькі імператори вважали всі землі, що колись належали їй (передусім українські), частиною своєї історичної спадщини. Приєднання, а згодом інкорпорація України до складу Російської імперії, на їхнє переконання, виглядало як повернення втраченої колись вотчини. А те, що українські й білоруські землі раніше входили до складу Великого князівства Литовського і Руського та Речі Посполитої, або ж мали власну політичну автономію й встигли виробити окремі культурні, релігійні й державно-політичні традиції, сприймалося як збочення, зумовлені нібито примусовим відмежуванням цих країн від царя. Провідні московські й петербурзькі інтелектуали як консервативного, так і ліберально-демократичного спрямування могли й можуть сперечатися щодо природи російської національності, але вони ніколи не мали щонайменшого сумніву стосовно «русскости» українських, білоруських і балтійських земель. Цей погляд цілком збігався з офіційною позицією російського самодержавства і нині покладений в основу зовнішньополітичної стратегії В. Путіна.

Ключові слова: *агресія, дипломатія, експансіонізм, ієрархія, концепція, самодержавство, спадщина.*

Постановка проблеми. Під час свого офіційного візиту в Україну 15 лютого 2016 р. Прем'єр-міністр Турецької Республіки й головний розробник її зовнішньополітичної стратегії – Ахмед Давутоглу наголосив: «Нова концепція російської політики – продовження експансіонізму та агресивності. Ситуація, яка почалася з Абхазії, триває в Криму. Зараз є три країни, територіальну цілісність яких порушила Росія: Грузія, Україна і Сирія. Під загрозою перебуває територіальна цілісність Азербайджану – через Вірменію, допомогу якій надає Росія» [20]. Вже через півмісяця поновлення бойових дій між Вірменією й Азербайджаном у районі Нагірного Карабаху підтвердило сумний прогноз турецького прем'єра.

Але ближчим до з'ясування сутності проблеми російської агресивності був Президент України П. Порошенко, виступаючи на урочистому зібранні, присвяченому Дню вша-

нування учасників бойових дій на території інших держав та 27-й річниці виведення радянських військ з Афганістану. Він, зокрема, зазначив: «Імперія не змінилася, і доказом того є і анексія Криму, і агресія на Сході нашої держави, і бомбардування російськими винищувачами мирних кварталів в Сирії. І лише уявімо собі, якби ми рішуче не порвали з Росією в 1991 році, хіба сьогодні наші діти не мусили б виконувати так званий «інтернаціональний обов'язок» в Сирії та інших країнах Близького Сходу чи десь ще? Бо нема на карті світу такої точки, яка була би недосяжною для хворобливих геополітичних російських амбіцій. Імперська манія величчя – дуже небезпечний діагноз» [2].

Дійсно, парадигма розвитку російського державотворення – беззастережне успадкування східних деспотичних владних ідеологем, принципів та стилю ведення внутрішніх і зовнішніх справ, бачення своєї месіанської геополітичної ролі виявилася надзвичайно стійкою. Навіть після закономірного розпаду радянської наддержави, знесиленої участю в холодній війні й знеславленої поразкою в Афганістану, питання про переосмислення імперської спадщини, історичну відповідальність і необхідність цивілізованого оновлення відносин із найближчими сусідами у Кремлі навіть не виникало. Все це обумовлює актуальність з'ясування міжнародно-історичних підстав сучасної агресивної зовнішньополітичної стратегії Росії щодо України, Грузії, Молдови та інших незалежних держав на пострадянських теренах.

Мета статті – з'ясувати сутнісні причини, підстави й наслідки експансіоністської зовнішньополітичної стратегії Великого князівства й Царства Московського, що стали одним із наріжних каменів «гібридної війни» Кремля проти Української держави задля утримання її в російській геополітичній орбіті та недопущення успішної реалізації євроінтеграційного і євроатлантичного курсу незалежної України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Оскільки за радянської доби зазначена проблематика була вкрай заідеологізованою й зазнала чималих фальсифікацій, цілком успадкованих (і навіть «примножених») з приходом до влади В. Путіна) сучасною російською політичною й історичною наукою, автор у низці публікацій розглянув витoki й особливості збройної агресії Кремля проти України після перемоги в ній Революції гідності [3; 4; 5]. Але міжнародно-історичні витoki агресивної зовнішньополітичної поведінки Російської держави тривалий час залишалися поза увагою вітчизняних дослідників.

Основні результати дослідження. Під впливом внутрішньополітичних обставин, що супроводжують проголошену путінським істеблішментом програму розбудови «Великої Росії», у масовій свідомості мешканців РФ ставлення до України й українців, Азербайджану й азербайджанців, Естонії й естонців еволюціонувало від нерозуміння й образи до зловтіхи і зверхності. Певною мірою це визначило й настрої російської політичної еліти, створивши сприятливе тло для оформлення реваншистсько-агресивних концептуальних підходів стосовно, по-суті, всіх колишніх союзних республік.

Один із них полягає в тому, що пострадянські держави є начебто штучними, слабкими й аморфними утвореннями, приреченими на перманентні політичні й соціально-економічні кризи та безплідну руйнівну внутрішню боротьбу за владу. Таким чином, вони не мають перспектив як повноцінні міжнародні актори й рано чи пізно або розпадуться, або ж будуть змушені відмовитись від самостійної стратегії, піти на повну економічну й військово-політичну реінтеграцію з Росією. Виходячи з цього, варто тільки зачекати й не створювати зайвих міжнародно-правових перешкод для реалізації такого варіанта у майбутньому.

Інша російська концепція базується на тому, що такі держави як Україна чи Грузія мають право на формально незалежне існування, але їхні кордони й статус іще повинні бути «уточнені». Розповсюдженими як у російському істеблішменті, так і серед широкого

загалу, є переконання, що згадані країни скористалась наслідками історичних зусиль Російської імперії, зовнішньополітичними успіхами СРСР і, таким чином, отримали «занадто багато» в процесі унезалежнення та перетворення умовних республіканських адміністративних меж на державні кордони. Добре відомі намагання Кремля за урядування Б. Єльцина пов'язати питання про офіційне визнання кордонів України передусім із її формальною (асоціативною) участю в СНД і, таким чином, збереженням особливого режиму російсько-українських міждержавних стосунків на користь РФ.

По-суті, згідно цієї концепції діяла у 1992 р. Верховна Рада Росії, коли визнала незаконною передачу Криму до складу України, а в 1993 р. – ухвалила рішення щодо «російського статусу» Севастополя. Позірне відмежування від цих постанов тодішньої російської виконавчої влади аж ніяк не зняло проблеми, що зрештою призвело до блискавичної анексії Кремлем півострова в лютому-березні 2014 р. А багаторічний досвід політико-дипломатичної боротьби навколо проблеми розподілу і умов дислокації російського Чорноморського флоту продемонстрував не стільки суперечки, скільки взаємодію різних політичних сил Росії на українському напрямку. Практично всіх ідеологів російської державності поєднало домагання міжнародного визнання виключності й пріоритетності інтересів офіційної Москви в Україні.

Сучасна «демократична» РФ виявилася неготовою до змін алгоритму в стосунках із сусідами, до руху в напрямку реальної паритетності взаємин й партнерства. Незмінною залишилася жорстка дихотомія: або диктат і підпорядкування, або жорстке, в т. ч. збройне протиборство. Особливість незмінної російської національної свідомості, яка дозволяє вільну перестановку понять «Росія» і «Радянський Союз», що і є серцевиною проблеми, пояснюється унікальною природою російського державотворення й характерними рисами московської (великокняжої й царистської), петербурзької імперської та радянської політичної системи й ідеології.

Адже навіть тоді, коли росіяни були більш схильні розглядати увесь Радянський Союз як свій «життєвий простір», звичайно, не всюди вони почувалися рівною мірою «вдома». Для росіян Україна була і залишається іншою категорією, ніж Латвія, Киргизстан, Туркменістан та інші республіки. Чому становище є саме таким, неважко збагнути, коли врахувати, що історично головна течія російської політичної думки ніколи не розглядала Україну як самостійну державницьку ідею.

Неупереджений погляд на вітчизняну історію засвідчує, що, починаючи з часів Русі, протистояння між Києвом і Владимиром-на-Клязьмі (Москвою, Петербургом) ніколи не вщухало з огляду на питомі відмінності між українським світом, як органічною частиною Європи, та «руським миром», побудованим на цілком інших цивілізаційних засадах. Візитівкою українсько-російських взаємин є не обопільне усвідомлення нібито спільності етнічних коренів від часів держави Олега Віщого й Ігоря Старого (чи належності українців і росіян до «одного народу»), а навпаки – постійна протидія українського світу планам Росії (Московії) поглинути Україну.

Відразу ж після смерті Ярослава Мудрого в 1054 р. на Русі почався об'єктивний державницький процес формування князівств-земель, що стало одним із вирішальних чинників виникнення української, білоруської та російської народностей. У результаті торговельних та інших (зокрема міжнародних) зв'язків, а також князівських міжусобиць, окреслилося кілька груп регіонів – осередків націотворення. За визначенням радянського академіка Л. Черепніна, їх було чотири:

- 1) Новгородська, Псковська, Смоленська, Полоцька й Вітебська землі;
- 2) Владимиро-Суздальська, Рязанська, Устюзька й Муромська;

3) Київська і Чернігово-Сіверська;

4) Галицька й Волинська [7, с. 311].

Тут, на нашу думку, чітко простежується виокремлення територій української й російської народностей, але менш виразно – білоруської й новгородської, остаточно знищеної першим московським царем Іваном IV.

За право володіти Києвом і прилеглою до нього землею в різний час сперечалися, вступаючи в боротьбу між собою, князі владимиро-суздальські й галицькі, смоленські й чернігівські, переяславські й волинські. Причому претендентів на великокнязівський стіл вабили не стільки багаті володіння великокнязівського домену, скільки перспективи встановлення сюзеренітету над усією територією Русі й визнання «старійшинства» з боку удільних князів Рюриковичів. Зрештою, 12-13 березня 1169 р. Київ був по-варварському зруйнований військами великого князя Владимирського Андрія Юрійовича Боголюбського (онука Володимира Мономаха й сина засновника Москви – Юрія Довгорукого).

Як записав літописець, «і грабували вони два дні увесь город – Подолля, і Гору, і монастирі, і Софію, і Десятинну Богородицю. І не було помилювання анікому і нізвідки: церкви горіли, християн вбивали, а других в'язали, жінок вели в полон, силоміць розлучаючи із мужами їхніми, діти ридали, дивлячись на матерів своїх. І взяли вони майна безліч, і церкви оголили од ікон, і книг, і риз, і дзвони познімали всі [ці] смольняни і суздальці... Запалений був навіть монастир Печерський святої Богородиці поганими, але Бог молитвами святої Богородиці оберіг його од такої біди. І був у Києві серед всіх людей стогін, і туга, і скорбота невтишима, і сльози безперестанні [9]». Була викрадена з Києва й Свята ікона Божої Матері, яка згодом буде названа «Владимирською іконою Пресвятої Богородиці» та стане найбільшою святинею Російської Імперії. Все це, разом узятє, спричинилося до поступового політичного занепаду «матері міст руських».

Київський погром, на думку відомого російського тюрколога, історика та етнологі Л. Гумільова, свідчив про втрату серед населення Північно-Східної Русі почуття етнічної та державної єдності з Руссю Київською. Адже до віддання Києва Андрієм Боголюбським на розграбування своїм ратникам, так на Русі було прийнято поводитися тільки з чужоземними містами. На руські ж міста, за жодних міжусобиць, подібна практика ніколи не розповсюджувалася. Наказ Андрія Боголюбського показує, на погляд Л. Гумільова, що для нього і його дружини (себто уродженців Суздаля і Смоленська) Київ був настільки ж чужим, як який-небудь німецький або польський замок [6, с. 87].

В російській імперській історіографічній традиції, започаткованій В. Татищевим і М. Карамзіним, небажання Андрія Боголюбського обійняти київський стіл (він залишив Київ молодшому братові – Глібу) трактувалося як перенесення столиці Русі з Києва до Владимира, або ж як поділ Русі на дві частини: Київську й Владимирську. Фактично з ними солідаризувався й президент Східно-Європейського дослідного інституту ім. В. К. Липинського у Філадельфії (США) – історик українського походження Я. Пеленський. Він дійшов висновку, що Андрій Боголюбський мав на меті знищення Києва як центру влади й престижу на Русі та подальше включення його у нову політичну систему з центром у Владимирі-на-Клязьмі [22, р. 313].

Хоча знаний російський імперський історик – академік В. Ключевський вважав Андрія Боголюбського творцем нової – «великорусської» системи відносин [10], його домінування на теренах Русі виявилось короточасним. Зате він і його нащадки – великі князі Владимирські (молодший брат Андрія Боголюбського – Всеволод «Велике Гніздо», син останнього – Ярослав Всеволодович і онук – Олександр Ярославич Невський) протягом століття спромоглися утвердити в Північно-Східній Русі «модель» деспотичної монархії,

на яку на диво вдало наклалася система правління в улусах світової Монгольської імперії, передусім у Золотій Орді.

Як стверджують автори «Нарисів історії Росії» – науковці Інституту всесвітньої історії РАН і члени Спільної українсько-російської комісії істориків, «на відміну від неспокойних західних сусідів Русі, Золота Орда була «своєю». Монгольські хани намагалися не втручатися у внутрішні справи щойно скореної «орды Залесской» (як називає свою батьківщину Сафоній Рязанець, автор «Задонщини») без особливих на те причин... Головне, що монголи виявляли просто-таки незвичну для європейців віротерпимість. Мало того, ставлення до священиків, незалежно від їхньої етнічної та конфесійної належності, було підкреслено поважним».

Отже, роблять висновок фахові російські історики, «вибір Олександра Ярославича неможливо розглядати лише як акт особистої волі князя. За ним стояли реальні інтереси народу і його внутрішні психологічні (ментальні) можливості, незалежно від того, чи зрозумілі вони нам і чи вважаємо ми їх достатніми для такого відповідального рішення» [12, с. 199]. Щоправда, водночас, заради наукової об'єктивності, вони зазначають можливість альтернативного вибору, яким скористалася «інша Русь» – Велике князівство Литовське, Руське і Жемайтійське.

Якщо наприкінці правління великого князя Гедимінаса (Гедиміна руських літописів) в 1341 р. співвідношення східнослов'янських та власне литовських земель у складі держави було 2,5:1, то через дев'ять десятиліть – у рік смерті його онука Вітаутаса (Вітовта) – вже 12:1. До великого князівства входили (або перебували в залежності від нього) практично всі великі політичні, економічні й культурні центри Київської Русі. «Майже вся історія цієї держави, – слушно наголошують московські історики, – тяжка боротьба на два фронти: проти Ордену й проти Орди. Найцікавіше, що зрештою перемога лишилася на її боці. Напевне, боротьба за волю та незалежність не буває марною й безперспективною, навіть якщо, з погляду стороннього спостерігача-циніка, сили вочевидь нерівні й пручатися ворогові «безнадійно» й «даремно». Як інакше пояснити, що розумна Північно-Східна Русь була змушена більше двох століть тягти принизливе ярмо ординських «виходів» і допомагати загарбникам поневолювати інші народи? Тоді як великий князь литовський Вітовт (той самий, який спільно з Ягайлом розгромив Тевтонський Орден 1410 р.) фактично контролював становище у Криму й у Заволзькій Орді, деякі правителі яких навіть коронувалися на ханство (!) у Вільні» [12, с. 200].

Але прикрите з північного заходу від Великого князівства Литовського і Руського – Тверським князівством, а зі сходу й південного сходу від Золотої Орди – Нижегородсько-Суздальською, Муромською та Рязанською землями, Московське князівство меншою мірою зазнавало руйнівних нападів монголів. Це дозволяло його правителям збирати й накопичувати сили, поступово створювати необхідну перевагу в матеріальних і людських ресурсах, а центральне розташування Московського князівства зумовило також його перетворення на осередок формування російської народності. Зазначені чинники у поєднанні з цілеспрямованою та гнучкою, а по-суті – колабораціоністською й підлабузницькою, політикою московських князів щодо Золотої Орди визначило в кінцевому підсумку перемогу Москви в боротьбі за роль керівника і політичного центру формування єдиної Російської держави.

На поч. XIV ст. Московське князівство, виділене для наймолодшого сина Олександра Невського – Данила, не перевищувало 35 тис. кв. км. Все ж син останнього – Юрій Данилович, одружений із сестрою всесильного золотоординського хана Узбека – Кончакою, вступив у боротьбу за ярлик на велике Владимирське князівство з двоюрідним дядьком –

правителем Твері Михайлом Ярославичем, що був старшим у роду Всеволода Велике Гніздо. Суперництво вилилося у тривалу феодалну війну, яка протікала з перемінним успіхом. Але під час перебування в Орді московському князю вдалося заручитися підтримкою хана Узбека, одержати високий монгольський титул «гургана», тобто «зятя Чингізидів», і привести на Русь каральне ординське військо Кавгадия для розправи з конкурентом. За свідченням літописів, московські війська знищували все на своєму шляху до Твері, а за ординську допомогу Юрій Данилович віддавав на пограбування монголам руські села. Не добившись вирішальної перемоги на полі бою, московський князь оббрав Михайла Ярославича перед ханом Узбеком і добився страти тверського князя в Сарай-Берке, отримавши ярлик на велике князівство Владимирське. Гроші ж, які старший син страченого – Дмитрій Михайлович (на прізвисько Грізні Очі) – передав для хана через Москву, Юрій Данилович залишив у себе й через новгородських купців-посередників пустив їх в обіг під проценти.

На ханському суді з'ясувалося чимало «неправедних» справ московського правителя, а Дмитрій Михайлович, побачивши винуватця смерті свого батька, зарубав Юрія Даниловича на очах в Узбека. Хан наказав стратити Дмитрія, але велике княжіння присудив усе-таки його молодшому брату Олександру, оскільки в Орді намагалися не залишати це право надовго в руках однієї князівської гілки.

Новий московський князь – Іван I Данилович, на прізвисько Калита (торба для грошей), продовжив політику свого старшого брата й для розгрому найсильнішого суперника – великого князя Олександра Михайловича використав антитагарське повстання в Твері 15 серпня 1327 р. Калита приєднався до карального походу ординців, жорстоко розправився з мешканцями міста і завдав Тверському князівству страшного погрому. Наступного року хан Узбек нагородив союзника ярликом на велике княжіння Владимирське й передав йому право збирання данини в регіоні з подальшою доставкою її в Орду.

У відносинах з Ордою Калита позірно дотримувався васальної покірності хану Узбеку, справно сплачував встановлену данину, але не пропускав нагоди приховати частину «ординського виходу». Це давало Калиті додаткову можливість здійснювати політичний тиск на Новгород, Псков, Суздаль та інші руські землі. Московський князь не завойовував уділів, а влаштовував шлюби місцевих князів з представницями власного роду, призначав до окремих князів своїх намісників, набував в інших князівствах володіння в особисту власність. На думку сучасного російського дослідника О. Юрганова, напередодні смерті – в 1339 р. Калиті, що зібрав подвійний податок для хана Узбека, вдалося добути мученицької страти викликаних до Орди своїх непримирених ворогів – тверського князя Олександра Михайловича і його сина Федора [21].

Через століття, тобто після смерті великого князя литовського й руського Вітовта й громадянської війни 1432-1440 рр., його держава остаточно втратила попередній наступальний порив: спадкоємці Вітовта відмовилися від загальнооруської програми («вся Русь має належати Литві»), зосередивши свої зусилля на збереженні цілісності держави. Перехід литовських правителів від наступу до оборони співпав у часі з успіхами об'єднавчої політики Москви за великого князя Івана III (1462-1505 рр.) – далекого нащадка Івана Калити. Енергійному й по-візантійськи хитрому, йому вдалося досить швидко ліквідувати формальні рештки васальної залежності від Орди й перетворити Московське князівство на могутню державу з виразно експансіоністським зовнішньополітичним курсом.

Задля зміцнення міжнародного престижу своєї держави овдовілий Іван III у листопаді 1472 р. одружився з племінницею останнього візантійського імператора з династії Палеологів – Зоєю (Софією) й перейняв від неї в якості державного гербу двоголового

орла. А безумовні успіхи зовнішньополітичної діяльності великого князя московського невдовзі відбилися на його титулуванні: від сер. 1480-х рр. Іван III почав іменувати себе «государем і великим князем всея Русі». Це не лише підсумовувало його об'єднавчу політику, а й містило у собі виразні претензії на зверхність над усією «київською спадщиною», більшість якої все ще перебувала в складі Литовської та Польської держав.

Відверто ж ці загальноруські претензії Івана III були сформульовані десятиріччям пізніше, коли польському королю й великому князю литовському Олександрю I та його братові – чеському і угорському королю Уласло II Ягеллончику було прямо заявлено, що вся Руська земля є «отчиною» московських володарів, а не тільки ті міста й волості, «що, – за словами Івана III, – нині за нами». Причому великий князь московський, покликаючись на безперервний династичний зв'язок між московськими й давніми київськими Рюриковичами, не приховував власних намірів: «Своєї отчини все діставати» [18, с. 65].

Відтоді російська територіальна експансія, що спершу вилася в литовсько-московські війни 1500-1503, 1507-1508 і 1512-1522 рр., до сьогодні визначає сутність українсько-російських взаємин. А її похідними залишається заперечення самобутності українського етносу й подання його як частини «русского мира», а також прагнення стерти з лиця землі все українське національне шляхом тотального зросійщення українців. У Московському царстві й Російській імперії в історичній та політичній лексиці замість правового поняття латинського походження «анексія» (аннехіо – «приєднання»), як це, наприклад, склалося в Західній Європі, використовувалося пропагандистське кліше «збирання земель», або «примноження земель» чи «приєднання земель». Зате для позначення аналогічних дій інших держав, використовувалося поняття «загарбання», так само, як замість термінів «геноцид» і «терор», царським урядом застосовувався облудний вислів «замирнення народів» (сумнозвісне «замирнення народів Кавказу»).

«Останнім збирачем Російської землі» офіційна московська історіографія небезпідставно іменує сина Івана III і Софії Палеолог – Василя III, причому не лише за приєднання до Великого князівства Московського Пскова (1510 р.) і Смоленська (1514 р.). У 1521 р. настала черга Рязані, а в 1523 р. – Новгород-Сіверського, місцеві князі були викликані до Москви й ув'язнені. Тому є всі підстави розглядати подальше розширення кордонів Московської держави як насильницьке (формально чи фактично) загарбання суміжних (не населених етнічними росіянами) регіонів, інколи прикрите привабливим гаслом «добровільного приєднання», чи «возз'єднання». Протягом же двохсотлітнього «збирання земель Русі» московські правителі напрацювали головні принципи політики експансії, в якій застосовувалися різноманітні методи: від вишуканої дипломатії й переманювання тубільних еліт собі на службу та купівлі невеликих територій до військового завоювання, жорстоких репресій і узаконення остаточних анексій такими політичними аргументами як звинувачення в співробітництві з іноземними ворогами Москви, чи історичними обґрунтуваннями.

Московія, скинувши з себе золотоординську зверхність і розпочавши формування жорстко централізованих, на взірць східної деспотії, владних інституцій, потребувала ідейного обґрунтування загарбницьких апетитів своїх творців – енергійних князів місцевої гілки Рюриковичів. Відтак уже з сер. XV ст. (в ході боротьби Москви за підкорення Новгород-Великого й Твері, а далі – в контексті суперництва з Великим князівством Литовським за спадщину Київської Русі) специфічної обробки набуває парадигма, від якої відштовхувалися всі регіональні літописи Північно-Східної Русі, а далі – російська державна ідеологія, змальовуючи власну історію як безпосереднє продовження історії київської.

У тлумаченні московських книжників другої пол. XV – поч. XVI ст. ідея законного «перетікання влади» (*translatio imperii*), одна з фундаментальних у візантійських політичних доктринах, перетворюється на відому формулу «Київ – Владимир-на-Клязьмі – Москва». У такий спосіб Київська Русь княжої доби зливалась із пізньосередньовічним Великим князівством Московським, а далі – Московським царством у лінію неперервного державного розвитку, обумовленого нібито генеалогічною спадкоємністю царів-Рюриковичів, нащадків Володимира Мономаха (тоді ж Київ був уперше оголошений «извечною вотчиною» московських правителів).

Доктрина «перетікання київської історії» у владими́ро-суздальську і московську, детально опрацьована у роботах визначного московського історика С. Соловйова та менш знаних серед широкого загалу російських академіків М. Погодіна і О. Соболевського, у новітні часи перетворилася на своєрідну історичну аксіому, за якою Русь на рівні пересічного сприйняття стала ототожнюватися з Росією, а Київ – з її давньою столицею, насильницьки відірваною від загальноруського (читай – російського) політичного тіла.

Таким чином, набуття державного суверенітету Великим князівством Московським переплелось з невпинною активізацією його територіальної експансії (спритно замаскованої «збиранням спадщини Русі»), що породило перед тогочасною політичною думкою потребу переосмислення місця князівства серед інших держав і в світовій історії, а московського великого князя – на ієрархічній драбині європейських правителів. Чи не вперше така спроба була зроблена ростовським архієпископом Вассіаном у Посланні до Івана III в момент його протистояння з ханом Золотої Орди на Угрі в 1480 р. Вассіан закликав Івана III як «великого руських країн християнського царя» до опору «самозваному царю Ахмату» [13, с. 271].

А вже в московській дипломатичній інструкції 1489 р. царський титул Івана III був використаний для обґрунтування ідеї ієрархічної рівності московських великих князів і правителів Священної Римської імперії німецької нації. Пославшись на генеалогічний факт династичного шлюбу в 1414 р. рідної тітки Івана III – Анни з візантійським царевичем Іоанном як на правовий аргумент, дипломати й ідеологи московського великого князя обґрунтували його належність до роду візантійських імператорів. До того ж, усупереч властивому для Русі титулуванню правителів Східної Римської імперії – «цесарі», вони в інструкції названі «римськими царями», що було не випадковим у тексті, адресованому імператору Священної Римської імперії німецької нації Фрідріху III. Стверджуючи власну рівність із правителями останньої, що перебували на вершині ієрархічної драбини європейських монархів, онук Івана III – Іван IV із задоволенням нагадував у дипломатичному листуванні про «божественний» і спадковий характер своєї влади, на відміну від «виборності» глав європейських держав [14, с. 169].

На додаток у Москві «переглянули» генеалогію Рюриковичів, причому автором «нового погляду» на історію Центрально-Східної Європи традиційно вважають Спиридона-Саву – тверича із походження й колишнього київського митрополита в 1479-1481 рр. Не прийнятий великим князем литовським і королем польським Казимиром IV, Спиридон-Сава був ув'язнений, згодом опинився в Москві, де й був засланий до Ферапонтового монастиря (нині – с. Ферапонтово Вологодської області РФ).

Коли Спиридону-Саві виповнився вже 91 рік (бл. 1503/1523 р.), він написав звертання до невідомої особи, знане як «Послання про Мономахів вінець». В ньому безапеляційно наголошувалося, що великі князі московські походять від римського кесаря Августа й можуть титулуватися царями, оскільки їхній предок – великий князь київський Володимир Всеволодович, нібито, отримав царські регалії від візантійського імператора Костянтина

IX Мономаха після успішного походу на Фракію. Просячи миру, Костянтин Мономах (який насправді помер у січні 1055 р., тобто коли його онукові – Володимир Всеволодовичу ще не сповнилося й два роки), мовляв, передав правителю Русі через послів – ефеського митрополита Неофіта, єпископів і «рядників» – свій «вінець царський... на блюді золотому», знятий з власної шиї «животворящий хрест від самого животворящего древа, на ньому ж розіп'ятий владико Христос», «крабицю (чаша. – Авт.) сердолікову, з неї ж Август, кесар римський, пив із веселістю, й намисто, яке на плечі своєму носив... та інші численні дари».

Увінчаний Неофітом царським вінцем, великий київський князь, начебто, отримав право зватися «відсіль боговінчаний цар... І з того часу князь великий Володимир Всеволодич нарікся Мономах і цар Великої Росії. І з того часу тим вінцем царським, що його прислав великий цар грецький Костянтин Мономах, вінчаються всі великі князі володимирські, коли стають на велике княжіння руське» [17]. Не випадково Іван IV у дипломатичних документах наполягатиме на тому, що «ми від Августа кесаря родом походимо» [15, с. 130]. Але його сучасник – польський поет і драматург Ян Кохановський зауважив: «Нащадок римського імператора Августа; хтозна, звідки взяв він того літописця!».

Насправді ж Володимир Всеволодович звався Мономахом за матір'ю – «царицею грекинею» Анастасією, що була дочкою Костянтина IX Мономаха від першого шлюбу. А візантійський правитель і гадки не мав про передачу онукові своїх імператорських інсигній, які в Москві набули вигляду «барм Мономахових і шапки». Першим ними був увінчаний онук Івана III – Дмитрій Іванович під час його коронації як співправителя діда 4 лютого 1498 р. (невдовзі помер малолітнім). Взагалі-то ця «шапка золотая» східного (найімовірніше, центральноазійського) походження, з соболиним обрамленням і дорогоцінним камінням та хрестом на маківці, відома з часів Івана Калити (чи його старшого брата – Юрія Даниловича) й була подарована московським князям золотоординським ханом Узбеком. Лише з моменту коронації 7 травня 1724 р. дружини Петра I – Катерини значення коронаційного вінця перейшло до імператорської корони.

«Послання про Мономахів вінець» було покладено в основу офіційного «Сказання про князів Владимирських», яке, своєю чергою, стало наріжним каменем державної ідеології самодержавства у Московській Русі. Наявні в ньому «історичні аргументи» охоче використовувалися російськими дипломатами, що обстоювали царський статус свого володаря, офіційно прийнятий Іваном IV у 1547 р.

У відповідь на імперські претензії московських володарів, уже наступного року з Кракова й Вільно лунали заяви, що, оскільки Київ належить Литві, «нікому б тим іменем і титулом царства київського не було пристойно писатися – одно Його Королівської Милості, а не великому князю московському». Розгорілася справжня інформаційна війна, що безпосередньо зачіпала й українські землі: після смерті в 1572 р. останнього Ягеллона – Сигізмунда II Августа, Іван IV заявив, що оскільки «того роду не залишилось нікого», то «Корона Польська і Велике князівство Литовське наша вотчина».

Водночас, відразу ж після взяття османами Константинополя 29 травня 1453 р., що розглядалось православними ортодоксами як Божа кара за укладення візантійським імператором Іоанном VIII Флорентійської унії 1439 р., Москва небезуспішно намагалася перебрати на себе духовне лідерство в православному світі. Коли в 1492 р. (7000 р. за тодішнім православним літочисленням) не сталося очікуваного «кінця світу», виникла потреба в новому тлумаченні церковних пророцтв. Спробою такого переосмислення став «Виклад пасхалії» московського митрополита Зосими Бородатого, в якому він подав власне, несподіване й сміливе, трактування відомої євангельської фрази: «І стануть перші остан-

німи, а останні першими». На думку митрополита, «першими» були греки (візантійці), на зміну яким, згідно з пророцтвом, приходять «останні» – московити. Іван III є «новим царем Костантином» (тут мається на увазі римський імператор Костянтин I Великий. – Авт.), а Москва – «новим градом Костантина», тобто другим Константинополем.

З часом ця ідея модифікувалась у теорію «Москва – третій Рим», яку на початку 1520-х рр. сформулював старець псковського Єлазарова монастиря Філофей. У своєму «Посланні на звідарів» він виступив проти німецького лікаря й астролога Миколи Бюлова (Булева), який служив при дворі великого князя Василя III й обстоював думку, що світовим центром християнства є Рим. На протигагу цьому Філофей висунув твердження, що ні «перший Рим», який загинув у 476 р., дозволивши ересі вкорінитися у ранньохристиянській церкві, ні «другий Рим» – Константинополь, що уклав унію з «безбожними латинянами» й був вражений католицькою «єрессю», не здатні виконувати цю функцію; вона є довічною прерогативою «третього Рима» – Москви, відповідальної за долю християнства у вселенському масштабі. «Адже два Рима впали, а третій стоїть, а четвертому не бути» [18, с. 345].

Очевидно, що ідеї стосовно Москви як «нового града Костантина» й «третього Рима», мали бути узгоджені з традиційними уявленнями про Київ – осередок православ'я. Відтак сформувалась концепція «Москва – другий Київ», саме під її впливом був, зокрема, анонімний автор «Історії про Казанське царство» з його запальним вигуком: «Засяяв нині стольний і преславний град Москва, яко другий Київ... і третій новий великий Рим, що засяяв у останні роки як велике сонце у великій нашій Руській землі» [8, с. 201].

Зрозуміло, що ця компромісна теорія передбачала включення Києва до складу Великого князівства Московського, адже київські святощі додали б ваги московським претензіям на першість у православному світі, а сама влада над Києвом мала «переконати» литовсько-польську сторону в законності царського титулу великих князів московських. Головне ж, Київ був центром Давньоруської держави – «отчини» московських государів. Тож сучасники мали рацію, констатуючи, що після вінчання на царство 16 січня 1547 р. Іван IV запрогнув захопити Київ як «колишню столицю Русі» й неодноразово нагадував, що при його предках «і Вільна була, і Подільська земля, і Галицька земля, і Волинська земля вся за Києвом».

Таким чином, досить швидко теорія «Москви – Третього Рима» стала незамінним підґрунтям для здійснення територіальної експансії Російської держави як на теренах колишньої Київської Русі, так і на Балканах, на Кавказі й на Близькому Сході, тобто в геополітичній сфері Візантійської імперії часів її розквіту. Через кілька століть видатний російський релігійний і політичний філософ, уродженець Києва, – М. Бердяєв оригінально застосував ідею «Третього Рима» для пояснення природи російського радянського тоталітаризму й імперіалістичних зазіхань СРСР. Мислитель дійшов висновку, що «російський народ не реалізував своєї месіанської ідеї про Москву як Третій Рим... Замість Третього Рима в Росії вдалося реалізувати Третій Інтернаціонал, і на Третій Інтернаціонал перейшло чимало рис Третього Рима. Третій Інтернаціонал є також священне царство, й воно також засноване на ортодоксальній вірі. На Заході погано розуміють, – з сумом і гіркотою зазначив М. Бердяєв, – що Третій Інтернаціонал є... російська національна ідея. Це є трансформація російського месіанізму» [1, с. 117-118].

Вищенаведена версія ідеї «Третього Рима» відразу ж підтримав відомий розробник цивілізаційної теорії – британський історик-культуролог А. Тойнбі. Він застерігав, що «серйозні історичні наслідки» концепції Філофея й «на середину ХХ ст., можливо, ще не розгорнулись повною мірою». Теорія «Третього Рима», на переконання дослідника, – об-

грунтувала право Москви використовувати авторитет Візантії, цієї «блідої тіні Римської імперії», «для доказу віри в безсмертя своєї універсальної держави – передусім з політичною метою» [19, с. 507-510]. З ним солідаризувався й провідний російський радянський філолог та культуролог, академік Д. Лихачов. Він вважав, що ідея «Третього Рима» містила «історичне обґрунтування прав Москви на першорядне становище в світі» й відкривала перед московськими князями «блискуче марево світової влади» [11, с. 15].

Внаслідок здійснення агресивної зовнішньополітичної стратегії переважно східнослов'янське й православне Московське царство на далекому північному сході Європи фактично перетворилося на поліетнічну й полірелігійну імперію, а московський правитель, по-суті, став наступником ханів Золотої Орди. Причому абсолютний державний пріоритет мало військове закріплення завойованих земель, тому опір їхнього населення придушувався збройною силою, а лояльність неросіян забезпечувалася спорудженням фортець, забиранням заручників і заборонаю на зберігання зброї.

Але поразка, якої зазнало Московське царство в Лівонській війні 1558-1583 рр., і поділ Ліфляндії між Річчю Посполитою та Швецією виразно засвідчили, що на Заході Росія нашоувхнула на рівносильні держави. Таким чином, приєднання Західного Сибіру було останньою помітною зовнішньополітичною перемогою не лише правління Івана IV, а й Московського царства в цілому аж до прийняття під протекцію Війська Запорозького в 1654 р. Водночас, у результаті завоювання й поглинення решток Золотої Орди, кордони Московської держави стрімко переміщувалися на схід, південний схід і південь. Якщо Іван III успадкував від батька в 1462 р. біля 430 тис. кв. км підвладної території, то Іван IV у 1533 р. – 2,8 млн. кв. км, а передав у 1584 р. своєму сину Федору I (останньому представнику московської гілки династії Рюриковичів) уже 5,4 млн. кв. км. Тобто в драматичному процесі «збирання» спершу «руських», а потім і сусідніх земель володіння «Третього Рима» в середньому збільшувалися на 80 кв. км щоденно (!). Паралельно із масштабною територіальною експансією розбудовувалася гігантська управлінська машина, поступово перетворюючись у «річ-для-себе», зорієнтовану на самоствердження шляхом тотального одержавлення всіх сфер життя.

Список використаної літератури

1. Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма / Николай Бердяев. – М. : Наука, 1990. – 224 с.
2. Виступ Президента на урочистому зібранні, присвяченому Дню вшанування учасників бойових дій на території інших держав та 27-й річниці виведення військ з Афганістану. 15 лютого 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/news/2016/02/15/vistup-prezidenta-na-urochistomu-zibranni-prisvyachenomu-dnyuvshanuvannya-uchasnikiv-bojovih-dij-na-teritorii-inshih-derzhav-ta-27-j-richniczi-vivedennya-vijsk-z-afganistanu>.
3. Головченко В. І. Модель зовнішньої політики для постреволюційної України : безпековий вимір / Володимир Головченко // Актуальні проблеми міжнародних відносин : збірник наукових праць. Вип. 125. Ч. I. – К. : КНУ ІМВ, 2015. – С. 15-24.
4. Головченко В. І. «Новоросія» : містифікація й реалії / Володимир Головченко // Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету : збірник. Матеріали Першої міжнародної мультидисциплінарної конференції Міжнародного гуманітарного університету 15 травня 2015 р. – Одеса : Фенікс, 2015. – Вип. 23. – С. 142-146.
5. Головченко В. І. «Новоросія» чи Україна? (Українсько-російський державний кордон у ретроспективі) / Володимир Головченко // Наукові записки Інституту політичних і

- етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К. : ІПЕНД, 2015. – № 1 (75). – С. 231-243.
6. Гумилев Л. Н. От Руси к России : очерки этнической истории / Лев Гумилев. – М. : Экопрос, 1992. – 336 с.
 7. Древнерусское государство и его международное значение / А. П. Новосельцев, В. Т. Пашуто, Л. В. Черепнин и др. – М. : Наука, 1965. – 476 с.
 8. История о Казанском царстве : Казанский летописец / Полное собрание русских летописей. Т. 19 / под. ред. Л. А. Дубровиной. – М. : Языки русской культуры, 2000. – 328 с.
 9. Київський літопис [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/litop/lit19.htm>.
 10. Ключевский В. О. Курс русской истории. Лекция 18 [Електронний ресурс] / Василий Ключевский. – Режим доступу: <http://www.magister.msk.ru/library/history/kluchev/kllec18.htm>.
 11. Лихачев Д. С. Эпоха решительного подъема общественного значения литературы / Дмитрий Лихачев // Памятники литературы Древней Руси. Конец XV – первая половина XVI века / сост., общ. ред. Л. А. Дмитриева, Д. С. Лихачева. – М. : Худ. лит., 1984. – С. 5-18.
 12. Нариси історії Росії : пер. з рос. / Б. В. Ананьїч, І. Л. Андрєєв, Є. В. Анісімов та ін.; за заг. ред. О. О. Чубар'яна. – К. : Ніка-Центр, 2007. – 800 с.
 13. Полное собрание русских летописей. Т. 26 : Вологодско-Пермская летопись / отв. ред. М. Н. Тихомиров. – М.; Л. : Издательство АН СССР, 1959. – 414 с.
 14. Послание Ивана Грозного польскому королю Стефану Баторию 1579 г. // Библиотека литературы Древней Руси : в 20 т. / РАН, ИРЛИ; под ред. Д. С. Лихачева, Л. А. Дмитриева, А. А. Алексеева, Н. В. Поньрко. Т. 11 : XVI век. – СПб. : Наука, 2001. – С. 168-172.
 15. Послание Ивана Грозного шведскому королю Юхану III 1573 г. // Библиотека литературы Древней Руси : в 20 т. / РАН, ИРЛИ; под ред. Д. С. Лихачева, Л. А. Дмитриева, А. А. Алексеева, Н. В. Поньрко. Т. 11 : XVI век. – СПб. : Наука, 2001. – С. 125-135.
 16. Послание монаха псковского Елеазарова монастыря Филофея дьяку М. Г. Мисюрю Мунехину с опровержением астрологических предсказаний Николая Булева и с изложением концепции «Третьего Рима» // Сеницына Н. В. Третий Рим. Истоки и эволюция русской средневековой концепции (XV-XVI вв.). – М. : Индрик, 1998. – С. 339-346.
 17. «Послание о Мономаховых дарах» («Послание Спиридона-Саввы») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.portal-slovo.ru/history/35623.php>.
 18. Русина О. В. Українські землі у московській зовнішній та внутрішній політиці кінця XV – початку XVII ст. / Олена Володимирівна Русина // Український історичний журнал. – 1996. – № 4. – С. 62-74.
 19. Тойнби А. Дж. Постыжение истории : избранное / Арнольд Тойнби / пер. с англ. Е. Д. Жаркова; под ред. В. И. Уколовой, Д. Э. Харитоновича. – М. : Айрис-пресс, 2001. – 637 с.
 20. Ще одна країна після Грузії, України та Сирії опинилася під загрозою вторгнення РФ – Давутоглу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/158538/PrintView>.
 21. Юрганов А. Л. Становление деспотического самодержавия в средневековой Руси (к постановке проблемы) / А. Л. Юрганов, В. Б. Кобрин // История СССР. – 1991. – № 4. – С. 54-64.

22. Pelenski J. The Sack of Kiev of 1169 : Its Significance for the Succession to Kievan Rus' / Jaroslaw Pelenski // Harvard Ukrainian Studies. – 1987-1988. – Vol. XI. – No 3-4. – P. 303-316.

HISTORICAL BASES FOR AGGRESSIVE FOREIGN POLICY STRATEGY OF RUSSIA

Holovchenko Volodymyr

Professor, Doctor of Sciences (Politology), Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University.

Abstract. *Unprovoked armed aggression of Russia against Ukraine after victory of the Dignity Revolution in it and annexation of Crimea, kindling and financial and material support of separatist rebellions in the eastern regions of our country actualized analysis of international-historical reasons of aggressive behavior of Russia, primarily regarding the former Soviet republics. Therefore, an attempt to look back this problem in the context of the medieval international relations in Central and Eastern Europe and the formation of autocratic ideology Grand Duchy of Moscow, Moscow kingdom and the Russian Empire was made in article.*

In view of that Rurik dynasty and related to them by women Romanovs had the beginnings from rulers of Kyivan Rus, Moscow grand dukes, kings and Petersburg emperors saw all the lands, that once belonged to it (mainly Ukrainian), as part of their historical heritage. Joining and later incorporation of Ukraine into the Russian Empire, from their point of view, was like returning of lost once patrimony. And the fact that Ukrainian and Belorussian lands formerly were part of the Grand Duchy of Lithuania and Rus and Rzeczpospolita, or had their own political autonomy and time to develop a separate cultural, religious and public-political tradition, was seen as distortions caused by ostensibly forced distancing of these countries from the king. Leading Moscow and St. Petersburg intellectuals both conservative and liberal-democratic were able and can to argue about the nature of Russian nationality, but they never had the slightest doubt as to «russkost» of Ukrainian, Belarussian and Baltic lands. This view completely coincides with the official position of the Russian autocracy and is now the basis for the foreign policy strategy of Vladimir Putin.

Key words: *aggression, diplomacy, expansionism, hierarchy, concept, autocracy, heritage.*

References

1. Berdyaev N. Istoki i smysl russkogo kommunizma / Nikolai Berdyaev. – M. : Nauka, 1990. – 224 s.
2. Vystup prezidenta na urochystomu zibranni, prysvyachenomu Dnyu vshanuvannya uchasnykiv bojovyh dij na terytorii inshyh derzhav ta 27-j richnychi vyvedennya vijsk z afganistanu. 15 lutogo 2016 r. [Electronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.mil.gov.ua/news/2016/02/15/vistup-prezidenta-na-urochystomu-zibranni-prisvyachenomu-dnyu-vshanuvannya-uchasnykiv-bojovih-dij-na-teritorii-inshih-derzhav-ta-27-j-richniczi-vivedennya-vijsk-z-afganistanu>.
3. Holovchenko V. I. Model' zovnishn'oji polityky dl'a postrevolutsijnoji Ukrajinjy : bezpekovyj vymir / Volodymyr Holovchenko // Aktual'ni problemy mizhnarodnyh vidnosyn : zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 125. Ch. I. – K. : KNU IMV, 2015. – S. 15-24.
4. Holovchenko V. I. «Novorosija» : mistyfikatsija j realijl / Volodymyr Holovchenko // Naukovi zapysky Mizhnarodnogo gumanitarnogo universytetu : zbirnyk. Materialy Pershoji mizhnarodnoji mul'tydystsyplinarnoji konferentsiji Mizhnarodnogo gumanitarnogo universytetu 15 travn'a 2015 roku. – Odesa : Feniks, 2015. – Vyp. 23. – S. 142-146.
5. Holovchenko V. I. «Novorosija» chy Ukrajinaj? (Ukrajins'ko-rosijs'kyj derzhavnyj kordon u retrospektyvi) / Volodymyr Holovchenko // Naukovi zapysky Instytutu polityshnyh i etnonatsional'nyh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrajinjy. – K.: IPIEND, 2015. – № 1 (75). – S. 231-243.
6. Gumilyov L. Ot Rusi k Rossii : ocherki etnicheskoi istorii / Lev Gumilyov. – M. : Ekopros, 1992. – 336 s.
7. Drevnerusskoje gosudarstvo i ego mezhdunarodnoje znachenije / A. P. Novosel'tsev, V. T. Pashuto, L. V. Cgerepinin i dr. – M. : Nauka, 1965. – 476 s.

8. Istorija o Kazanskom tsarstve : Kazanskij letopisets / Polnlje sobranije russkih letopisej. T. 19 / pod. red. L. A. Dubrovinoj. – M. : Jazyki russkoj kul'tury, 2000. – 328 s.
9. Kyjivs'kyj litopys [Electronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://litopys.org.ua/litop/lit19.htm>.
10. Klyuchevskij V. Kurs russkoj istoriji. Lekcija 18 [Electronnyj resurs] / Vasily Klyuchevskij. – Rezhym dostupu: <http://www.magister.msk.ru/library/history/kluhev/kllec18.htm>.
11. Likhachov D. S. Epoha reshitel'nogo podjoma obshchestvennogo znachenija literatury / Dmitry Likhachov // Pam'atniki literatury Drevnej Rusi. Konets XV – pervaja polovina XVI veka / sost., obshch. red. L. A. Dmitrijeva, D. S. Likhachova. – M. : Hud. lit., 1984. – S. 5-18.
12. Narysy istoriji Rosiji : per. z ros. / B. V. Anan'jich, I. L. Andrejev, Je. V. Anisiov ta in.; za zag. red. O. O. Chubarjana. – K. : Nika-Tsentr, 2007. – 800 s.
13. Polnlje sobranije russkih letopisej. T. 26 : Vologodsko-Permskaja letopis / otv. red. M. N. Tikhomirov. – M.; L. : Izdatel'stvo AN SSSR, 1959. – 414 s.
14. Poslanije Ivana Groznogo pol'skomu korolu Stefanu Batoriju 1579 g. // Biblioteka literatury Drevnej Rusi : v 20 t. / RAN, IRLI; pod. red. D. S. Likhachova, L. A. Dmitrijeva, A. A. Aleksejeva, N. V. Ponyrko. T. 11 : XVI vek. – SPb. : Nauka, 2001. – S. 168-172.
15. Poslanije Ivana Groznogo shvedskomu korolu Juhanu III 1573 g. // Biblioteka literatury Drevnej Rusi : v 20 t. / RAN, IRLI; pod. red. D. S. Likhachova, L. A. Dmitrijeva, A. A. Aleksejeva, N. V. Ponyrko. T. 11 : XVI vek. – SPb. : Nauka, 2001. – S. 125-135.
16. Poslanije monaha pskovskogo Eleazarova monastyr'a Filofeja d'aku M. G. Mis'ur'u Munehinu s oproverzheniem astrologicheskikh predskazanij Nikolaja Buleva i s izlozheniem kontseptsiji «Tret'jego Rima» // Sinitsina N. V. Tretij Rim. Istiki i evolutsija russkoj srednevekovoj kontseptsiji (XV-XVI vv.). – M. : Indrik, 1998. – S. 339-346.
17. «Poslanije o Monomahovyh darah» («Poslanije Spiridona-Savvy») [Electronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.portal-slovo.ru/history/35623.php>.
18. Rusyna O. V. Ukrajins'ki zemli u moskovs'kij zovnishnij ta vnutrishnij politytsi kints'a XV – pochatku XVII st. / Olena Rusyna // Ukrajins'kyi istorychnyj zhurnal. – 1996. – № 4. – S. 62-74.
19. Toynbee A. J. Postizhenije istoriji : izbrannoje / Arnold Toynbee / per. s angl. E. D. Zharkova; pod. red. V. I. Ukolovoj, D. E. Haritonovicha. – M. : Ajris-press, 2001. – 637 s.
20. Shche odna krajina pisl'a Gruziji, Ukrajiny ta Syriji opynylas'a pid zagrozoju vtorgnenn'a RF – Davutoğlu [Electronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://tyzhden.ua/News/158538/PrintView>.
21. Jurganov A. L. Stanovlenije despoticheskogo samodержavija v srednevekovoj Rusi (k postanovke problemy) / A. L. Jurganov, V. B. Kobrin // Istorija SSSR. – 1991. – № 4. – S. 54-64.
22. Pelenski J. The Sack of Kiev of 1169 : Its Significance for the Succession to Kievan Rus' / Jaroslaw Pelenski // Harvard Ukrainian Studies. – 1987-1988. – Vol. XI. – No 3-4. – P. 303-316.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ АГРЕССИВНОЙ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ СТРАТЕГИИ РОССИИ

Головченко В. И.

Доктор политических наук, профессор, Институт международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *Неспровоцированная вооруженная агрессия России против Украины после победы в ней Революции достоинства и аннексия Крыма, разжигание и финансово-экономическое обеспечение сепаратистских мятежей в восточных регионах нашего государства актуализировали анализ международно-исторических причин агрессивного поведения РФ, прежде всего в отношении бывших союзных республик. Поэтому в статье сделана попытка ретроспективного обзора упомянутой проблемы в контексте средневековых международных отношений в регионе Центрально-Восточной Европы и формирования самодержавной идеологии Великого княжества Московского, Московского царства и Российской империи.*

Поскольку династии Рюриковичей и родственников с ними по женской линии Романовых вели истоки от правителей Киевской Руси, московские великие князья, цари и петербургские императоры считали все земли, когда-то принадлежавшие ей (прежде всего украинские), частью своего исторического наследия. Присоединение, а впоследствии ин-

корпорация Украины в состав Российской империи, с их точки зрения, выглядело как возвращение утерянной некогда вотчины. А то, что украинские и белорусские земли раньше входили в состав Великого княжества Литовского и Руського, а также Речи Посполитой, или же имели собственную политическую автономию и успели выработать самостоятельные культурные, религиозные и государственно-политические традиции, воспринималось как отклонения, обусловленные якобы принудительным отмежеванием этих стран от царя. Ведущие московские и петербургские интеллектуалы как консервативного, так и либерально-демократического направления могли и могут спорить в отношении природы российской национальности, но они никогда не имели ни малейшего сомнения по поводу «русскости» украинских, белорусских и балтийских земель. Эта точка зрения целиком совпадала с официальной позицией российского самодержавия и ныне положена в основу внешнеполитической стратегии В. Путина.

Ключевые слова: агрессия, дипломатия, экспансионизм, иерархия, концепция, самодержавие, наследие.

УДК 327(571)

КРАХ БІПОЛЯРНОСТІ ТА НОВИЙ ГЕОСТРАТЕГІЧНИЙ СТАТУС РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Кондратенко О. Ю.

Кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник. Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. Розкрито зміст нового геостратегічного статусу Російської Федерації, який виник із крахом системи світового соціалізму та розпадом Радянського Союзу. Стратегічні умови в яких перебуває Росія тісно пов'язані з геополітичним оточенням, що склалося з постанням нових незалежних держав від яких Росія відтепер відділена кордонами. Росія порівняно з СРСР втратила 25% території, більшу половину населення і промислово-економічного потенціалу. РФ на разі намагається дотримуватися геополітичного балансу між Європою та Азією з перспективою набуття ролі трансконтинентального євразійського мосту. Водночас Росія зіткнулася з геополітичними реаліями, які пов'язані з обмеженням її комунікаційних та зовнішньополітичних можливостей впливу як на західному так і південно-східному напрямках у зв'язку з новим статусом колишніх радянських республік. Тому, Україна, Білорусь та інші пострадянські держави Східної Європи розглядаються Російською Федерацією виключно у якості геополітичного буфера на південно-західному стратегічному фланзі. Зрештою, на країни Південного Кавказу та Центральної Азії покладається роль буфера на південному та південно-східному стратегічному флангах. З точки зору російської геостратегії «незахищеним» залишається відрізок кордону, який межує з Польщею та Прибалтикою. Утім, останніми роками Росія поступово втрачає геополітичний вплив на Україну, Грузію, Молдову. Існує значна імовірність того, що у середньостроковій перспективі Білорусь оберне свій стратегічний вектор зовнішньої політики у бік ЄС та НАТО. Подібні трансформації у зовнішній політиці нових незалежних держав стануть черговим етапом деструкції геополітичного впливу Росії на пострадянському просторі. Така ситуація дедалі більше змінює геополітичний ландшафт на пострадянському просторі та впливає на геополітичну картину світу в цілому.

Ключові слова: постбіполярний світ, геостратегія, геостратегічний статус, Російська Федерація, зовнішня політика.

Постановка проблеми. Геостратегічний статус тісно пов'язаний з питаннями індексу національної сили та потужності будь-якої держави. Національна сила у поєднанні з ресурсним потенціалом окрім статусу держави окреслює можливості її геополітичного впливу на міжнародній арені. Для початку варто визначити поняття національної сили держави як базовий імператив її геополітичного статусу. Виходячи з цього, під національною силою переважно розуміють сукупність географічних, економічних, військових, соціальних та духовних факторів, що дозволяють державі підтримувати достатній ступінь позитивної динаміки власного розвитку; мати можливість ефективно протистояти реальним та потенційним загрозам, а також на основі розробленої геостратегії забезпечувати можливість досягнення цілей і завдань як в середині держави так і за її межами. Зрештою, компонентами національної сили сучасної держави як відомо є: територія, клі-

мат, ландшафт, комунікації природні ресурси, екологія, збройні сила тощо. У свою чергу показником національної сили держави є здатність її відновлюватися та самозберігатися після історичного циклу, характерного спадом [13, с. 185, 246]. Загалом, політологи, які є прибічниками «Realpolitik» відзначають, що: «сила продовжує залишатися вирішальним мотивом поведінки. Баланс сил, нерівність сил, вакуум сили та її ілюзія повинна завжди приймати до уваги» [30, с. 185].

Мета статті – з'ясувати сутність нового геостратегічного статусу, який отримала Російська Федерація після краху світової системи соціалізму та СРСР, а також розкрити кондиційні умови геополітичного оточення Росії як національної держави та чинники, котрі впливають і визначають стратегію її зовнішньополітичного розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дана проблематика стала предметом дослідження вітчизняних, російських та зарубіжних науковців-русистів, які працюють у галузі історичних, політичних, соціологічних та філософських студій. Автор звернувся до низки публікацій, які розкривають сутнісні умови постбіполярного світу в яких, зокрема, опинилася Росія як новий суб'єкт міжнародних відносин [3; 5; 9; 12; 19; 25; 34 37; 40 42]. Все ж таки цілий ряд аспектів стосовно ролі та місця Російської Федерації у транзитивній світ-системі висвітлено недостатньо.

Основні результати дослідження. Зміна геостратегічного статусу держави відбувається, як правило, через надлишок національної сили, що призводить до експансивного розширення території держави чи її впливу держави, передусім по периметру своїх кордонів. Водночас трансформація статусу держави відбувається і через послаблення її потужності, зміни ресурсної бази та територіальних втрат. Відзначимо, що існує цілий ряд методик визначення та розрахунку територіальної компоненти національної сили, який займає перше місце у рейтингу важливості характеристики її геостратегічного статусу. Таким чином, елементи і параметри національної сили прийнято розподілити на повністю контрольовані, частково контрольовані і слабко контрольовані державою; а ступінь їх впливу на інтегральний показник сили в короткостроковому, середньостроковому і довгостроковому періоді – високий середній і низький [13, с. 176].

Дедалі, у визначенні здатності геополітичного впливу держави, до уваги беруться такі індекси потужності держави як стан та динаміка економічного розвитку, промислової та військової потужності, а також рівня освіченості населення [34, с. 75]. Ще згаданий американський адмірал та геополітик А. Мехен вивів формулу визначення могутності держави наступним чином:

$$SP = N + MM + NB,$$

де SP – «sea power» – морська потужність; N – військовий флот; MM – торговельний флот; NB – військово-морські бази; SP – морська могутність [3, с. 17].

Американський вчений Р. Клайн вже у сучасних умовах запропонував формулу для визначення інтегральної потужності держави:

$$P = (C + E + M) \times (S + W + P),$$

де P – сукупна міць держави; C – критична маса держави (населення + територія); E – економічна потуга; M – військова міць; S – стратегічна концепція (доктрина); W – державна воля; P – сила переконання політичного керівництва країни та його здатність повести за собою не лише населення своєї країни, але й союзників.

Розвиваючи цю формулу К. Матос додає ще одну змінну – K – ступінь авторитету керівників держави. Виходячи з цього формула набуває наступного змісту:

$$P = (C + E + M) \times (S + W + K).$$

Відомо, що у XX ст. ключову роль у визначенні потужності держави відігравала військова потужність, утім на XXI ст. війковий фактор поступово змінюється технологічним, який у свою чергу також витісняє географічний фактор. Все ж, на думку окремих геополітиків подібна формула може бути застосована для аналізу динамічної взаємодії держав з різною силою та асиметрією геополітичних ресурсів [14]. Американський геополітик Н. Спідмен визначав стратегічну могутність держави на основі таких параметрів як: природа кордонів; обсяг/кількість населення; наявність чи відсутність корисних копалин, економічний і технічний розвиток; фінансова допомога; етнічна однорідність; рівень соціальної інтеграції; політична стабільність; національний дух [42]. Західні вчені до цих показників додають ще й такі індекси як кількість міського населення, абсолютні показники виплавки сталі та споживання палива [41, р. 113-114].

В умовах сучасного світового порядку постулати сили і могутності як і в епоху класичної геополітики мають виключний характер з яких а рїогї витїкає здатність держави проектувати вплив на інших міжнародних гравців чи окремі території. Відомий метр американської геополітики З. Бжезинський аналізує силу держави на основі чотирьох аспектів сили (військового, економічного, технологічного і культурного), які у своїй сукупності визначають вирішальний політичний вплив суб'єкта у світовому масштабі [2, с. 231].

Ряд зарубіжних геополітиків до важливих геостратегічних параметрів додають ще й ракетно-ядерну зброю, повітряний простір і космос, а також ЗМІ. З прискоренням глобалізаційних процесів та виникненням нових загроз національній безпеці і державному суверенітету визначення показників національної сили дедалі ускладнюються. Водночас, сучасні представники геополітики вважають, що кращим індикатором визначення національної потужності держави є національний дохід поряд з кількісними показниками населення та ефективністю управління [1, с. 15-16].

Відзначмо, що для геополітики важливим є встановлення співвідношення компонентів національної сили всередині країни та встановлення балансу сил поза її межами. Російська економіст Т. Шустрова запропонувала власний механізм розрахунку за яким має визначатися геополітичний індекс могутності держави, а значить і її геостратегічний статус. Дослідниця врахувала такі параметри як коефіцієнт науково-технічного прогресу держави, що змінює її первинне ресурсне середовище; коефіцієнт політичної активності керівництва, що змінює вторинне ресурсне середовище держави [31].

Все ж таки аналіз компонентів національної сили важливий не як такий, а передусім для прийняття геополітичних рішень та вироблення геостратегії держави. До того як відзначають гуманітарії позаминулого століття: «ні економіка, ні політика, ані мораль не можуть дати нам відправної точки для роздумів, що ставлять для себе умови поступального розвитку людських суспільств, таку можливість може забезпечити лише спільний підхід» [8, с. 134-146]. Також вказані геополітичні індекси визначають геостратегічний статус держави та її здатність проектувати вплив на міжнародній арені, а також протистояти новим викликам.

Кардинальні тектонічні зсуви на пострадянському / євразійському та світовому геополітичному ландшафті розпочалися з крахом соціалізму в країнах Центрально-Східної Європи та деструктивними процесами в СРСР на поч. 1990-х рр. Весь часовий проміжок починаючи із серпня по грудень 1991 р. був періодом агонії колись могутньої держави, що обіймала 1/6 частину земної суші. Всі кроки щодо «реанімації» СРСР шляхом створення конфедеративної держави – Союзу Суверенних Держав (ССД) виявилися марними в умовах початку реалізації проектів формування національних держав, які згодом замінили

собою радянські республіки. Одним із механізмів вирішення т. зв. союзного питання стала серія референдумів 1991 р. щодо збереження оновленого СРСР, а невдовзі стосовно проголошення незалежності окремих республік. Зокрема, під час відповідного референдуму за незалежність України висловилося понад 90% населення, що зрештою змусило РРФСР визнати цей факт. Початок краху СРСР фактично збігся у часі з т. зв. «парадом суверенітетів» в автономних республіках і областях РРФСР, що різко ослабило роль центру не тільки на теренах СРСР, а й у самій Радянській Росії. Такі відцентрові тенденції унеможливили збереження конфедеративного, а тим більше союзного утворення [20].

Прийнято вважати, що крапку в існуванні Радянського Союзу поставила Біловезька угода про припинення існування СРСР як суб'єкта міжнародного права та створення Співдружності Незалежних Держав (СНД) від 8 грудня 1991 р. за участю лідерів РРФСР, УРСР та БРСР, а також зустріч в Алма-Аті, що відбулася за участю решти 11 республік тодішнього СРСР, на якій було протоколом констатовано про їх приєднання до Угоди щодо створення СНД. Дана зустріч стала необхідністю приєднання до цієї Угоди головно країн Центральної Азії (далі ЦА) та Закавказзя, оскільки країни Прибалтики *de-facto* здобули свою незалежність ще у 1990 р. Таким чином, три слов'янські держави-засновниці СРСР взяли відповідальність за його ліквідацію. Їх представники не могли не розуміти того, що відкрита заява про ліквідацію СРСР могла викликати соціальний вибух і так у вкрай загостреній тодішній ситуації. Останнє чітко ілюструють слова першого президента України Л. Кравчука: «Якщо ми вийдемо до народу й оголосимо, що Союзу більше немає, а на його місце нічого не запропонуємо – вибух неминучий. Потрібний варіант перехідний» [29, с. 269]. Водночас упродовж майже всього 1991 р. Б. Єльцин, тоді ще президент РРФСР, зі своєю командою активно працював над проектом реорганізації СРСР у якому Росія презентувалася як беззаперечна правонаступниця Радянського Союзу зберігши його місце у провідних міжнародних інститутах, зокрема завдяки постійному членству у РБ ООН і такими критеріями успадкування стратегічного ядерного потенціалу. Виписавши таку стратегію, російське керівництво розраховувало на авторитет і могутність нової Росії, яка б і надалі залишилася своєрідним геополітичним центром та інтеграційним маяком на пострадянському просторі. До того ж, передбачалося, що колишні радянські республіки вступлять у відносини з Росією на вигідних для неї умовах – тобто при набутті ролі молодшого брата [23, с. 314]. Своєрідним амортизаційним варіантом для пострадянських республік стала СНД, що юридично оформилася на поч. 1992 р.

Отже, з розпадом СРСР самостійними суб'єктами окрім семи європейських держав (Російської Федерації, України, Білорусі, Молдови, Латвії, Литви, Естонії) двома окремими субрегіонами стала Центральної Азії (ЦА) та Закавказзя [5, с. 54].

Завершення холодної війни у 1991 р. та крах СРСР започаткував новий етап геополітичної картини світу та відкрив нову сторінку в історії зовнішньої політики Росії, яка втратила роль наддержави після півстолітнього змагання зі США. Варто додати, що значна кількість західних вчених фактично ототожнювала СРСР з Росією. Підтвердженням тому слугує вислів З. Бжезинського, який після краху біполярного світу зазначав: «Росія – переможена держава. Вона програла титанічну боротьбу... І говорити про те, що це була не Росія, а Радянський Союз – значить уникати реальності. Це була Росія, названа Радянським Союзом» [32]. Російська держава до 1917 р. була імперією, СРСР став імперією оновленого формату, у свою чергу Російська Федерація напівімперією нового типу, яка втратила половину свого потенціалу у результаті розпаду Радянського Союзу. З крахом СРСР Росія знову позбавилася вже радянські республіки. Втім експансіонізм невдовзі був відновлений, результатом якого стало штучне створення ряду псевдореспублік. Таким

чином, змінилася форма експансіоністської політики, утім не змінився її зміст. Тут варто говорити про наростання у Росії «фантомних болів» унаслідок «ампутації» імперії. Особливо болісно Росія переживає втрату України як складового об'єкта великодержавності.

Зрештою, поступову дезінтеграцію пострадянського простору можна умовно порівняти з розпадом Римської імперії, так як після загибелі західної її частини Східна Римська імперія іменована Візантією проіснувала ще майже тисячоліття. Зрештою не виключено, що в умовах прискорення глобалізації, а з нею й історичних процесів, Російська Федерація як правонаступниця Російської імперії та СРСР проіснує ще якийсь півстоліття. Таким чином, з втратою СРСР можна говорити про кардинальну зміну геополітичного статусу Росії. Зважаючи на події останніх років з позиції сьогодення важко погодитися з думкою іменитого російського політолога Д. Треніна, який відзначав, що: «Росія не просто нова країна, яка виникла у 1991 р. після розпаду СРСР. Передусім, це держава, яка вирішила відмовитися від імперського статусу й з тих пір шукає для себе нову роль у світі» [25, с. 82].

Згодом лише прийняття Росії до Ради Європи, набуття членства у Паризькому клубі, вступ до АТЕС, ратифікація Договору про партнерство і співпрацю між Росією і ЄС та підписання Основоположного акту Росія – НАТО у 1990-х рр. до певної міри зміцнили геостратегічний статус РФ втрачений з розпадом СРСР. Водночас, розпад двополярної системи ознаменував завершення абсолютного домінування Росії на євразійському просторі, геополітичний вакуум якого був заповнений стратегічними інтересами таких потужних силових центрів як США, ЄС та Китай. Москва виходячи з усвідомлення того, що РФ вже не здатна сформувати новий біполярний світопорядок і на рівних змагатися зі США у планетарному масштабі, фактично з початку 1990-х рр. виступає за модель багатополярного світоустрою у якій зменшується відносно значення ролі США унаслідок підйому ряду інших глобальних центрів геополітики. Крім всього, російський істеблішмент обстоює концепцію колективного світового лідерства де чільне місце (не перше, утім і не останнє) має посісти саме Росія. Зокрема, Москва виступає за те щоби колективне лідерство було представлено як у географічному так і цивілізаційному вимірах [10, с. 53].

При всьому, на думку ряду експертів, багатополярна модель світоустрою є надто небезпечною для Росії, у силу того, що РФ не відповідає статусу одному із сучасних полюсів, а тим більше, що через власну демографічну деградацію вона ризикує територіально бути розділеною між більш потужними геополітичними полюсами. Тому, на думку автора та низки експертів, єдиним шляхом повноцінного зовнішньополітичного розвитку РФ може бути тільки європейський [9, с. 110-119]. Росія географічно відноситься до Європи, утім, як зауважує російський істеблішмент, політично до Європи не належить. При цьому в РФ виробилася свого роду геостратегічна позиція, відносно того, як Росія бачить себе у якості держави, котра займає унікальне положення в Північній Євразії – однаково віддаленої від Азії, Північної Америки, Близького Сходу і Європи [26].

Російські науковці зазначають, що Росія переважно європейська держава в історико-культурному відношенні та євразійська в геополітичному. Тобто ідентифікуючи себе з Європою, Росія водночас активно підкреслює свою азійську пасіонарність і місіонерське прагнення стати стрижнем нової євразійської цивілізації. Виходячи з цього Росії зрештою відводиться роль «міжатлантичного інтегратора», ініціатора тристоронніх спільних політичних дій, так як вона займає особливий геополітичний простір між двома атлантичними полюсами – США та Європою [11].

Водночас, Росія, враховуючи ідеологічний супровід сучасної її геостратегії, намагається також ідентифікувати себе як окрема православна цивілізація «включаючи» весь східнослов'янський світ. Рядом російських політологів констатовано, що геополітичне

положення Росії останнім часом може дискутуватися у двох контекстах. По-перше, Росія оцінюється як географічний центр Хартленду (згідно теорії Х. Маккіндера) та інтеграційне ядро Євразії чи геополітичний «міст» між Європою й Азією. По-друге, зберігаючи свій геополітичний потенціал у силу обмежених ресурсних можливостей щодо проектування просторового впливу РФ все ж трансформувалася у регіональну державу з тенденціями до подальшого зниження свого геополітичного статусу [4]. Виходячи з цього можна констатувати, що РФ до цього часу не може чітко визначитися відносно риторичного питання – «чим насправді є Росія?» – частиною Європи, православною цивілізацією чи Євразією?

Варто говорити про сучасну національну силу Росії на якій базується її політика відносно реалізації експансіоністської стратегії, що залишається фактично незмінною упродовж кількох останніх століть. Навіть після свого геополітичного ослаблення з крахом СРСР, а також знаходячись останнім часом на межі економічного колапсу РФ будь-що намагається робити ставку саме на національну силу, культивуючи велич нової Росії задля підтримки таким чином патріотичних настроїв в багатонаціональному суспільстві. Зважаючи на подібний стан речей та перефразовуючи британського представника класичної геополітики Х. Маккіндера варто відзначити, що: «... Незалежно від політичної ситуації в Росії та від того хто буде її лідером Росії, вона завжди намагатиметься контролювати Хартленд, що є однією з найважливіших ознак її імперських традицій як трансконтинентальної держави» [38, с. 201].

Одним із ключових показників геостратегічного статусу держави є її територія та протяжність кордонів, що дозволяє визначати її географічну та картографічну впізнаваність. В основу як сучасних так і попередніх геополітико-ідеологічних напрямів та дискурсів покладено власне географічне розташування Росії як необхідну умову забезпечення впливу на сусідні держави. Територія великих держав розглядається як особливий вид просторового ресурсу, необхідного для функціонування держави. Більше того, масштабність території дозволяє державі автоматично визначати свою геополітичну присутність в конкретному регіоні. У такій константній амбівалентності територія виступає як інструмент здатності держави розміщувати в межах своїх кордонів суб'єкти соціально-економічного, політичного та військового характеру. Водночас, територія держави є ареною суверенітету над сухопутним та/або морським простором, над розміщеними в її межах надрами, а також виступає об'єктом поширення політичної влади в рамках координат конкретної системи правопорядку. У юридичному плані територія держави, що є суб'єктом міжнародного права, повинна розглядатися у якості конститутивного, первинного елементу його юридичної особи: поза просторовою визначеністю немислимо і юридичне буття сучасної держави. Таким чином, територія визначає собою державу як геополітичний суб'єкт, звідси виводиться теорія неподільності та недоторканості державного суверенітету [27].

У геополітичному дискурсі Росія досить тривалий час за своєю історико-культурною сутністю та географічним розташуванням розглядається як євразійська континентальна держава, так як займає значну частину євразійського простору, зокрема його центральну частину. Попередньо згаданий німецький геополітик Ф. Ратцель наприкінці XIX ст. сформулював Росію як цілісну трансконтинентальну державу-імперію, яка на відміну від європейських країн складається з європейської метрополії у розмірі – 5,4 млн. кв. км та азійської колонії площею – 17,2 млн. кв. км – в Азії [33, с. 94]. Приблизно таку ж територію займав СРСР у своїх кордонах часів холодної війни як правонаступник Російської імперії. Велика територія, якою володіє Російська держава дає їй значні трансконтинентальні переваги та є чи не головним геополітичним фактором регіонального та глобального впливу. Свого часу відомий американський політолог та засновник компанії геополітич-

ного аналізу «Stratford» Дж. Фрідман відзначав, що: «Єдиною фізичною перевагою Росії, яке може мати Росія, є глибина її території. Чим далі на Захід просунуті кордони Росії, тим більшу відстань доведеться покрити завойовникам щоб дістатися до Москви. Тому Росія завжди прагнула просуватися по Північно-Європейській рівнині на захід, а Європа завжди прагнула просунутися на схід» [28].

Саме тому, територію РФ визнано одним із головних її геополітичних козирів, яка дає можливість забезпечувати Москві регіональну присутність як в Європі так і Азії. Пріміром, територіально невелика, але співмірна за населенням з Росією держава Бангладеш не має подібних геостратегічних пріоритетів. Невипадково російські консервативні політологи вважають, що саме за рахунок географічного положення, значної протяжності кордонів і величезної території, РФ здана у перспективі хоча б частково відновити статус наддержави. Попри втрату із розпадом СРСР 25% своїх просторових надбань, Росія все ж залишається на сьогодні територіально найбільшою державою світу, площа якої сягає 17,5 млн. кв. км¹. Згідно праць класиків геополітики – Росія займає ключове геостратегічне континентальне положення, так як розміщена в центрі Євразії – Хартленді. Використовуючи своє геостратегічне положення та виходи до світового океану Росія намагається досягнути своїх гегемоністських цілей на основі експансіоністської доктрини. Утім, існує ряд труднощів і протиріч у питанні раціонального використання, цього б здавалося, потужного зовнішньополітичного та геополітичного ресурсу. Констатовано, що геостратегічний статус Росії починаючи з 1990-х рр. відзначається вираженою нестабільністю та у свою чергу підсилюється дилемою вибору стратегічного вектору зовнішньої політики. Проблемою є те, що більшість території сучасної Росії (77%) знаходиться в Азії де проживає всього лише 20% її населення. Офіційно територія європейської частини Росії складає 3,9 млн. кв. км., або 20,85% від загальної її площі, тоді як азійська частина РФ дорівнює 13,1 млн. кв. км. Для порівняння – європейська частина СРСР складала близько 5 млн. кв. км. Таким чином, територія європейської частини РФ, порівняно з її попередником – СРСР, скоротилася на 1,1 млн. кв. км або понад 20%, що дорівнює фактично території двох таких держав як Україна [17]. Отже, масштабність території РФ при диспропорційній кількості наявного населення, густина якого дорівнює 8 чоловікам на 1 кв. км, є водночас чи не головним деструктивом модернізаційних трансформацій, а також викликом оптимізації її внутрішньої та зовнішньої політики.

З крахом СРСР Росія втратила традиційні зони свого впливу (Україну Прибалтику, ЦА, Придністров'я тощо) практично по всьому периметру своїх кордонів. Також окрім частини євразійського простору РФ втратила своїх традиційних союзників в інших регіонах світу, що тим самим призвело до пониження її геополітичного статусу як на євразійському просторі так і у глобальному вимірі в цілому [12, с. 42]. Так, у Росії більше немає «подушки безпеки», яку колись формувала ОВД, а кількість країн, які формують буферну зону між Росією й НАТО та системою безпеки в Азії скоротилося до шести. Ці країни разом з Росією є засновниками та постійними учасниками Організації Договору колективної безпеки (ОДКБ), яка покликана стати альтернативою НАТО та системою колективної безпеки на євразійському просторі. Утім, за своїм військовим потенціалом та безпековими характеристиками дане об'єднання поступається не те, що НАТО чи ОВД (яке було другим оборонним поясом радянського Хартленду), але й більш ніж удвічі відстає у цьому плані від СРСР, який також можна розглядати у якості військового блоку першого поясу. Тому, ОДКБ є «блідою тінню» ОВД та невдалою калькою НАТО. До того ж, остаточна переорієнтація Україною свого зовнішньополітичного вектора у бік євроат-

¹ На відміну від Російської Федерації територія СРСР дорівнювала 22,5 млн. кв. км.

лантичних структур значно послабило південно-західний геополітичний фланг Росії. Зміщення географічного центру РФ на північний схід стимулювало пошук нової парадигми оптимізації та зміцнення держбезпеки у контексті захищеності кордонів, що передусім зумовлено скороченням чисельності морських портів у результаті краху СРСР. Відомо, що найбільші порти колишнього СРСР тепер належать Україні та країнам Балтії. Нині ж роль т. зв. геополітичних «вікон» виконують: на Балтиці – Санкт-Петербург; на Чорному морі – Краснодарський край (Новоросійськ); на Каспійському морі – Астрахань; на Тихому океані – Приморський край та меншою мірою Хабаровський край, Сахалін та Камчатка. Таким чином, звулилися можливості виходу Росії до Чорного, Балтійського та Середземного морів [4].

Також вихід до Тихого океану набув критичного значення, оскільки в Росії фактично не залишилося морських портів, що не замерзають взимку. В той же час імовірно загострення суперечки з Японією довкола Курил, на фоні розширення військової присутності США у безпосередній близькості від далекосхідних кордонів РФ, може поставити під загрозу і вихід з російського Примор'я до Тихого океану. Також нові незалежні держави відмежовують транспортні шляхи Росії на Півдні, Заході та Центральній Азії і Закавказзі, що різко знизило її комунікаційно-торговельні зв'язки із Західною Європою, Азією, Близьким та Середнім Сходом [15, с. 94-95]. Більше того, РФ змушена враховувати фактор нових незалежних держав, які стали новими реаліями у транзиті РФ енергоносіїв до ЄС. Не зважаючи на диверсифікацію енергопостачання шляхом будівництва нових енергетичних магістралей ГТС Україна та Білорусь все ще залишаються потужними транзитними ланками експорту енергоносіїв до Європи. Така ситуація значно обмежує комунікаційні та торговельні можливості РФ і підтвердженням цьому є низка заяв у політичній літературі на кшталт: «...вихід Росії до моря скоротився до розмірів, що були за часів правління Петра-I... Росія стає ще більше північною і континентальною державою як би «відтісненою» в куток Євразії» [21, с. 33-34].

Враховуючи вищесказане, анексія Криму була необхідна Росії також для хоча б часткової компенсації втрати геополітичної присутності в Чорноморському регіоні. Аргументацією Кремля на користь анексії Криму стало нібито попередження розташування на півострові та прилеглому морському басейні військових сил НАТО. На цьому фоні досить логічно виглядала заява російського очільника МЗС С. Лаврова своєму американському колезі Дж. Керрі стосовно надзвичайної важливості Криму для РФ, який він порівнював зі значенням Фолклендських островів для Британії. Останнім часом півострів має всі ознаки перетворення з туристичного регіону на цілком мілітаризований. З цією метою Росія намагається чимдалі активніше трансформувати Крим у «непотоплюваний авіаносець» Чорного моря модернізуючи тим самим військову інфраструктуру на півострові. Анексія Криму може бути необхідною РФ передусім для повноцінного відновлення статусу військово-морської бази часів СРСР. На фоні збільшення російських військових формувань ВМС та ВВС в цілому не виключається розміщення на території півострова ядерної зброї про що свідчать постійні меседжі зарубіжної преси. В цілому ж, нуклеаризації Криму стане підставою до зниження безпеки країн всього Чорноморського регіону [19]. У знак відповіді НАТО має намір нарощувати присутність у Чорноморському регіоні шляхом посилення патрулювання повітряного та морського простору [18].

Після розпаду СРСР Росія вперше зіткнулася з проблемою екскавних територій, якою стала Калінінградська область, а згодом у результаті анексії – Крим, який Москва тепер вважає новою федеральною одиницею, всупереч несприйняття цього факту світовою громадськістю. Отже, штучне захоплення Криму як частини суверенної держави лише розширило мережу екскавів, які Росія має опікувати. Виникнення таких специфічних тери-

торіальних одиниць спричинило цілий ряд труднощів у плані сполучень з її населенням, переважну більшість якого складають росіяни. Як констатують російські експерти: «...РФ від розпаду СРСР стала відторгнутою від морських надбань XVIII ст., а саме від найбільш зручних портів Прибалтики і Чорного моря. Залишок Балтійського узбережжя в районі Санкт-Петербурга та Біле море затиснуті між потенційно нестабільними зонами горських племен, кавказькими державами і Новоросією – це все, по суті, чим володіє Росія у Європі по відношенню до морських комунікацій» [24, с. 85].

Таким чином, російські аналітики зазначали, що географічний і геополітичний буфер нових незалежних держав позбавив РФ більшої частини її кордонів із «зовнішнім» світом, що з геополітичної т. з. перетворює Росію з євразійської держави на напівазіатську. Подібну заяву робить і Г. Кіссіджер, відмічаючи це наступним чином: «Посткомуністична Росія опинилася в кордонах, що не мають історичного прецеденту. Як і Європа, вона змушена присвятити значну частину своєї енергії переосмисленню власної сутності...» [7, с. 17].

Доволі непросто виглядає ситуація з російськими кордонами, протяжність яких сягає 60,9 тис. км, вимагаючи при цьому залучення колосальних ресурсів на їх захист. Водночас питанням тісно пов'язаним зі стратегією національної безпекою є оточення Росії, яке представлено 18-ма вкрай неоднорідними державами. Труднощі безпекового характеру щодо мінімізації зовнішніх загроз викликані передусім асиметричністю території і кордонів РФ. Відносним позитивом залишається захищеність з півночі РФ як і колись СРСР природним бастіоном – арктичними льодами та колосальними нетрями Сибіру. Проте, досить негативна ситуація із захищеністю кордонів простежується на інших флангах. Так, на північному заході кордони Росії відзначаються певною слабкістю де відсутні природні перепони, які б надійно захищали Росію, а на вдосконалення та посилення рубежів у цій частині кордону РФ бракує військових ресурсів. З крахом СРСР відстань від найближчої дислокації військових баз НАТО до Санкт-Петербурга складала 1600 км, тоді як на сьогодні дана відстань скоротилася до 160 км, або удесятеро [28].

Теж саме стосується і Москви, відстань від якої на 1989 р. до найближчих кордонів СРСР дорівнювала 1900 км, у той час як нині вона скоротилася до 360 км. До того ж, у зв'язку з агресивними діями Росії по відношенню до сусідніх пострадянських держав НАТО змушений реагувати нарощування своєї військової присутності у Східній Європі. Виходячи з такої ситуації велика стратегія Росії передбачає створення глибоких буферних зон вздовж Північноєвропейської рівнини, внесення розколу в ряди своїх сусідів та маніпулювання ними, що дозволить побудувати новий регіональний баланс сил в Європі. Саме з тісними кордонами без буферних зон – це те з чим не зможе змиритися Росія, а тому свою агресивну політику намагається подати для широкого загалу не інакше як оборону оточеної фортеці. Реалізація російської геостратегії по зміцненню свого статусу передбачає три фази: перша фаза – встановлення ефективного контролю на теренах колишнього СРСР задля відтворення радянської системи буферних зон; друга фаза – Росія намагатиметься побудувати другий пояс буферних зон, вже за межами колишнього СРСР; третя фаза (завершальна) – Росія спробує попередити створення антиросійських коаліцій [28]. Зауважимо, що т. зв. друга фаза, на нашу думку, є малоімовірною, так як країни ЦСЄ, що колись входили у геополітичну сферу впливу СРСР далеко пішли у відрив у своєму соціально-політичному та економічному розвитку від країн пострадянського простору. Можемо констатувати, що Росія дедалі більше втрачатиме важелі впливу на даний Східноєвропейський регіон.

Доволі непросто виглядає ситуація на південному периметру російських кордонів. Прикладом цього є відносно «прозорий» кордон з Казахстаном протяжністю у 7 тис. км,

через який відбувається нелегальне проникнення, міграція мусульманського населення з країн ЦА та наркотрафік. Окрім того, Центральназійський регіон є плацдармом геополітичного наступу на Росію і саме тому як США так рівною мірою й Китай намагаються витіснити Росію з ЦА. Приміром, якщо якийсь із названих країн вдасться встановити цілковитий просторовий контроль над Казахстаном, ба більше того заснувати там свої військові бази то відстань від них до російської Волги – основної артерії російського сільського господарства складатиме кількасот кілометрів. Першим тривожним дзвінком для Росії (на думку її політикуму) було введення американських військ до Афганістану у зв'язку з боротьбою проти режиму Талібан після подій 11 вересня 2001 р. зрештою РФ узгодила зі США нарощування військової присутності НАТО в ЦА з тим щоби забезпечити проведення наземних воєнних операцій. Все ж Росії вдалося тоді не допустити розгортання військових баз Альянсу у центральноазійських країнах посилаючись головно на тимчасовість операції. Але, з іншого боку, в умовах затягування операції НАТО в Афганістані США скориставшись ситуацією встигли закріпитися в ЦА, а їх вплив почав наростати по мірі проникнення в регіон. Тому, регіон ЦА який Росія розглядає як буферну зону поступово перетворюється на сферу впливу США. Проте географічна віддаленість Вашингтону не дозволяє Сполученим Штатам закріпитися в регіоні належним чином. Зрештою естафету геополітичного змагання за ЦА підхопив Китай, який володіє значними військовими та фінансовими ресурсами і намагається інвестувати кошти в центральноазійські країни, що можна розцінювати не інакше як «м'яке» проникнення в регіон. Враховуючи лише один із багатьох прикладів Китай як і за радянських часів не буде виступати у якості стовідсоткового союзника РФ. Таким чином, США та Китай поступово обмежують вплив Росії як у Східній Європі так і Центральноазійському регіоні. Зважаючи на це можна констатувати, що Росія перетворюється на типову регіональну силу, поступаючись по периметру сфер свого традиційного впливу іншим геополітичним центрам впливу яких на євразійському просторі буде лише наростати [28].

З розпадом СРСР Росія була витіснена на північну околицю Кавказу, а розширення нестабільності в Афганістані може стати у перспективі додатковим фактором загроз для Росії з півдня. Варто додати, що у свій час радянсько-турецький кордон проходив через Закавказзя. Нині країни Закавказзя (Південного Кавказу) – Вірменія, Грузія та Азербайджан є самостійними державами, у зв'язку з чим російська присутність у цьому регіоні кардинально скоротилася. Російський Кавказ (Північний Кавказ) заселений переважно мусульманським населенням та включає такі республіки як Дагестан та Чечня де зберігається ризик відновлення сепаратизму та протистояння з Москвою. Гориста місцевість даного регіону слугує природним оборонним бастіоном для Росії і саме тому вона зацікавлена попри що зберігати та зміцнювати свою присутність на Кавказі. У разі втрати контролю над Кавказом через його відокремлення або потрапляння під вплив іншої великої держави на кшталт Туреччини тощо, РФ опиниться у досить складному геостратегічному положенні, так як буде витіснена на північ у кубанські степи. Ключовим субрегіоном на Кавказі для Росії є Чечня південна частина розташована углиб Північного Кавказу. Послаблює геополітичну присутність Росії на Кавказі Грузія, яка фактично повністю вийшла з-під впливу РФ, а створення та патрунування Москвою сепаратистських республік Абхазії та Південної Осетії не додає їй особливих стратегічних переваг. Тому Росія надто зацікавлена у відновленні контролю над Грузією. Азербайджан також не є лояльним до політики до політики Росії (змушений заручатися підтримкою Ірану та Туреччини), а єдиним важелем тиску у Кремля на Баку залишається підігрівання Карабаського конфлікту та патрунування у ньому Вірменії. Виходячи з вищесказаного, Вірменія як немусульманська держава, залишається єдиним надійним союзником Росії у даному ре-

гіоні. Зважаючи на те, що Грузія є об'єктом стратегічних інтересів США, а Азербайджан є геополітично привабливим для Туреччини, можна констатувати поступове проникнення та розширення присутності цих держав у пострадянському Кавказі. Не виключено також і стратегічну переорієнтацію Вірменії у бік Заходу у разі зміни там політичного режиму у середньостроковій перспективі. За такого сценарію трансформацій пострадянського простору йтиметься вже про повне витіснення Росії з цієї частини Кавказу [36, с. 82-85].

Стратегічно важливим для Росії є європейський театр. Відтепер РФ межує на заході з новими незалежними державами – Україною, Білоруссю та країнами Балтії, та країнами ЦА. Прибалтика для Росії у геостратегічному плані потенційного є недосяжною, так як ці країни вже тривалий час інтегровані до євроатлантичних структур. При всьому Москва намагається шукати ключі до геополітичного впливу на прибалтійські країни через енергетичний тиск та використання досить чисельної російської нацменшини. Для Росії звісно прийнятним варіантом було б якщо не повернення Прибалтики у поле свого геополітичного впливу, то хоча б набуття цими країнами статусу нейтралітету. Білорусь поки є надійним сателітом Росії завдяки укладенню ситуативного союзу, а зміцнення там російської присутності є водночас і посиленням геостратегічного тиску на країни Балтії. Стратегічне планування враховує також радикальні внутрішньополітичні зміни в Україні, які сприяють прискореній євроатлантичній інтеграції держави. У Кремлі розцінюють такі геополітичні трансформації не інакше як чинник стратегічного ослаблення південно-західного флангу Росії. Тому для російської геостратегії утримання у полі свого впливу Україну та Білорусь є надважливим завданням. Теоретично припустимо, якщо названі пострадянські держави зможуть вступити до НАТО – дана організація, котра а рiогi розглядається як ворожий блок, «вийде» на національні кордони РФ. Росія протягом своєї історії підтримувала рівень безпеки завдяки своїй території, а тому втрата цих двох держав РФ розцінює для себе не інакше як геостратегічну катастрофу. Країни ЦА важливі для РФ з точки зору стратегічної неприйнятності побудови нового «Шовкового шляху» в обхід її території. Виходячи з цього, Москва може вдатися до дестабілізації регіону з метою унеможливлення реалізації вказаного стратегічного комунікаційного проекту [37, с. 34-35].

Таким чином, Україну та Білорусь РФ розглядає як буфер захисту на південно-західному фланзі, а Кавказ та ЦА на південному фланзі. З точки зору російської геостратегії «незахищеним» залишається відрізок кордону, що межує з Польщею та Прибалтикою. У Росії немає ресурсів для захоплення всього пострадянського простору, а у США у свою чергу відсутні можливості для створення антиросійського буфера (через посилення Римленду) по всьому периметру кордонів. При всьому США продовжують розглядати Росію у якості регіональної загрози та вимушено реагують на її випадки, у т. ч. шляхом послаблення енергозалежності країн Європи та країн пострадянського простору шляхом диверсифікації видобування та постачання вуглеводнів. Росія намагається тиснути на США у інших частинах світу зокрема на Близькому та Середньому Сході, прикладом того є посилення військового ресурсу Ірану через постачання новітніх озброєнь та участь у Сирійському конфлікті з 2015 р., яка абсолютно не сприяє його врегулюванню [35].

Враховуючи агресивну політику РФ допоміжним інструментом якої виступає її територія та трансконтинентальний статус геополітичний тиск на собі відчувають такі держави як Фінляндія, Прибалтика, Польща, а також країни Центральної Азії. Саме ЦА стала плацдармом наростання геополітичної конкуренції великих держав в умовах становлення багатополлярності. Геополітична важливість ЦА полягає в тому, що саме Хартленд (Центральна Євразія) складається з трьох сегментів: Центральної Європи, Центрального Кавказу та Центральної Азії. У колах політичної еліти та експертів останніх існувало побоювання, що домінування Росії в ЦА стало причиною порушення балансу між сухопутними

та морськими державами. Звертаючись вкотре до концепції Х. Маккіндера сучасні дослідники російської геополітики відзначають, що у разі реалізації стратегії закріплення у глибині/серці Євразії та просування й закріплення свого впливу в азіатських країнах, Росія тим самим матиме всі шанси зміцнити свої позиції морської держави. Утім, ЦА розглядається і у якості досить незручного вектора проектування геополітичного впливу, так як даний регіон бачиться багатьма західними експертами у якості «євразійських Балкан» чи «м'якого підбрюшся» Росії, а тому встановлення контролю над цим регіоном будь-якою з великих держав зрештою ослабить стратегічні позиції Росії на євразійському просторі. З. Бжезинський відзначав, що майбутнє ЦА буде залежати головню від рівня та якості взаємодії інтересів Росії, Китаю, Ірану, Туреччини та США. Саме тому СРСР так активно свого часу опікувався підтримкою лівих сил в країнах Близького Сходу та в Південній Азії за часів холодної війни з тим щоби забезпечити своєрідну буферну зону по периметру центральноазійського регіону [39, с. 80-82].

Варто констатувати, що згодом стратегія Вашингтона в Афганістані, реалізація якої розпочалася після подій вересня 2001 р. не виключала об'єднання Центральної та Південної Азії в один регіон про що неодноразово зазначав американський експерт з Євразійського регіону Ф. Старр. Утім, враховуючи те, що Центральноазійський регіон географічно надто віддалений від США, Білий дім запропонував стратегію «геополітичного плюралізму», який дозволить зберегти баланс сил в регіоні через унеможливлення домінування в ЦА єдиного геополітичного центру сили [39, р. 82]. Ще однією геополітичною загрозою для Росії є наступ радикального ісламізму в країнах ЦА. Виходячи з цього можна стверджувати, що ЦА формує особливу континентальну зону і має при цьому таке ж геополітичне значення для Азії як Центральна Європа для Європейського континенту [42].

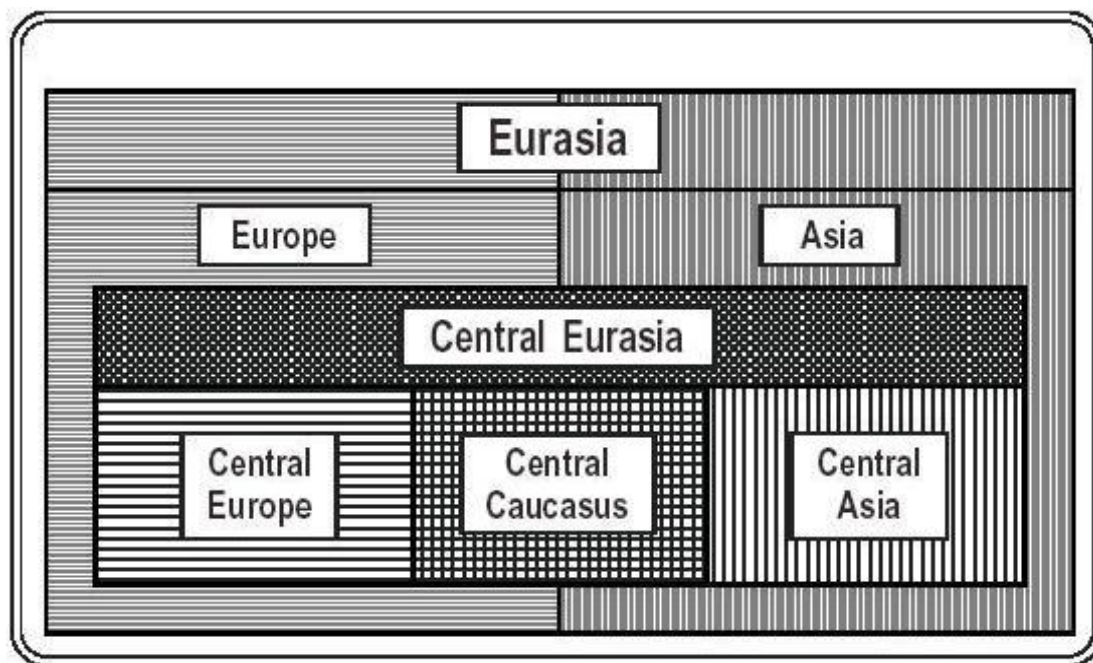

Схема 1. Географічна структура материка «Євразія».

Джерело: The Heartland Theory and the Present-Day Geopolitical Structure of Central Eurasia [Electronic sourness]. – Access mode: <http://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/Monographs/1006Rethinking-4.pdf>.

Російські експерти також наголошують на внутрішньорегіональних чинниках зниження потенціалу територіальних ресурсів у зв'язку з нерівномірним розміщенням макроекономічного комплексу та населення. Недосконала інфраструктура є ще одним страте-

гічним викликом для Росії, через яку вона неспроможна буде швидко передислокувати війська у разі масованого нападу супротивника на західному чи південному напрямку маючи навіть таку чисельну армію. Виходячи з цього Росія змушена вдосконалювати масштабні збройні сили задля превентивного їх розміщення на всіх напрямках потенційних загроз. Все це є додатковим величезним тягарем для і без того слабкої економіки Росії. Утім, попри названі складнощі Росія залишилася трансконтинентальною державою, хоча й з регіональним статусом, завдяки своїй масштабній євразійській територіальній присутності. Крім того, існування нових незалежних держав РФ постійно намагається використати у якості поля міжнародної конкуренції, що дає їй додатковий зовнішньополітичний маневр [15, с. 95].

Важливим фактором зовнішньополітичного розвитку для будь-якої держави окрім географічного розташування є її кліматичні умови. За останніми даними лише 15% або 2,5 із 17,5 млн. кв. км території РФ придатні для постійного комфортного проживання, решту російської території складає вічна мерзлота та пустелі (60%), заболочена місцевість (22%), річки й озера (біля 4%). Середня температура по Росії на січень місяць коливається у межах від +6 до -500°C , що утруднює функціонування всіх інфраструктур та різко підвищує витрати на виробничу та обслуговувальну сфери [22]. Вищеназвані показники абсолютно не сприяють зміцненню геополітичного статусу Росії, особливо його внутрішнього виміру.

Водночас, зниженню геополітичного статусу РФ послугувало також виключення її з клубу «G-8» і навіть входження до БРІКС – альтернативного об'єднання країн з економіками, що розвиваються, не може компенсувати геополітичних втрат РФ після виключення з кола найбільш впливових країн. Попри все російські політологи та геостратеги подовжують розглядати БРІКС як альтернативне об'єднання, що може кинути виклик «G-7». Зокрема на думку Д. Треніна: «Європа програла післявоєнний світ, а довкола Росії й Китаю формується спільнота Великої Євразії, яка буде просувати ідею нового світового порядку» [16]. Утім, на думку автора статті, БРІКС є суто формальним об'єднанням держав із досить різними геополітичними інтересами та стратегіями, головним завданням яких є передусім економічна співпраця та, а не діяльність спрямована на виключно перебудову світового порядку. До того ж мова зовсім поки що не йдеться про економічну інтеграцію країн-учасниць БРІКС, адже між РФ та такими країнами як Китай та Індія існує цілий ряд суперечок пов'язаних із демографічною експансією та контролем за експортними ринками збуту і джерелами енергоносіїв, що породжує тим самим диспропорції економічної співпраці [6, с. 13]. Тому, члени даної організації, яка до того ж не є глобалізованою, більшою мірою зайняті оптимізацією торгово-економічних відносин, а не перебудовою світового устрою. Загалом же члени БРІКС виступають більшою мірою у якості пасивної альтернативи гегемонії Заходу, а не блоком держав, що будуть вести силове протистояння із Заходом. Останнє видається неможливим хоча б тому, що в умовах глобалізації збалансований спектр економічної і політичної співпраці між Китаєм і США та ЄС на порядок вищий аніж між Китаєм і Росією.

Таким чином, крах СРСР як і розпад біполярної світ-системи став ключовим фактором кардинальних геополітичних трансформацій та зрушень на пострадянському просторі. Росія відтоді опинилася у кардинально нових геостратегічних умовах, що є прямим наслідком зазначених процесів. РФ порівняно з СРСР втратила 25% території, більшу половину населення і промислово-економічного потенціалу. Відтепер сусідами Росії стали нові незалежні держави, котрі обмежують її комунікаційні та геополітичні можливості впливу як на західному так і південно-східному напрямках. У той же час Україну та Білорусь РФ розглядає як буфер захисту від геополітичних посягань великих держав на пів-

денно-західному, а Кавказ та Центральну Азію на південному фланзі. Утім, Росія дедалі втрачає геополітичний вплив на Україну, Грузію, Молдову. Існує значна імовірність того, що у середньостроковій перспективі Білорусь оберне свій стратегічний вектор зовнішньої політики у бік ЄС та НАТО. Подібні трансформації у зовнішній політиці нових незалежних держав стануть черговим етапом деструкції геополітичного впливу Росії на пострадянському просторі.

Список використаної літератури

1. Баланс сил в мировой политике: теория и практика / Под ред. Э. А. Позднякова. – М. : ИММО РАН, 1993. – 178 с.
2. Бжезинский З. Великая шахматная доска (Господство Америки и его геостратегические императивы) / З. Бжезинский; пер. з англ. О. Ю. Уральской. – М. : Междунар. отношения, 1998. – 256 с.
3. Гаджиев К. С. Геополитика / К. С. Гаджиев – М. : Юрайт, 2011. – 479 с.
4. Геополитическое положение России после распада СССР [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://history.jofo.ru/547627.html>.
5. Дорошко М. С. Про вплив геополітичного середовища на зовнішню політику держави (на прикладі країн пострадянського простору) / М.С. Дорошко // Географія та туризм. – 2010. – Вип. 5. – С. 52–55.
6. Зайцева М.В. Взаємодія країн БРІКС у постбіполярному світі: структура, тенденції, перспективи: автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.04 / М. В. Зайцева. – К., 2016. – 22 с.
7. Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер. – М.: Ладомир, 1997. – 848 с.
8. Ковалевский М. М. О задачах школы общественных наук / М. М. Ковалевский // Вестник воспитания – 1993 – № 6. – С. 134-146.
9. Картунов С. В. Россия: не сердиться, а сосредоточиться / С. В. Картунов // В кн.: Россия в глобальном мире 2000 2011. Хрестоматия в 6 томах. – М. : Аспект прес, 2012. – Т. 1. – С. 110-119.
10. Лавров С. В. Россия и мир в XXI веке / С. В. Лавров // В кн.: Россия в глобальном мире 2000 2011. Хрестоматия в 6 томах. – М. : Аспект прес, 2012. – Т. 1. – С. 53-61.
11. Лукин В. П. Российский мост через Атлантику [Электронный ресурс] В. П. Лукин – Режим доступа: http://www.globalaffairs.ru/number/n_16.
12. Лукьянович Н. В. Геополитика России: теоретико-методологические основы, генезис, особенности формирования и развития в условиях глобализации: автореф. дис. ... д-ра полит. наук: 23.00.04 / Н. В. Лукьянович. – М., 2004. – 47 с.
13. Лукьянович Н. В. Геополитическое положение России в XXI в.: проблемы, модели и вероятные сценарии / Н. В. Лукьянович. – М. : МГУП, 2003. – 584 с.
14. Макаренко А. С. О возможности количественного прогноза геополитических сценариев [Электронный ресурс] / А. С. Макаренко. – Режим доступа: www.erudition.ru/referat/ref/id.48786_1.html.
15. Мальгин А. Внешнеполитические ресурсы России и пределы их реализации / А. Мальгин // Pro et Contra. – 2001. – Т. 6. – № 4. – С. 94-117.
16. Мирное сосуществование, второй раунд [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://inosmi.ru/politic/20160221/235492538.html>.
17. Население и природа европейской части СССР // Этнографический блог о народах и странах мира их истории и культуре [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib7.com/ссср/433-naselenie-proroda-sssr.html>.

18. НАТО через дії Росії збирається збільшувати присутність у Чорноморському регіоні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/1375071-nato-cherez-diji-rosiji-rozglyadae-mojlivist-zbilshennya-prisutnosti-u-chornomorskomu-regioni-stoltenberg.html>.
19. Окситюк А. Аннексия Крыма геополитическая потеря Украины [Электронный ресурс] / А. Окситюк. – Режим доступа: <http://www.pravda.com.ua/rus/columns/2014/06/4/7027774>.
20. Парад суверенитетов (1988-1991) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/668934>.
21. Пархалина Т. Геополитические прогнозы и Россия / Т. Пархалина // *Мировая экономика и международные отношения*. – 1996. – № 3. – С. 32-45.
22. Реальная статистика происходящего в России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nfor.org/stati/znanija/realnaja-statistika-proishodjashchego-v-rosi.html>.
23. Системная история международных отношений 1918-1991 / Отв. ред. А. Д. Богатуров. – М. : Московский рабочий, 2003. – Т. 3: События 1945-2003. – 720 с.
24. Солодовник С. В. Стабильность в Азии – приоритет России / С. В. Солодовник // *Международная жизнь* – 1992. – № 1. – С. 85-88.
25. Тренин Д. Россия в СНГ: поле интересов, а не сфера влияния / Д. Тренин // *Pro Et Contra*. – 2009. – № 5/6. – С. 82-97.
26. Тренин Д. Внешняя политика России в ближайшие пять лет: цели, стимулы, ориентиры / Д. Тренин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://svop.ru/main/20112>.
27. Устрялов Н. В. Элементы государства / Н. В. Устрялов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.magister.msk.ru/library/philos/ustryalov/ustry002.htm>.
28. Фридман Дж. Следующие 100 лет: Прогноз событий XXI века [Электронный ресурс] / Дж. Фридман. – Режим доступа: <http://velesova-sloboda.vho.org/archiv/pdf/fridman-sleduyushchie-100-let-prognoz-sobytyi-xxi-veka.pdf>.
29. Чемерис В. Л. Президент: Роман-есе / В. Л. Чемерис. – К. : Вид-во СП «СВЕААС», 1994. – 464 с.
30. Шлезингер А. М. Циклы американской истории / А. М. Шлезингер. – М. : Прогрес, 1992. – 688 с.
31. Шустрова Т. В. Структура модели геополитического статуса / Т. В. Шустрова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://jurnal.org/articles/2010/polit7.html>.
32. Это была Россия названная Советским Союзом [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mr-mstislav.livejournal.com/1402341.html>.
33. Ян С. Что такое геополитика? / Э. Ян // *Мировая экономика и международные отношения* – 2014. – № 4. – С. 94.
34. Agnew J. *Geopolitics: Re-visioning World Politics* / J. Agnew. – London: Routledge, 1998. – 150 p.
35. Gordon D. Headstrong. Putin's Involvement in Syria—And How Obama Can Leverage It [Electronic source] / D. Gordon // *Foreign Affairs*. – 2015. – 30th September. – Access mode: https://www.foreignaffairs.com/articles/syria/2015-09-30/headstrong?cid=nlc-twofa-20151001&sp_mid=49684032&sp_rid=b2xlZ3ZhQHVrci5uZXQS1.
36. Graeme P. Russia's Transdnestria Policy: Means, Ends and Great Power Trajectories / P. Graeme // In book: *Russia re-emerging great power* / Ed. R. Kenet. – P. 81-106.
37. Lukyanov F. Putin's Foreign Policy. The Quest to Restore Russia's Rightful Place / F. Lukyanov // *Foreign Affairs*. – 2016. – Vol. 95. – № 3. – P. 30-37.

38. Mackinder H. Democratic ideals and reality a study in the politics of reconstruction / Mackinder H. – Washington: National Defense University Press / H. Mackinder, 1942. – 213 p.
39. Okur M. Classical text of the geopolitics and the «Heart of Eurasia» / M. Okur // Journal of Turkish World Studies. – 2014. – Vol. XIV. – Issue 2. – P. 73-104.
40. Ray J. L. Global politics / J. L. Ray, J. Kaarbo – Boston: Wadsworth, Cengage Learning, 2010. – 590 p.
41. Spycman N. America's Strategy in World Politics. The United States and balance of Power / N. Spycman – New York : Harcourt, Brace of Co., 1942. – 500 p.
42. The Heartland Theory and the Present-Day Geopolitical Structure of Central Eurasia [Electronic sourness]. – Access mode: <http://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/Monographs/1006Rethinking-4.pdf>.

BIPOLAR COLLAPSE AND NEW GEOPOLITICAL STATUS OF THE RUSSIAN FEDERATION

Kondratenko O. Yu.

Candidate of historical sciences, Associate professor, Senior Research Fellow of the Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University.

Abstract. *The content of the new geo-strategic status of the Russian Federation that emerged after the collapse of the world socialist system and the collapse of the Soviet Union. The strategic conditions in which Russia is closely linked to the geopolitical environment that developed after the emergence of new independent states, the department new Russian borders. Russia in comparison with the USSR lost 25% of the territory, more than half of the population and the industrial and economic potential. RF is currently trying to stick to the geopolitical balance between Europe and Asia with a view to obtaining the role of the Eurasian transcontinental bridge. At the same time Russia was faced with geopolitical realities, which are connected with the restriction of its communications and foreign policy capabilities influence both on the west and south-east directions in connection with the new status of yesterday's post-Soviet republics. Ukraine, Belarus and other former Soviet states of Eastern Europe addressed by the Russian Federation only as a geopolitical buffer on the south-western strategic flank. In the end, on the South Caucasus and Central Asia is assigned as a buffer on the south and south-east strategic flanks. From the point of view of the Russian geostrategy «vulnerable» segment of the border remains, which borders with Poland and the Baltic states. However, in recent years, Russia gradually loses its geopolitical influence in Ukraine, Georgia, Moldova. There is a significant probability that in the medium term, Belarus will pay its strategic vector of foreign policy towards the EU and NATO. Such transformation in the foreign policy of the newly independent states will be another step in the destruction of geopolitical influence of Russia in the post-Soviet space. This situation is further more than changing the geopolitical landscape of the post-Soviet space and affects the geopolitical picture of the world as a whole.*

Key words: *post-bipolar world, geostrategy, geostrategic status, the Russian Federation, foreign policy.*

References

1. Balans syl v myrovoj polytyke: teoryja y praktyka / Pod red. E. A. Pozdnjakova. – M. : IMEMO RAN, 1993. – 178 s.
2. Bzhezynskij Z. Velykaja shakhmatnaja doska (Ghospodstvo Ameryky y egho gheostrategycheskye ymperatyvy) / Z. Bzhezynskij; per. z anghl. O. Jy. Uraljskoj. – M. : Mezhdunar. otnoshenya, 1998. – 256 s.
3. Gadzhyev K. S. Gheopolytyka / K. S. Gadzhyev – M. : JUrajt, 2011. – 479 s.

4. Geopolitycheskoe polozhenye Rossyy posle raspada SSSR [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupa: <http://history.jofo.ru/547627.html>.
5. Doroshko M. S. Pro vplyv gheopolitychnogho seredovyshha na zovnishnju polityku derzhavy (na prykladi krajin postradjanskogho prostoru) / M. S. Doroshko // Geografija ta turizm. – 2010. – Vup. 5. – S. 52-55.
6. Zajceva M. V. Vzajemodija krajin BRIKS u postbipoljarnomu sviti: struktura, tendenciji, perspektyvy: avtoref. dys. kand. polit. nauk: 23.00.04 / M. V. Zajceva. – K., 2016. – 22 s.
7. Kyssyndzher G. Dyplomatyja / G. Kyssyndzher. – M.: Ladomyr, 1997. – 848 s.
8. Kovalvskij M. M. O zadachakh shkoly obshhestvennykh nauk / M. M. Kovalevskij // Vestnyk vospytanyja – 1993 – № 6. – S. 134-146.
9. Kortunov S. V. Rossyja: ne serdytysja, a sosredotochytysja / S. V. Kortunov // V kn.: Rossyja v globalnom myre 2000-2011. Khrestomatyja v 6 tomakh. – M.: Aspekt pres, 2012. – T. 1. – S. 110-119.
10. Lavrov S. V. Rossyja y myr v XXI veke / S. V. Lavrov // V kn.: Rossyja v globalnom myre 2000-2011. Khrestomatyja v 6 tomakh. – M.: Aspekt pres, 2012. – T. 1. – S. 53-61.
11. Lukyn V. P. Rossyjskij most cherez Atlantyku [Elektronnyj resurs] V. P. Lukyn – Rezhym dostupa: http://www.globalaffairs.ru/number/n_16.
12. Lukjjanovykh N. V. Gheopolytyka Rossyy: teoretyko-metodologicheskye osnovy, ghenezys, osobennosty formyrovanyja y razvytyja v uslovijakh globalyzacyi: avtoref. dys. ... d-ra polyt. nauk: 23.00.04 / N. V. Lukjjanovykh. – M., 2004. – 47 s.
13. Lukjjanovykh N. V. Gheopolytycheskoe polozhenye Rossyy v XXI v.: problemy, modely y verojatnye scenary / N. V. Lukjjanovykh. – M.: MGHUP, 2003. – 584 s.
14. Makarenko A. S. O vozmozhnosti kolychestvennogho proghnoza gheopolytycheskykh scenaryev [Elektronnyj resurs] / A. S. Makarenko. – Rezhym dostupa: www.erudition.ru/referat/ref/id.48786_1.html
15. Maljghyn A. Vneshnepolytycheskye resursy Rossyy y predely ykh realizacyi / A. Maljghyn // Pro et Contra. – 2001. – T. 6. – № 4. – S. 94-117.
16. Myrnoe sosushhestvovanye, vtoroj raund [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupa: <http://inosmi.ru/politic/20160221/235492538.html>.
17. Naselenye y pryroda evropejskoj chasty SSSR // Etnograficheskyj blogh o narodakh y stranakh myra ykh ystoriy y kuljture [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupa: <http://lib7.com/cccp/433-naselenie-proroda-sssr.html>.
18. NATO cherez diji Rosiji zbyrajetsja zbiljshuvaty prysutnistj u Chornomorsjkomu reghioni [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupa: <http://www.unian.ua/politics/1375071-nato-cherez-diji-rosiji-rozglyadae-mojlivist-zbilshennya-prisutnosti-u-chornomorskomu-regioni-stoltenberg.html>.
19. Oksytjuk A. Anneksyja Kryma gheopolytycheskaja poterja Ukrajny [Elektronnyj resurs] / A. Oksytjuk. – Rezhym dostupa: <http://www.pravda.com.ua/rus/columns/2014/06/4/7027774>.
20. Parad suverenytetov (1988-1991) [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupa: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/668934>.
21. Parkhalyna T. Gheopolytycheskye proghnozy i Rossyja / T. Parkhalyna // Myrovaja ekonomyka y mezhdunarodnye otnoshenija. – 1996. – № 3. – S. 32-45.
22. Realnaja statystyka proskhodjashhego v Rossyy [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupa: <http://nfor.org/stati/znaniya/realnaja-statistika-proishodjashego-v-rosi.html>.
23. Systemnaja ystoriya mezhdunarodnykh otnoshenij 1918-1991 / Otv. red. A. D. Boghaturov. – M.: Moskovskij rabochij, 2003. – T. 3: Sobytyja 1945-2003. – 720 s.
24. Solodovnyk S. V. Stabyljnostj v Azy – pryorytet Rossyy / S. V. Solodovnyk // Mezhdunarodnaja zhyznj – 1992. – № 1. – S. 85-88.
25. Trenyn D. Rossyja v SNGH: pole ynteresov, a ne sfera vlyjanyja / D. Trenyn // Pro Et Contra. – 2009. – № 5/6. – S. 82-97.
26. Trenyn D. Vneshnjaja polytyka Rossyy v blyzhajshye pjatj let: cely, stymuly, oryentyry / D. Trenyn [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupa: <http://svop.ru/main/20112>.
27. Ustrjalov N.V. Elementy ghosudarstva / N.V. Ustrjalov [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupa: <http://www.magister.msk.ru/library/philos/ustrjalov/ustr002.htm>.
28. Frydman Dzh. Sledjushhe 100 let: Proghnoz sobytij XXI veka [Elektronnyj resurs] / Dzh. Frydman. – Rezhym dostupa: <http://velesova-sloboda.vho.org/archiv/pdf/fridman-sleduyushchie-100-let-proghnoz-sobyty-xxi-veka.pdf>.
29. Chemerys V. L. Prezydent: Roman-ese / V. L. Chemerys. – K.: Vyd-vo SP «SVEAAS», 1994. – 464 s.
30. Shlezygher A. M. Cykly amerykanskoj ystoriy / A. M. Shlezygher. – M.: Proghres, 1992. – 688 s.
31. Shustrova T. V. Struktura modely gheopolytycheskogho statusa / T. V. Shustrova [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupa: <http://jurnal.org/articles/2010/polit7.html>.

32. Eto byla Rossyja nazvannaja Sovetskym Sojuzom [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupa: <http://mr-mstislav.livejournal.com/1402341.html>.
33. Jan J. Chto takoe gheopolytyka? / J. Jan // Myrovaja ekonomyka y mezhdunarodnye otnoshenyja – 2014. – № 4. – S. 94.
34. Agnew J. Geopolitics: Re-visioning World Politics / J. Agnew. – London : Routledge, 1998. – 150 p.
35. Gordon D. Headstrong. Putin's Involvement in Syria—And How Obama Can Leverage It [Electronic source] / D. Gordon // Foreign Affairs. – 2015. – 30th September. – Access mode: https://www.foreignaffairs.com/articles/syria/2015-09-30/headstrong?cid=nlc-twofa-20151001&sp_mid=49684032&sp_rid=b2xlZ3ZhQHVrci5uZXQs1.
36. Graeme P. Russia's Transnistria Policy: Means, Ends and Great Power Trajectories / P. Graeme // In book: Russia re-emerging great power / Ed. R. Kenet. – P. 81-106.
37. Lukyanov F. Putin's Foreign Policy. The Quest to Restore Russia's Rightful Place / F. Lukyanov // Foreign Affairs. – 2016. – Vol. 95. – № 3. – P. 30-37.
38. Mackinder H. Democratic ideals and reality a study in the politics of reconstruction / Mackinder H. – Washington: National Defense University Press /H. Mackinder, 1942. – 213 p.
39. Okur M. Classical text of the geopolitics and the «Heart of Eurasia» / M. Okur // Journal of Turkish World Studies. – 2014. – Vol. XIV. – Issue 2. – P. 73-104.
40. Ray J. L. Global politics / J. L. Ray, J. Kaarbo – Boston : Wadsworth, Cengage Learning, 2010. – 590 p.
41. Spycman N. America's Strategy in World Politics. The United States and balance of Power / N. Spycman – New York : Harcourt, Brace of Co., 1942. – 500 p.
42. The Heartland Theory and the Present-Day Geopolitical Structure of Central Eurasia [Electronic sourness]. – Access mode: <http://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/Monographs/1006Rethinking-4.pdf>.

КРАХ БИПОЛЯРНОСТИ И НОВЫЙ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЙ СТАТУС РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Кондратенко О. Ю.

Кандидат исторических наук, доцент, старший научный сотрудник Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *Раскрыто содержание нового геостратегического статуса Российской Федерации, возникшего после краха системы мирового социализма и распада Советского Союза. Стратегические условия в которых находится Россия тесно связаны с геополитическим окружением, которое сложилось после возникновения новых независимых государств, отделивших Россию новыми границами. Россия по сравнению с СССР потеряла 25% территории, более половины населения и промышленно-экономического потенциала. РФ на данный момент пытается придерживаться геополитического баланса между Европой и Азией с перспективой получения роли трансконтинентального евразийского моста. В то же время Россия столкнулась с геополитическими реалиями, которые связаны с ограничением ее коммуникационных и внешнеполитических возможностей влияния как на западном так и юго-восточном направлениях в связи с новым бывшим статусом постсоветских республик. Поэтому, Украина, Беларусь и другие постсоветские государства Восточной Европы рассматриваются Российской Федерацией исключительно в качестве геополитического буфера на юго-западном стратегическом фланге. В конце концов, на страны Южного Кавказа и Центральной Азии возлагается роль буфера на южном и юго-восточном стратегическом флангах. С точки зрения российской геостратегии «незащищенным» остается отрезок границы, который граничит с Польшей и Прибалтикой. Впрочем, в последние годы Россия постепенно теряет геополитическое влияние на Украину, Грузию, Молдову. Существует значительная вероятность того, что в среднесрочной перспективе Беларусь обратит свой стратегический вектор внешней политики в сторону ЕС и НАТО. Подобные трансформации во внешней политике новых независимых государств станут очередным этапом деструкции геополитического влияния России на постсоветском пространстве. Данная ситуация чем далее все больше ме-*

няет геополитический ландшафт на постсоветском пространстве и влияет на геополитическую картину мира в целом.

Ключевые слова: *постбиполярный мир, геостратегия, геостратегический статус, Российская Федерация, внешняя политика.*

УДК 327.100

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В ПОСТЫПОЛЯРНІЙ МІЖНАРОДНІЙ СИСТЕМІ

Ощипок І. Ф.

Лаборант кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор В. В. Ластовський.

Анотація. *Сучасний стан міжнародної системи характеризується серйозними змінами в міжнародно-політичній та соціально-економічній сферах суспільних взаємодій, та характеризується якісною трансформацією Вестфальської системи міжнародних відносин. Вестфальська система міжнародних відносин почала своє існування з того, що учасниками міжнародної взаємодії були тільки держави, які виступають самотійно або утворюють коаліції для рішення важливих завдань. Наприкінці ХХ ст. стало очевидним, що на світову арену виходять й інші, надто впливові актори.*

Разом з державами на сучасну трансформацію сучасної системи міжнародних відносин чинять значний вплив багатоманітні міжурядові та міжнародні неурядові організації, транснаціональні корпорації, й внутрішньодержавні регіони. Глобалізація, яка характеризується вільним переміщенням капіталу з метою отримання більших прибутків та розширенням зони впливу розмиває національні кордони. Держави змушені задля економічної стабільності і росту взаємодіяти з міжнародними організаціями і приймати їх правила гри.

Доведено, що найближчі десятиліття традиційна концепція суверенітету буде суттєво трансформована, а саме поняття набуде іншого значення та інтерпретації. Серед факторів, які вплинуть на вищезазначене, виокремлюється: інтернаціоналізація дефіцитних ресурсів, а, можливо, і територій; посилення міжнародних режимів; розширення транснаціональних політичних просторів; формування глобального інформаційного простору; глобальні екологічні та кліматичні імперативи тощо.

Констатовано протидію двох різноспрямованих тенденцій – до зміцнення суверенітету, з одного боку, і до його обмеження, з іншого. Причому ці тенденції часто будуть втілюватися в політиці однієї держави або групи держав. В рамках інтерпретацій суверенітету ХХІ ст. будуть скориговані уявлення про межі автономії суверенних держав у виборі засобів при вирішенні тих чи інших внутрішньополітичних проблем. В контексті міжнародних відносин предметом дебатів протягом десятиліть стануть характер і принципи застосування примусових та інших заходів впливу на опортуністів в рамках міжнародних режимів, характер взаємодії міжнародного і транснаціонального рівнів світової політики, механізми глобального управління.

Ключові слова: *держава, суверенітет, нація, система міжнародних відносин, Вестфальська система, трансформація, міжнародне право.*

Постановка проблеми. Розробка проблем державного суверенітету в Європі почалася в епоху середньовіччя, в період формування Вестфальської системи міжнародних відносин. Основою цієї системи стала специфічна модель сучасної держави, так звана держава-нація, яка різко відрізнялася від попередніх форм політичної організації. Теорія

суверенітету Ж. Бодена (1530-1596), яка покладена в основу цієї моделі, була направлена проти політичного порядку середньовічної Європи, в якому існували великі феодали та дві «наднаціональні» інстанції міжнародного характеру – папа римський та імператор Священної Римської імперії. Ідея суверенітету відкидала права цих вищих фігур на владу над королем і королівством. В цьому сенсі «суверен – це той, хто не підкоряється наказам інших» і означає, що в умовах суверенітету не може бути влади ні над королем, ні над суверенною державою.

Мета статті – проаналізувати проблеми та перспективи трансформації державного суверенітету в постбіполярній міжнародній системі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання трансформації суверенітету, інституту національних держав, десуверенізації є досить розробленими і досліджувались як західною політологічною школою так і українською та російською. Серед представників західної політологічної думки заслуговує на увагу Р. Кеохейн [22], Дж. Най, Дж. Розенау, Т. Данн, Ф. Кратохвіл, Й. Фергюсон, Р. Фолк, Ф. Фукуяма [19], Р. Кокс, М. Хоффман, М. Манн, Л. Ліндберг, Д. Мітрані, Е. Хаас, І. Валлерстайн, Й. Галтунг тощо. Серед представників української політологічної школи на особливу увагу заслуговують роботи О. Зернецької, С. Камінського [3], О. Коппель [6], В. Крушинського, В. Кузьменка, М. Мальського, В. Манжолі, М. Мацяха, С. Толстова, С. Удовіка, С. Федуняка, М. Фесенка [13], С. Шергіна та інших. Серед робіт представників російської політологічної школи заслуговує на увагу доробок таких вчених, як Г. Аніліоніс, А. Багіров, О. Биков, О. Богатуров, К. Боришполец, В. Іноземцев, М. Косолапов, А. Кокошин [4], М. Лебедева, О. Неклеса, О. Реут [5], Е. Соловйов [6, 7], А. Торкунов, А. Уткін [16], М. Хрустальов, П. Циганков [20].

Основні результати дослідження. Згідно Вестфальського миру 1648 р., кожна держава повинна володіти внутрішнім і зовнішнім суверенітетом. Внутрішній суверенітет безпосередньо пов'язаний з владою. Державі належить верховна влада над усією територією, на яку поширюється її юрисдикція. Зовнішній суверенітет полягає у свободі поведінки держави на міжнародній арені у процесі реалізації своїх національних інтересів та відсутності «вищих сил» чи найвищого арбітра над суверенною державою у свободі, обмеженою лише діями інших учасників міжнародних відносин. Звідси випливає наріжний принцип сучасного міжнародного права – принцип суверенної рівності держав [10].

Основною ознакою вестфальської міжнародної системи став принцип рівноправ'я між державами та обмеження й підпорядкування чітким правилам війни, яка стала трактуватися як «дуель» між рівними суверенними державами. Внаслідок цього констатуємо припинення релігійних воєн і встановлення стабільної системи рівноправних і незалежних європейських держав. Поняття суверенітет набуло в той час свій повноцінний сенс. Суверенітет став дієвим інструментом який упорядкував відносини між окремими державами та включив основні принципи міжнародного права: територіальної цілісності, непорушності кордонів, невтручання у внутрішні справи держав. Саме тому він виявився не тільки політичним концептом чи абстрактною філософською конструкцією, але фактично був покладений в основу всієї системи сучасного міжнародного права. Концепція суверенітету зайняла центральне місце в філософії міжнародних відносин, ставши свого роду орієнтиром у практичній політиці європейських держав [5, с. 2].

Наразі необхідно зазначити, що суверенітет бере участь у забезпеченні цілісного політичного економічного, правового та культурного простору. «Згідно сучасного етапу розвитку суспільства та його моральних і правових цінностей держава повинна бути не тільки носієм суверенітету у формально-юридичному розумінні цього терміну, але і носієм реального, політичного суверенітету» [1]. Розподіл видів суверенітету на реальний (полі-

тичний) і юридичний досить обґрунтований. Під суверенітетом в юридичному сенсі розуміється наявність права бути носієм суверенітету, а під політичним суверенітетом розуміється реальне визнання певної державної влади як всередині країни, так і іншими державами та організаціями, в тому числі міжнародними [13, с. 106, 107].

Відтак, суверенітет є історично конкретним та глибоко контекстним явищем, який піддався еволюційним та революційним змінам. Після Першої світової війни розпочалась трансформація суверенітету. Знову з'явився міжнародний авторитет у формі Ліги Націй, яка привласнила собі право виносити санкції щодо національних держав, однак надала «перевагу американських принципам просторового порядку і очевидним чином затвердила особливе положення американського континенту» [21, с. 353].

Дана ситуація стала початком нової системи міжнародного порядку, а точніше «організованим безладом» [18, с. 369] – першим етапом десуверенізації. Неабиякий вплив Сполучених Штатів призвів до істотної десуверенізації країн Європи, та неефективності Ліги Націй, наслідком чого стала Друга світова війна, а згодом і процес деколонізації. Створення Організації Об'єднаних Націй після Другої світової війни стало другим етапом десуверенізації. Після цього констатуємо виникнення нових численних міжнародних інститутів, які дозволяли чинити тиск на прийняття внутрішньополітичних рішень будь-якої держави, тим самим ще більше знецінюючи ідею суверенітету.

Третій етап почався з розпадом СРСР і ряду країн Східного блоку. В умовах глобалізації та однополярності світу процеси десуверенізації вступили у завершальну стадію. Система міждержавних відносин стала включати в себе слабоструктуровані та слабкі незалежні держави. Суверенітет таких держав проблематичний, територіальні межі не делімітовані або оспорюються сусідами. Зовнішній правовий суверенітет далеко не завжди пов'язаний з внутрішнім. Значний суверенітет зберегли лише великі регіональні держави а невеликі держави стали повністю залежати у своїх політичних рішеннях від зовнішніх інстанцій. Для багатьох країн такою інстанцією знову стали США. «Суверенітет став ілюзією а національна держава – цеглинкою в будівництві майбутньої «планетарної Америки» [18, с. 369]. Ця обставина обумовлює трансформацію міжнародної системи, а процеси глобалізації сприяють значному перерозподілу ресурсів влади від урядів до інших суб'єктів світової політики.

Сьогодні, конкуренцію інститутам держави складають численні транснаціональні корпорації та міжнародні урядові та неурядові організації, що визначають економічне благополуччя цілих регіонів. Транснаціональні політичні мережі, масові рухи, які впливають на формування ідентичності значних груп населення, все більше впливають на формування міжнародного порядку та інші форми соціальної і політичної організації. Одночасно, в глобалізованому світі, зростає тенденція щодо посилення взаємозалежності держав. Все більшого значення набуває конкуренція за ефективну «включеність» у міжнародний поділ праці. Відбувається переверот у класичній теорії влади і володарювання, де силовий вплив виступає крайньою формою впливу на опонента і суверенним правом держав. У сукупності зазначені тенденції ведуть до розмивання ряду ключових понять і принципів організації системи міжнародних відносин, у тому числі до спроб переформулювати проблематику державного суверенітету [10].

Державний суверенітет, як невід'ємна властивість держави бути незалежною на міжнародній арені, безпосередньо пов'язаний з трансформацією держави. Суверенітет держави буде абсолютним доти, поки держава залишатиметься універсальною формою об'єднання людей і єдиною політико-територіальною організацією владарювання, здатною приймати рішення у власних інтересах. З тією точкою зору в міжнародній системі взаємодіють дві суперечливі тенденції: «десуверенізація» та зміцнення національного су-

веренітету низкою впливових держав. На практиці суверенітет держав обмежується різними факторами, але особливо міжнародними договорами. На рубежі ХХ-ХХІ ст. все більш важливим стає процес інтеграції держав у наддержавні об'єднання, що є одним з головних чинників десуверенізації.

В цьому контексті необхідно зазначити, що державний суверенітет може бути обмежений добровільно або примусово. Добровільне самообмеження суверенітету відбувається при створенні нової політичної спільності або об'єднання у співтовариство, союз держав, коли кожна держава відмовляється від деяких своїх прав на користь наднаціональних утворень. Примусове обмеження суверенітету відбувається, коли держава або декілька держав, використовуючи силу, втручаються у справи іншої держави з найрізноманітнішими цілями (доступ до природних багатств, можливості транзиту тощо). Суверенітет держави змінюється в залежності від конкретної міжнародно-політичної ситуації, явищ міжнародного масштабу, соціально-економічних і політичних особливостей конкретної держави.

Враховуючи вищезазначене відзначимо той факт, що нові принципи і цінності, які генеруються в країнах Заходу, в найближчій перспективі будуть все більш явно стикатися зі старими, приводячи до нових міжнародних криз і конфліктів. Спроби універсалізації прав націй на самовизначення будуть підривати принцип територіальної цілісності і суверенної рівності держав. Визнання широкої сучасної редакції прав людини та механізмів контролю за їх дотримання (в рамках підтриманих ООН ініціатив типу «відповідальності за захист») багато в чому знецінить положення міжнародного права, яке не передбачає законних можливостей для втручання у справи держав, виходячи з гуманітарних підстав. В цілому, найпривабливішою ідеєю виступає не обмеження, а добровільне делегування суверенітету в тій чи іншій його частині. Це вже відбувається в рамках низки міжнародних режимів та інтеграційних проєктів, ідеалом яких до останнього часу виступали інститути і механізми європейської інтеграції. Однак питання, наскільки можливо відтворити подібний досвід в різних інституційних і контекстуальних обставин, поки залишається відкритим.

Для розуміння процесу обмеження суверенітету важливим є усвідомлення динаміки десуверенізації як об'єктивного чинника, що визначає сучасний світоустрій. З тієї точки зору, процес десуверенізації, як правило, об'єднує наступні складові: пряме або непряме порушення суверенітету, універсалізацію прав людини і прав нації на самовизначення, становлення наднаціональних інститутів і норм, що методологічно нівелює можливості системного дослідження процесу фрагментації суверенітету. Також під терміном «десуверенізація» можна розуміти і формування міжнародних субрегіональних союзів, що виявляється за допомогою інтеграції між державами і децентралізацією всередині них, зростання ролі глобального управління, перерозподіл владних функцій з національно-державного рівня на глобальний, неінтеграційна форма прояву відмови від територіальності, протистояння, конфлікт суверенітету і ненаціональних акторів, мережевих за своєю природою (мережевих спільнот, мережевих організацій), розширення набору правил, що регулюють сучасну систему міжнародних відносин, заперечення цінностей суверенітету, фрагментація юридично-інституційного підходу, легітимність політичного режиму тощо [8].

Як неодноразово відзначали багато західних дослідників, зовнішній правовий суверенітет далеко не завжди пов'язаний з внутрішнім. І ця обставина обумовлює деформацію міжнародної системи, в яких недієздатні держави (failed states), не можуть контролювати ситуацію на своїй території і забезпечити елементарне відтворення соціального життя, зберігають зовнішній правовий суверенітет, членство в міжнародних організаціях

і міжнародну правосуб'єктність. У зв'язку з цим постулюється твердження, що зафіксоване в міжнародному праві та підкріплене практикою поведінки держав співвідношення між внутрішнім і зовнішнім суверенітетом не можна вважати закріпленим навечно. З цієї точки зору, в еру наростаючої взаємозалежності суверенна держава поступово втрачає монополію не тільки на підтримання відносин із зовнішнім світом, але і на контроль над процесами, що відбуваються всередині держави.

В цілому, під десуверенізацією розуміється відкрите порушення суверенітету, насильницьке вторгнення, зміна державного ладу або політичного режиму. За основу можна взяти конструкцію яку розробили Г. Павловський для опису політики військової агресії англо-американської коаліції стосовно Іраку та В. Третьяков для опису експансії Росії «на звичному для себе пострадянському просторі» [15]. Зазначається, що при будь-якому відношенні до політики США та в будь-якому варіанті, перед світом формується механізм десуверенізації. Механізм зміни державного ладу в країні ззовні, зовнішніми силами [7]. Держава повинна бути організацією, що виконує функцію реалізації та охорони суверенітету. Однак деякі держави зловживають своїм суверенітетом, пригнічуючи народний суверенітет, пригнічуючи і незаконно обмежуючи права і свободи своїх громадян, навіть якщо вони закріплені в законодавстві держави. Ці держави встановлюють антидемократичний поліцейський політичний режим.

Російський вчений М. Абдулаєв вводить таке поняття як «суверенітет народу». Дослідник наразі стверджує, що «суверенітет народу» обмежує собою державний суверенітет [14, с. 51], з метою недопущення свавілля з боку держави. Є думка, що в таких формулюваннях можна виявити недолік виключно теоретичного підходу до визначення їх взаємозв'язку і взаємозалежності, так як на практиці народний суверенітет не стільки є джерелом і обмежувачем державного, скільки останній часто повністю замінює собою суверенітет народу і навіть частково суверенітет особистості. За такою ситуацією складно стверджувати про прояв народного суверенітету в державному суверенітеті.

В цьому контексті цікавою є точка зору іншого російського дослідника А. Сунгурова. Вчений переконаний, що «ми стаємо свідками переходу від «права держави» до «гуманістичного права» або права громадянського суспільства, в якому дотримання прав людини стає одним з найважливіших, якщо не найважливішим пріоритетом. Слід зазначити, що одночасно ми спостерігаємо і ослаблення принципу суверенітету держави. Дійсно, всі держави, що підписали Європейську конвенцію з прав людини, визнали пріоритет її положень над своїми національними правовими нормами і свою підсудність Європейського суду з прав людини». В цьому контексті старе міжнародне право, в основі якого лежав принцип непорушності суверенітету і невтручання у внутрішні справи держав, вже не відповідає реаліям сьогодення. Це право, крім усього іншого, було породжене біполярним поділом світу. Сучасна міжнародна система має на увазі появу нових принципів, заснованих на обмеженні суверенітету на користь дотримання прав людини [12].

Інший важливий обмежувач державного суверенітету – втручання у справи незалежних держав уповноважених органів міжнародних організацій у разі масових порушень і замовчувань прав і свобод людини на його території, загрози життю і здоров'ю населення, в першу чергу, з боку самої держави, але також і різних кримінальних і терористичних організацій при бездіяльності самої держави. Основним і єдиним на сьогоднішній день органом міжнародної організації, які мають повноваження щодо здійснення силового втручання в справи будь-якої держави для забезпечення безпеки населення є Рада безпеки Організації Об'єднаних Націй. Відповідно до Статуту ООН Рада реалізує повноваження з підтримки міжнародного миру та безпеки, у тому числі обмежує суверенітет держав(якщо інші органи ООН можуть лише зробити «рекомендації» різним урядам дер-

жав, то Рада Безпеки ООН має право приймати обов'язкові рішення, щоб урядові делегації країн погодилися їх втілити). Найактуальніші з них – це повна або часткова перерва економічних відносин та ведення військових дій проти агресора [11, с. 30].

Необхідно підкреслити, що інша ситуація з належністю та розмежуванням суверенітету у федеративній і конфедеративній державах. При конфедеративній формі державного устрою суверенітет майже повністю поділений між державами і лише окремі повноваження у сфері економіки, політики та військової сфери делеговані самій конфедерації, так як вважається, що конфедерація створюється лише для досягнення певних зовнішньополітичних, економічних або військових цілей. Федеративна ж держава більше нагадує собою цілісне державно-правове утворення. Найчастіше держави-члени не мають права добровільного виходу зі складу федерації, і в цьому полягає одна з основних проблем поділу і приналежності політичного суверенітету в федеративній державі, так як при даній умові виявляється безглуздим вся сутність федеративної держави з проголошеним поділом суверенітету між федеральною владою і владою учасників федерації. Для збереження федеративної держави важливий баланс у розподілі повноважень між федеральними органами влади і органами влади учасників федерації.

В цілому, можемо констатувати, що одним з основних постійно діючих інструментів обмеження політичного суверенітету держави є саме право, в першу чергу чинне законодавство країни обмежує верховенство і незалежність держави в його діяльності. Це відбувається за допомогою включення в конституцію країни норм і принципів міжнародного права, міжнародних договорів, їхнє включення в правову систему країни та визнання їхнього пріоритету над національним законодавством.

Таким чином трансформація Вестфальської системи міжнародних відносин відбувається тому, що, по-перше, права людини і права нації на самовизначення протиставляються принципам державного суверенітету та територіальної цілісності. По-друге, національні держави звинувачують у нездатності забезпечити ефективне управління в умовах глобалізації. У першому випадку досить згадати розпад СРСР і Югославії. Цей досвід сприяв тому, що зараз дуже небезпечна тенденція, яка ставить під сумнів принцип суверенітету – фрагментація міжнародної системи. У зв'язку з цим висувається ідея управління по мережевому принципу та побудови по тому ж принципу організацій, покликаних вирішувати глобальні проблеми. Ідеологи «мережевих структур» визнають, що «нове мислення» не застраховане від серйозних прорахунків. Але це, на їх думку, «необхідна ціна, яку доводиться платити». Іншими словами, з точки зору такої ідеології «під знесення» призначено все: Вестфальська система, державний суверенітет, територіальна цілісність а, отже, і система міжнародного права, що склалася. І все це виявиться тією необхідною ціною, яку треба платити» [2].

Неоднозначність і суперечливість нових правил міжнародної конкуренції в XXI столітті виявляються, таким чином, за межами гранично інерційної системи національно орієнтованого переосмислення динаміки сучасних міждержавних відносин.

На переконання українського вченого М. Фесенко беззаперечним є факт, що «процеси глобалізації та пов'язана з нею численність учасників, є фактором зміни політичної структури світу. Вестфальська система світу почала своє існування з того, що учасниками міжнародної взаємодії були тільки держави, які виступають самостійно або утворюють коаліції для рішення визначних завдань. Наприкінці XX ст. стало очевидним, що на світову арену виходять й інші, надто впливові актори. Разом з державами на сучасну трансформацію сучасної системи міжнародних відносин чинять значний вплив багатоманітні міжурядові та міжнародні неурядові організації, транснаціональні корпорації, й внутрішньодержавні регіони. Усі ці актори мають надто різноманітні цілі, одні – позитивні, спря-

мовані на підтримку стабільного світового розвитку; інші, такі як терористичні організації, вбачають своє завдання в дестабілізації існуючого світопорядку» [17, с. 248]. Відтак, ще одним важливим чинником де суверенізації є множинність учасників міжнародних відносин та їх строкатість.

Резюмуючи вищезазначене десуверенізація розуміється, як: зростання ролі глобального управління, перерозподіл владних функцій з національно-державного рівня на глобальний; загальна форма формування міжнародних союзів, що виявляється за допомогою інтеграції між державами і децентралізацією всередині них; конкуренція, конфлікт, протистояння суверенітету за межами не національних акторів, мережевих по своїй природі; глобалізація і, зокрема, економічна глобалізація; незгоду з тим, що суверенітет є «абсолютна цінність», «громадянська цінність», «політичний синонім конкурентоспроможності», «умова наявності власного глобального проекту», «власність нації», тобто незгода з формованим «текстом»; позбавлення (державного) суверенітету; девальвація (або канікули) суверенітету; віртуалізація суверенітету і так далі.

В цілому констатуємо, що тенденції до зміцнення суверенітету, з одного боку, і до його обмеження, з іншого втілюватимуться в політиці однієї держави або групи держав. Зміцнення власного суверенітету провідних світових держав буде існувати разом зі спробами обмеження суверенітету інших. У найближчій перспективі нація-держава залишиться основним актором системи міжнародних відносин і збереже суверенітет. При цьому існує небезпека, що протиріччя між тенденціями до суверенізації і десуверенізації слугуватиме перманентним джерелом міжнародної напруженості та фактором подальшої трансформації міжнародної системи [9, с. 12].

Висновки. У найближчі десятиліття традиційній концепції суверенітету доведеться так чи інакше зіткнутися з цілою низкою викликів, які не зможуть не привнести нові нюанси в інтерпретацію цього поняття. У їх числі: вимоги інтернаціоналізації дефіцитних ресурсів, а, можливо, і територій; посилення міжнародних режимів; розширення транснаціональних політичних просторів; формування глобального інформаційного простору; глобальні екологічні та кліматичні імперативи тощо.

Для світової політики майбутнього виявиться характерним протиборство двох різноспрямованих тенденцій – до зміцнення суверенітету, з одного боку, і до його обмеження, з іншого. Причому ці тенденції часто будуть втілюватися в політиці однієї держави або групи держав (зміцнення власного суверенітету буде супроводжуватися спробами обмеження суверенітету інших). В рамках інтерпретацій суверенітету ХХІ століття будуть скориговані уявлення про межі автономії суверенних держав у виборі засобів при вирішенні тих чи інших внутрішньополітичних проблем. В контексті міжнародних відносин предметом дебатів протягом десятиліть стануть характер і принципи застосування примусових та інших заходів впливу на опортуністів в рамках міжнародних режимів, характер взаємодії міжнародного і транснаціонального рівнів світової політики, механізми глобального управління.

Список використаної літератури

1. Вирабян Т. А. Проблемы определения принадлежности политического суверенитета государству и его ограничения в современном мире [Електронний ресурс] / Т. А. Вирабян // Политика, государство и право. – 2012. – № 12. – Режим доступу: <http://politika.snauka.ru/2012/12/614>.
2. Зорькин В. Д. Апология Вестфальской системы [Електронний ресурс] / В. Д. Зорькин // Россия в глобальной политике. – 2004. – № 3. – Режим доступу: http://www.global-affairs.ru/number/n_3223.

3. Камінський Є. Є. Світ переможців і переможених. Міжнародні відносини і українська перспектива на початку XXI століття : монографія / Є. Є. Камінський. – К. : Центр вільної преси, 2008. – 336 с.
4. Кокошин А. А. Реальный суверенитет в современной мирополитической системе / А. А. Кокошин. – М. : Европа, 2006. – 180 с.
5. Кузнецова Е. С. Проблема ограничения суверенитета в мировой политике: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пол. Наук : специальность 23.00.04 «Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития» / Е. С. Кузнецова. – Москва, 2011. – 25 с.
6. Міжнародні відносини ХХ століття: навч. посіб. / О. А. Коппель, О. С. Пархомчук. – 2-ге вид. – К. : ФАДА, ЛТД, 2005. – 260 с.
7. Павловський Г. О. Военная весна 2003. Кризис международных институтов и линия России. [Електронний ресурс] / Г. О. Павловський. // Научная цифровая библиотека PORTALUS.RU. – 13 сентября 2014. – Режим доступа: http://www.portalus.ru/modules/internationallaw/rus_readme.php?subaction=showfull&id=1410621367&archive=&start_from=&ucat=&.
8. Реут О. Ч. Суверенная демократия. Ненужное зачеркнуть [Електронний ресурс] / О. Ч. Реут // Эксперт online. – 20 ноября 2006. – № 43. – Режим доступа: http://detc.ls.urfu.ru/courses/cphilos0021/text/hrest_03_04_12.pdf.
9. Соловьев Э. Г. Амбиции сверхдержавности и константы суверенитета [Текст] / Э. Г. Соловьев // Пути к миру и безопасности. – 2013. – № 2 (45). – С. 7-14.
10. Соловьев Э. Г. Суверенитет в XXI веке [Електронний ресурс] / Э. Г. Соловьев // Российский совет по международным делам. – 26. 07. 2012. – Режим доступа: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=645&active_id_11=54#top-content.
11. Статут Організації Об'єднаних Націй. Видано Департаментом громадської інформації ООН. – Київ, 2008. – 70 с.
12. Сунгуров А. Ю. Миропорядок в XXI веке: суверенитет государства и защита прав человека [Електронний ресурс] / А. Ю. Сунгуров // Материалы конференции. Москва, 1-2 ноября 1999 г. / Гл. ред. А. Кулик. – М. : Добросвет, 2000. – 288 с. – Режим доступа: <http://www.prof.msu.ru/publ/balk/005.htm>.
13. Теория государства и права : учебник / под общ.ред. О. В. Мартышина. – М. : Норма, 2009. – 290 с.
14. Теория государства и права : Учебник для высших учебных заведений / М. И. Абдулаев. – 3-е изд., доп. и перераб. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2006. – 283 с.
15. Третьяков В. Т. Военная весна 2003. Кризис международных институтов и линия России. [Електронний ресурс] / В. Т. Третьяков. // Научная цифровая библиотека PORTALUS.RU. – 13 сентября 2014. – Режим доступа: http://www.portalus.ru/modules/internationallaw/rus_readme.php?subaction=showfull&id=1410621367&archive=&start_from=&ucat=&.
16. Уткин А. И. Мировой порядок XXI века / А. И. Уткин. – М. : Эксмо, 2002. – 512 с.
17. Фесенко М. В. Консолідація суб'єктів світ-системи у розбудові нового міжнародного порядку / М. В. Фесенко. – К : Центр вільної преси, 2015. – 527 с.
18. Филиппович А. В. Десуверенизация и проблема выживания национального государства / А. В. Филиппович // Беларусь и Россия в европейском контексте : проблемы государственного управления процессом модернизации : Материалы международной

- научно-практической конференции, г. Минск, 20-21 октября 2011 г. – Минск : Право и экономика, 2012. – 381 с.
19. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке: [пер. с англ.] / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ : АСТ М. : Хранитель, 2006. – 220 с.
 20. Цыганков П. А. Мировая политика и ее содержание. [Электронный ресурс] / П. А. Цыганков // Все для студента-политолога. – 23. 04. 2008. – Режим доступа: <http://politolog.at.ua/publ/1-1-0-7>.
 21. Шмитт Карл. Номос Земли в праве народов *jus publicum europaeum*. / Карл Шмитт – СПб. : Владимир Даль, 2008. – 670 с.
 22. Keohane R.O. Power and Governance in a Partially Globalized World / Robert. O. Keohane. – London and New York Routledge, 2002. – 298 p.

FEATURES TRANSFORMATION STATE SOVEREIGNTY IN THE POST-BIPOLAR INTERNATIONAL SYSTEM

Oshchypok I. F.

Laboratory Department of International Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University.

Scientific supervisor: Ph. D., Doctor of Historical, Professor Valeriy V. Lastovskyi.

Abstract. *The current state of the international system is characterized by dramatic changes in the international political, social and economic spheres of social interactions, and is characterized by qualitative transformation of Westphalian system of international relations. Westphalian system of international relations started its existence from the fact that the participants of international cooperation were only states that acted independently or formed coalitions to solve outstanding problems.*

At the end of the twentieth century it became apparent that other, too influential actors appear on the world arena. Together with the states on the modern transformation of the contemporary system of international relations exert considerable influence varied intergovernmental and international nongovernmental organizations, multinational corporations, and domestic regions. Globalization, characterized by the free movement of capital in order to obtain higher profits and expanding sphere of influence erodes national boundaries. The states are forced for economic stability and growth cooperate with international organizations and take them into the game.

It is proved that the coming decades the traditional concept of sovereignty will be significantly transformed, and the notion will take another meaning and interpretation. Among the factors that would influence on the above mentioned the next ones are singled out: the internationalization of scarce resources and maybe territories; strengthening of the international regimes; expansion of transnational political spaces; formation of a global information space; global environmental and climatic imperatives etc.

The confrontation of two countervailing trends is noted – to strengthen sovereignty, on the one hand, and its constraints on the other. And these trends are often embodied in the policies of one country or a group of countries. Within interpretations of sovereignty of the XXI century understanding of the limits of the autonomy of sovereign states in the choice of means in solving various domestic problems would be adjusted. In the context of international relations the subject of debate for decades will be the nature and principles of the use of coercive or other measures to opportunists in the international regimes of interaction on international and transnational levels of world politics, the mechanisms of global governance.

Key words: *state, sovereignty, nation, system of international relations, Westphalian system, transformation, international law.*

References

1. Virabyan T. A. Problemy opredeleniya prinadlezhnosti politicheskogo suvereniteta gosudarstvu i ego ogranicheniya v sovremennom mire [Elektronnyi resurs] / T. A. Virabyan // Politika. gosudarstvo i pravo. – 2012. – № 12. – Rezhym dostupu: <http://politika.snauka.ru/2012/12/614>.
2. Zorkin V. D. Apologiya Vestfalskoy sistemy [Elektronnyi resurs] / V. D. Zorkin // Rossiya v globalnoy politike. – 2004. – № 3. – Rezhym dostupu: http://www.globalaffairs.ru/number/n_3223.
3. Kaminskyi Ye. Ye. Svit peremozhstv i peremozhnykh. Mizhnarodni vidnosyny i ukrainska perspektyva na pochatku XXI stolittya : monohrafiia / Ye. Ye. Kaminskyi. – K. : Tsentri vilnoi presy, 2008. – 336 s.
4. Kokoshin A. A. Realny suverenitet v sovremennoy miropoliticheskoy sisteme / A. A. Kokoshin. – M. : Evropa. 2006. – 180 s.
5. Kuznetsova E. S. Problema ogranicheniya suvereniteta v mirovoy politike: avtoref. dis. na soiskaniye uchenoy stepeni kand. pol. nauk: spetsialnost 23.00.04 «Politicheskiye problemy mezhdunarodnykh otnosheniy, globalnogo i regionalnogo razvitiya» / E. S. Kuznetsova. – Moskva. 2011. – 25 s.
6. Mizhnarodni vidnosyny XX stolittya : navch. posib. / O. A. Koppel, O. S. Parkhomchuk. – 2-he vyd. – K. : FADA, LTD, 2005. – 260 s.
7. Pavlovskiy G. O. Voyennaya vesna 2003. Krizis mezhdunarodnykh institutov i liniya Rossii. [Elektronnyi resurs] / G. O. Pavlovskiy. // Nauchnaya tsifrovaya biblioteka PORTALUS.RU. – 13 sentyabrya 2014. – Rezhym dostupu: http://www.portalus.ru/modules/internationallaw/rus_readme.php?subaction=showfull&id=1410621367&archive=&start_from=&ucat=&.
8. Reut O. Ch. Suverennaya demokratiya. Nenuzhnoye zacherknut [Elektronnyi resurs] / O. Ch. Reut // Ekspert online. – 20 noyabrya 2006. – № 43. – Rezhym dostupu: http://detc.ls.urfu.ru/courses/cphilos0021/text/hrest_03_04_12.pdf.
9. Solovyev E. G. Ambitsii sverkhderzhavnosti i konstanty suvereniteta [Tekst] / E. G. Solovyev // Puti k miru i bezopasnosti. – 2013. – № 2 (45). – S. 7-14.
10. Solovyev E. G. Suverenitet v XXI veke [Elektronnyi resurs] / E. G. Solovyev // Rossiyskiy sovet po mezhdunarodnym delam. – 26. 07. 2012. – Rezhym dostupu: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=645&active_id_11=54Netop-content.
11. Statut Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii. Vydano Departamentom hromadskoi informatsii OON. – Kyiv, 2008. – 70 s.
12. Sungurov A. Yu. Miroporyadok v XXI veke: suverenitet gosudarstva i zashchita prav cheloveka [Elektronnyi resurs] / A. Yu. Sungurov // Materialy konferentsii. Moskva. 1-2 noyabrya 1999 g. / Gl. red. A. Kulik. – M. : Dobrosvet. 2000. – 288 s. – Rezhym dostupu: <http://www.prof.msu.ru/publ/balk/005.htm>.
13. Teoriya gosudarstva i prava : uchebnyk / pod obshch. red. O. V. Martyshina. – M. : Norma. 2009. – 290 s.
14. Teoriya gosudarstva i prava : Uchebnyk dlya vysshikh uchebnykh zavedeniy / M. I. Abdulayev. – 3-e izd., dop. i pererab. – M. : ZAO «Izdatelstvo «Ekonomika». 2006. – 283 s.
15. Tretyakov V. T. Voyennaya vesna 2003. Krizis mezhdunarodnykh institutov i liniya Rossii. [Elektronnyi resurs] / V. T. Tretyakov. // Nauchnaya tsifrovaya biblioteka PORTALUS.RU. – 13 sentyabrya 2014. – Rezhym dostupu: http://www.portalus.ru/modules/internationallaw/rus_readme.php?subaction=showfull&id=1410621367&archive=&start_from=&ucat=&.
16. Utkin A. I. Mirovoy poryadok XX veka / A. I. Utkin. – M. : Eksmo. 2002. – 512 s.
17. Fesenko M. V. Konsolidatsiia sub'ektiv svit-systemy u rozbudovi novoho mizhnarodnoho poriadku / M. V. Fesenko // – K. : Tsentri vilnoi presy, 2015. – 527 s.
18. Filippovich A. V. Desuverenizatsiya i problema vyzhivaniya natsionalnogo gosudarstva / A. V. Filippovich // Belarus i Rossiya v evropeyskom kontekste : problemy gosudarstvennogo upravleniya protsessom modernizatsii : Materialy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii. g. Minsk. 20–21 oktyabrya 2011 g. – Minsk : Pravo i ekonomika. 2012. – 381 s.
19. Fukuyama F. Silnoye gosudarstvo: Upravleniye i mirovoy poryadok v XXI veke: [per. s angl.] / F. Fukuyama. – M. : ACT: ACT M. : Khranitel. 2006. – 220 s.
20. Tsygankov P. A. Mirovaya politika i ee sodержaniye. [Elektronnyi resurs] / P. A. Tsygankov // Vse dlya studenta-politologa. – 23. 04. 2008. – Rezhym dostupu: <http://politolog.at.ua/publ/1-1-0-7>.
21. Shmitt Karl. Homoc Zemli v prave narodov jus publicum europaeum. / Karl Shmitt – Spb. : Vladimir Dal. 2008. – 670 s.
22. Keohane R. O. Power and Governance in a Partially Globalized World / Robert. O. Keohane. – London and New York Routledge, 2002. – 298 p.

ОСОБЕННОСТИ ТРАНСФОРМАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО СУВЕРЕНИТЕТА В ПОСТБИПОЛЯРНОЙ МЕЖДУНАРОДНОЙ СИСТЕМЕ

Ощипок И. Ф.

Лаборант кафедры международной информации Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Научный руководитель : доктор исторических наук , профессор В. В. Ластовский.

Аннотация. *Современное состояние международной системы характеризуется серьезными изменениями в международно-политической и социально-экономической сферах общественных взаимодействий, и характеризуется качественной трансформацией Вестфальской системы международных отношений. Вестфальская система международных отношений начала свое существование с того, что участниками международного взаимодействия были только государства, которые выступают самостоятельно или образуют коалиции для решения важных задач.*

В конце XX в. стало очевидным, что на мировую арену выходят и другие, слишком влиятельные актеры. Вместе с государствами на трансформацию современной системы международных отношений оказывают значительное влияние разнообразные межправительственные и международные неправительственные организации, транснациональные корпорации, и внутригосударственные регионы. Глобализация, которая характеризуется свободным перемещением капитала с целью получения больших прибылей и расширением зоны влияния размывает национальные границы. Государства вынуждены ради экономической стабильности и роста взаимодействовать с международными организациями и принимать их правила игры.

Доказано, что ближайшие десятилетия традиционная концепция суверенитета будет существенно трансформирована, а само понятие приобретет другое значение и интерпретацию. Среди факторов, которые повлияют на вышеуказанное выделяется: интернационализация дефицитных ресурсов, а, возможно, и территорий; усиление международных режимов; расширение транснациональных политических пространств; формирование глобального информационного пространства; глобальные экологические и климатические императивы и тому подобное.

Констатировано противоборство двух разнонаправленных тенденций – к укреплению суверенитета, с одной стороны, и к его ограничению, с другой. Причем эти тенденции часто будут воплощаться в политике одного государства или группы государств. В рамках интерпретаций суверенитета XXI в. будут скорректированы представления о границах автономии суверенных государств в выборе средств при решении тех или иных внутривнутриполитических проблем. В контексте международных отношений предметом дебатов в течение десятилетий станут характер и принципы применения принудительных и иных мер воздействия на оппортунистов в рамках международных режимов, характер взаимодействия международного и транснационального уровней мировой политики, механизмы глобального управления.

Ключевые слова: *государство, суверенитет, нация, система международных отношений, Вестфальская система, трансформация, международное право.*

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 341.96

ПРАВОВИЙ СТАТУС УЧАСНИКІВ МІЖНАРОДНОГО СИНДИКОВАНОГО КРЕДИТУВАННЯ

Виговський О. І.

Доктор юридичних наук, доцент кафедри міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. У статті розкриваються правові питання статусу основних учасників міжнародного синдикованого кредитування – банку, що виступає організатором проведення даної кредитної операції (лід-менеджера), банку-агента, банків-учасників міжнародного синдикату, позичальника. Зокрема, автор статті порівнює правовий статус банку-організатора синдикату та банку-агенту з огляду на їх функції та повноваження, взаємовідносини з іншими банками та позичальником. Особливу увагу приділяється відповідальності лід-менеджера за зміст інформаційного меморандуму, який розсилається потенційним учасникам міжнародного синдикату на підготовчому етапі. У статті також висвітлюються окремі питання використання договору міжнародного синдикованого кредитування як єдиного правочину, що визначає правову основу взаємодії всіх учасників даної трансакції, їх права та обов'язки, відповідальність за порушення взятих на себе зобов'язань.

Ключові слова: синдиковане кредитування, кредитори, позичальник, лід-менеджер, банк-агент.

Постановка проблеми. Міжнародне синдиковане кредитування являє собою ефективний спосіб залучення позичальником фінансування від декількох інвестиційних банків, які об'єднуються у синдикат задля реалізації єдиного кредитного проекту. Характерною рисою даного виду банківського кредиту є множинність кредиторів, які надають кредит єдиному позичальнику на єдиних умовах кредитування, викладених у єдиному кредитному договорі, що підписується представниками всіх учасників такого правочину. Для позичальника переваги отримання синдикованого кредиту полягають насамперед у можливості отримати фінансування на більш вигідних для себе умовах (у порівнянні із укладенням окремого кредитного договору з кожним кредитором окремо). Для кредиторів участь у синдикаті означає ефективний розподіл кредитних ризиків між всіма учасниками пропорційно частки кожного з них у загальному обсягу кредитування, а також можливість здійснення кредитної операції, формально не порушуючи регуляторні обмеження щодо концентрації ризиків. Незважаючи на суттєві ризики, провідні банки-кредитори активно надають синдиковані кредити позичальникам з країн з ринками, що формуються [1, с. 52].

З фінансово-економічної точки зору під синдикованим кредитом розуміють кредит, що надається позичальникові двома або більшою кількістю банків, об'єднаних у тимча-

совий банківський синдикат для фінансування капіталомістких проектів у довгостроковій перспективі, шляхом акумулювання банківських фінансових ресурсів і диверсифікації кредитних ризиків [2, с. 13].

Водночас, така форма кредитування викликає цілу низку важливих питань правового характеру, які загострюються в силу наявності «іноземного елемента» у відповідних правовідносинах. З-поміж інших правових аспектів, практичне значення має аналіз правового статусу учасників правовідносин, які виникають у сфері міжнародного синдикуваного кредитування. На жаль, доводиться констатувати, що на сьогоднішній день ці питання не отримали належного висвітлення у вітчизняній доктрині приватного права і продовжують залишатися поза увагою українських дослідників. Актуальність нашого звернення до цієї проблематики зумовлена необхідністю забезпечення ефективної системи правового регулювання всіх кредитних відносин, в тому числі тих, що виникають за участю іноземних кредиторів, з огляду на нагальні потреби залучення іноземного фінансування в українську економіку та окремі проекти, що мають національне чи стратегічно важливе значення.

Мета статті – розкрити особливості правового статусу учасників міжнародного синдикуваного кредитування, і в цьому контексті проаналізувати договір міжнародного синдикуваного кредитування як правову основу виникнення прав та обов'язків кредиторів та позичальника в контексті такої кредитної операції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій у цій галузі дозволяє стверджувати, що питання міжнародного синдикуваного кредитування в Україні привертало увагу переважно фахівців з економічної галузі знань. Практично відсутні комплексні юридичні дослідження приватноправових питань, пов'язаних з реалізацією проектів у цій сфері функціонування ринків капіталу. У зарубіжній правовій доктрині правові аспекти міжнародного синдикуваного кредитування активно вивчалися такими дослідниками, як Ф. Вуд [3], Р. Теннекун [4], А. Мугаша [5] та інші. Таким чином, наше дослідження даної тематики дозволить подолати існуючу прогалину в українській доктрині міжнародного приватного права.

Основні результати дослідження. Специфіка міжнародного синдикуваного кредитування полягає в тому, що кредитний договір, який укладається в межах цієї трансакції, характеризується множинністю осіб на боці кредитора. Декілька банків (як правило, з різних юрисдикцій) об'єднуються задля надання кредиту єдиному позичальнику. Кожен з цих кредиторів бере на себе зобов'язання видати позичальнику частину кредиту у визначеному розмірі. При цьому, з юридичної точки зору, вони не є солідарними кредиторами – кожен з цих банків вправі пред'явити позичальнику лише вимогу щодо повернення йому відповідної частини кредиту, яку він видав, та сплатити відсотки за його користування. Відносини між боржником та кожним з кредиторів мають персональний характер. Боржник не має права висувати проти вимоги одного із кредиторів заперечення, що ґрунтуються на його відносинах з іншими кредиторами, в яких цей кредитор не бере участі. Виконання боржником свого обов'язку перед будь-яким з кредиторів не звільняє його від виконання решті кредиторів.

До правовідносин між банками-учасниками синдикату не застосовуються правила щодо солідарної відповідальності. Це означає, що якщо один з банків не виконує свого зобов'язання за договором міжнародного синдикуваного кредитування щодо видачі позичальнику відповідної частини кредиту, інші банки не зобов'язані виконувати за нього це зобов'язання. Жодний з цих банків не виступає гарантом щодо виконання зобов'язань іншими банками-учасниками синдикату, і банк-агент не зобов'язаний знайти заміну банку, який не виконує своїх зобов'язань. Якщо будь-який з банків не виконує свого обов'язку

перед позичальником з видачі кредиту, позичальник може пред'явити позов тільки до цього кредитора, але не до будь-якого з кредиторів і не до всіх кредиторів разом.

Персональний характер відносин між боржником та кредиторами означає, що у випадку дефолту боржника за кредитним договором кожний з банків може вчинити індивідуальний позов проти боржника, вимагаючи повернення лише тієї частини кредиту (разом із сплатою відсотків та штрафних санкцій), яку він особисто надав позичальнику. Колективний позов від усіх кредиторів, як правило, не вчиняється. Стягнення простроченого боргу відбувається частинами, на підставі відповідних судових рішень, отриманих кожним з кредиторів (водночас, існування синдикату кредиторів означає більші можливості по судовому стягненню боргу [6, с. 88]).

Вищесказане свідчить, що на підставі договору міжнародного синдикованого кредитування виникають окремі групи кредитних правовідносин, учасниками яких виступає позичальник та кожен з банків-кредиторів.

Незважаючи на те, що обсяг прав кожного з банків-учасників синдикату визначається обсягом його участі у синдикованому кредиті, у відносинах між банками простежується певна «синдикатна ієрархія». На вищому щаблі синдикату знаходиться банк-організатор синдикату (лід-менеджер), який на підставі мандату, наданого позичальником, здійснює організаційні заходи на етапі формування синдикату, здійснює підготовку та розсилку інформаційного меморандуму, проводить переговори з потенційними учасниками, бере активну участь у розробці умов договору міжнародного синдикованого кредитування. В ролі лід-менеджера зазвичай виступає провідний міжнародний інвестиційний банк, якого майбутній позичальник залучає до організації синдикату. До функцій банку-організатора синдикату належить надання допомоги позичальнику при підготовці інвестиційного меморандуму (документу, який містить інформацію щодо позичальника, його бізнесу та напрямів використання майбутнього кредиту), розсилка цього меморандуму потенційним кредиторам з пропозиціями щодо участі у синдикаті, участь у формулюванні ключових умов договору міжнародного синдикованого кредитування, з огляду на отримані відповіді від інших банків-учасників, та іншої кредитної документації. Всі ці функції можна вважати успішно виконаними в разі укладення кредитного договору, після чого лід-менеджер стає одним з учасників синдикату (як правило, переважним учасником, оскільки він зазвичай надає найбільш істотну частину кредитних ресурсів позичальнику).

Разом з тим, на етапі виконання умов кредитного договору також існує потреба у наділенні одного з банків спеціальними повноваженнями, які б дозволили йому виконувати важливі функції щодо адміністрування кредиту. Така фінансова установа іменується банком-агентом і відрізняється від інших учасників цілим рядом специфічних рис. Варто зазначити, що, незважаючи на той факт, що досить часто саме лід-менеджер в подальшому здійснює функції банку-агенту, правовий статус банку-організатора синдикату та банку-агенту є принципово різним.

Банк-агент виступає агентом банків-учасників синдикату в усіх аспектах взаємодії між синдикатом та позичальником і отримує за це агентську винагороду. Серед його функцій можна виділити наступні.

По-перше, банк-агент здійснює забезпечення виконання платіжних зобов'язань банками перед позичальником та позичальника перед банками. На практиці саме банк-агент відкриває спеціальний банківський рахунок, на якому акумулюються кредитні кошти, що поступають від інших учасників синдикату, та перераховує усю суму кредиту позичальнику або здійснює кредитні транші за рахунок акумульованих сум. При цьому банк-агент не несе відповідальності у випадку дефолту будь-якого з банків та перераховує позичальнику лише ту суму коштів, яка потрапила у його розпорядження від інших банків в

рамках виконання договору міжнародного синдикованого кредитування; позичальник не матиме права вчинити позов проти банку-агенту у випадку дефолту будь-якого з банків-учасників (лише індивідуальний позов проти цього конкретного банку-порушника). При настанні строку виконання зобов'язання з повернення кредиту позичальник перераховує всю суму на рахунок банку-агента, який розподіляє отримані кошти між банками-учасниками пропорційно їх участі у кредитуванні.

На практиці можлива ситуація, коли банки-учасники синдикату здійснили переказ необхідних коштів на спеціальний рахунок банку-агента, а цей банк, не здійснивши переказу всієї суми позичальнику, оголосив про банкрутство. У цьому випадку банки, будучи принципалами в агентських правовідносинах з банком-агентом, несуть ризики, пов'язані з діяльністю агента. Зобов'язання кредиторів за договором міжнародного синдикованого кредитування вважатиметься виконаним, лише коли вся сума кредиту буде перерахована банком-агентом позичальнику. Якщо ж уявити собі зворотню ситуацію (боржник здійснив переказ на рахунок банку-агента всієї суми боргу, але банк-агент не переказав ці кошти банкам-учасникам), то в цьому випадку боржник буде вважатися таким, що виконав своє зобов'язання за кредитним договором, а інші банки матимуть права вимоги виключно до банку-агенту. Як зазначає Ф. Вуд, зазвичай банк-агент у синдикованому кредитуванні не є довіреною особою (англ. «*trustee*»), оскільки він не утримує майно, що є об'єктом трасту, на користь банків [3, с. 122].

По-друге, банк-агент здійснює функції моніторингу виконання позичальником зобов'язань за кредитним договором. Насамперед, мова йде про виконання т.зв. «попередніх умов» (англ. «*conditions precedent*»), які обов'язково містяться в тексті договору. Виконання таких умов передбачає надання позичальником документів, що підтверджують його юридичний статус, правомірність його існування та здійснення комерційної діяльності (статуту, засновницького договору, внутрішніх корпоративних положень, ліцензій, дозволів тощо), документів, що засвідчують дотримання всіх формальностей, пов'язаних з укладенням та виконанням кредитного договору (зокрема, рішень загальних зборів учасників про вчинення такого правочину, регуляторних погоджень, валютних ліцензій тощо), а також документів, які підтверджують фінансовий та майновий стан позичальника (зокрема, фінансової звітності за останні звітні періоди, документів про право власності на ключові активи тощо). Саме банк-агент перевіряє наявність та достатність документів, що надаються позичальником в рамках кредитного договору для виконання «попередніх умов», та, як правило, надає іншим банкам заяву про підтвердження виконання «попередніх умов».

З юридичної точки зору, положення у договорі, що містить «попередні умови», слід розглядати як «відкладальну обставину», оскільки до виконання позичальником цих умов в повному обсязі у банків не виникає зобов'язання з надання кредиту (незважаючи на те, що у доктрині приватного права кредитний договір прийнято кваліфікувати як консенсуальний правочин [7, с. 414]). Заява банку-агента про виконання «попередніх умов» свідчить про виникнення цієї «відкладальної обставини», яка обумовлює настання обов'язків кредиторів щодо видачі кредиту.

У подальшому банк-агент контролює виконання позичальником умов кредитного договору (наприклад, цільове використання кредитних коштів, якщо договором обумовлений конкретний напрямок використання кредиту, своєчасність виконання зобов'язань зі сплати відсотків за користування кредитом та основної суми боргу, виконання зобов'язань з надання інформації про зміни у своєму фінансовому стані тощо). Саме банк-агент виступає проміжною ланкою у передачі повідомлень та інформації від кредиторів до позичальника та від позичальника до учасників синдикату.

По-третє, банк-агент може наділятися повноваженнями з оголошення дефолту позичальнику. Він зобов'язаний інформувати банки про виникнення випадків невиконання зобов'язань з боку позичальника чи ймовірність їх настання у недалекому майбутньому. Як правило, рішення про оголошення дефолту приймається банками колективно, в рамках принципу «синдикатної демократії» (при прийнятті такого рішення кожен банк має кількість голосів, що відповідає його частці у сумі кредиту). Коли таке колективне рішення прийнято, банки надають розпорядження банку-агенту оголосити дефолт. Водночас, можливі ситуації, коли часу збирати представників всіх банків-учасників синдикату просто немає, потрібно оперативно реагувати на ситуацію, що стрімко змінюється, і саме для такого випадку банк-агент може бути наділений іншими банками правом самостійно прийняти рішення про оголошення позичальнику дефолту. У будь-якому випадку банк-агент не має права подавати колективний позов проти позичальника від імені всього синдикату. Рішення про звернення стягнення на заставлене майно (у випадку, якщо синдигований кредит був забезпеченим заставою) приймається також більшістю голосів банків.

Окрім цих спеціальних функцій, зумовлених специфікою синдигованого кредитування, банк-агент також має дотримуватися загальних фідучіарних обов'язків, що покладаються на будь-якого агента у країнах англо-американської системи права (варто зазначити, що договори міжнародного синдигованого кредитування часто підпорядковуються праву Англії чи праву штату Нью-Йорк, тому використання правових конструкцій системи загального права у цій сфері є звичайним явищем). До таких фідучіарних обов'язків належить обов'язок уникати конфлікту інтересів, не отримувати приховані доходи від своєї діяльності в якості агента, не делегувати агентські повноваження іншій особі без дозволу принципала, виявляти обачливість при здійсненні агентських функцій та дотримуватися режиму конфіденційності щодо інформації, яка була надана принципалом чи стала відомою агенту в ході виконання доручення принципала.

Повертаючись до питання про співвідношення правового статусу банка-агента та правового статусу лід-менеджера, слід ще раз наголосити на їх принциповій різниці. Якщо банк-агент є агентом банків-учасників синдикату, та банк-організатор синдикату взагалі не має агентського статусу. Він не є агентом банків – майбутніх учасників синдикату, він не є також агентом позичальника, якому він лише надає свої послуги в організації синдикату та підготовці юридичної документації. Як зазначає Л. Л. Лазебник, положення головного банку щодо майбутнього одержувача позики можна визначити як положення оплачуваного уповноваженого або посередника [8, с. 105].

Правовою основою діяльності банку-агенту є положення договору міжнародного синдигованого кредитування, які чітко та вичерпно формулюють його права та обов'язки щодо інших учасників синдикату. Підставою для надання лід-менеджером своїх послуг виступає мандатний лист, який взагалі не є договором і не містить юридичних обов'язків для сторін (про це чітко вказується у самому листі, який з правової точки зору доцільно кваліфікувати як лист про наміри, а не як правочин). Повноваження та функції лід-менеджера в ньому сформульовані, як правило, узагальнено та максимально широко.

Разом з тим, при підготовці інформаційного меморандуму та інших документів, спрямованих на залучення потенційних учасників до процесу формування синдикату, лід-менеджеру слід бути максимально обережним, щоб його статус як незалежного консультанта позичальника не був підданий сумнівам. Справа в тому, що якщо в подальшому в цих документах буде виявлена неправдива інформація, а звертатися з позовами до позичальника буде запізно, інші учасники синдикату можуть звернутися до лід-менеджера за відшкодуванням своїх збитків від участі в цьому проекті. З їхньої точки зору, правовою підставою виникнення відповідальності лід-менеджера є презумпція факту, що банк-агент мав

статус агента банків (а отже, несе фідучіарні обов'язки перед іншими банками, зокрема, обов'язок бути обачливим при виконанні агентських повноважень) і на етапі підготовки інформаційного меморандуму (хоча насправді це не так, оскільки, як було зазначено вище, права та обов'язки банку-агента визначаються договором міжнародного синдикованого кредитування, який на тому етапі ще не укладений). Саме тому лід-менеджери намагаються використати якомога ширший арсенал юридичних засобів захисту своїх інтересів, у тому числі включення в текст меморандуму спеціальних «захисних застережень» для зняття з себе відповідальності за достовірність та повноту інформації, яка в ньому міститься. У такому застереженні, як правило, зазначається, що банк не несе відповідальності за повноту та достовірність інформації, яка міститься у меморандумі, що банки мають використовувати свої ресурси для перевірки даних, а також що надсилання інформаційного меморандуму не є рекомендацією щодо участі у майбутньому синдикаті, а лише повідомленням про такий проект. Як свідчить судова практика, такі «захисні застереження» визнаються судом як юридично дійсні, за винятком випадків шахрайства чи грубої недбалості з боку лід-менеджера (зокрема, коли він знав або повинен був знати, що інформація, яка надається позичальником для вміщення до меморандуму, є недостовірною).

Висновки. Специфіка правового статусу учасників міжнародного синдикованого кредитування визначається особливостями даної кредитної трансакції та специфікою правової конструкції договору міжнародного синдикованого кредитування. На підставі даного договору виникають окремі групи кредитних правовідносин, учасниками яких виступає позичальник та кожен з банків-кредиторів. До правовідносин між банками-учасниками синдикату не застосовуються правила щодо солідарної відповідальності. Правовий статус банку-організатора синдикату та правовий статус банку-агенту є принципово різними, з огляду на їх різні функції, правову основу повноважень, особливості взаємовідносин з іншими учасниками синдикованого кредитування. На етапі формування синдикату особлива увага має приділятися питанню потенційної відповідальності лід-менеджера за зміст інформаційного меморандуму та використанню правових механізмів мінімізації цієї відповідальності.

Список використаної літератури

1. Ковтонюк О. Основні етапи розвитку синдикованого кредитування у світі та його специфіка як складової фінансового забезпечення міжнародних операцій / О. Ковтонюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». – 2009. – Вип. 116. – С. 49-52.
2. Циганов С. А. Особливості формування ринку синдикованого кредитування у країнах із трансформаційною економікою / С. А. Циганов, А. М. Яншина А. М. // Фінанси України. – 2008. – № 8. – С. 11-19.
3. Wood P. R. International Loans, Bonds, Guarantees, Legal Opinions / P. R. Wood. – 2nd ed. – London : Sweet & Maxwell, 2007.
4. Tennekoon R. C. The Law and Regulation of International Finance / R. C. Tennekoon. – London : Butterworths, 1991.
5. Mugasha A. The Law of Multi-Bank Financing. Syndicated Loans and the Secondary Loan Market / A. Mugasha. – Oxford : Oxford University Press, 2007.
6. Масина О. С. Синдиковані кредити як інструмент залучення ресурсів на міжнародних фінансових ринках / О. С. Масина // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – № 11. – С. 85-88.
7. Гражданское право: В 4 т. Том 4: Обязательственное право: Учебник / Отв. ред. Е. А. Суханов. – М. : Волтерс Клувер, 2008.

8. Лазебник Л. Л. Міжнародне фінансове право: Навч. посібник / Л. Л. Лазебник. – К. : Центр учбової літератури, 2008.

RLEGAL STATUS OF PARTICIPANTS OF INTERNATIONAL SYNDICATED LOAN TRANSACTIONS

Vygovskyy O. I.

Doctor of Jurisprudence, Associate Professor of the Department of Private International Law, Institute of International Relations at Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Abstract. *The article reveals legal issues related to the status of participants of international syndicated loan transactions – the arranging bank (lead manager), the agent bank, the banks participating in the international syndicate, the borrower. In particular, the author of the article makes comparison of the legal status of the arranging bank and the agent bank taking into consideration their functions and powers, specifics of relations with other banks and the borrower. Special attention is paid to the liability of the lead manager for the contents of the information memorandum sent to the potential participants of the international syndicate at the preparatory stage. The article also covers specific issues related to use of the international syndicated loan agreement as a single agreement defining the legal basis of interaction of all participants of this transaction, their rights and obligations, liability for violation of the contractual obligations incurred by the participants.*

Key words: *syndicated lending, creditors, borrower, lead manager, agent bank.*

References

1. Kovtoniuk O. Osnovni etapy rozvytku syndykovanoho kredyтування u sviti ta yoho spetsyfika yak skladovoyi finansovoho zabezpechennia mizhnarodnykh operatsiy / O. Kovtoniuk // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya «Ekonomika». – 2009. – Вуп. 116. – Р. 49-52.
2. Tsyhanov S. A. Osoblyvosti formuvannia rynku syndykovanoho kredyтування u krayinakh iz transformatsiynoyu ekonomikoyu / S. A. Tsyhanov, A. M. Yanshyna // Finansy Ukrayiny. – 2008. – № 8. – Р. 11-19.
3. Wood P. R. International Loans, Bonds, Guarantees, Legal Opinions, 2nd ed. – London : Sweet & Maxwell, 2007.
4. Tennekoon R. C. The Law and Regulation of International Finance / R. C. Tennekoon. – London : Butterworths, 1991.
5. Mugasha A. The Law of Multi-Bank Financing. Syndicated Loans and the Secondary Loan Market / A. Mugasha. – Oxford : Oxford University Press, 2007.
6. Masyna O.S. Syndikovani kredyty yak instrument zaluchennia resursiv na mizhnarodnykh finansovykh rynkakh / O.S. Masyna // Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukrayini. – 2011. – № 11. – Р. 85-88.
7. Grazhdanskoe pravo: V 4 t. Tom 4: Obiazatelstvennoe pravo: Uchebnyk / Otv. red. Ye. A. Sukhanov / – M. : Wolters Kluwer, 2008.
8. Lazebnyk L. L. Mizhnarodne finansove pravo: Navch. posibnyk / L. L. Lazebnyk. – К. : Tsentr uchbovoyi literatury, 2008.

ПРАВОВОЙ СТАТУС УЧАСТНИКОВ МЕЖДУНАРОДНОГО СИНДИЦИРОВАННОГО КРЕДИТОВАНИЯ

Выговский А. И.

Доктор юридических наук, доцент кафедры международного частного права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *В статье раскрываются правовые вопросы статуса основных участников международного синдицированного кредитования – банка, выступающего организатором проведения данной кредитной операции (лид-менеджера), банка-агента, банков-участников международного синдиката, заемщика. В частности, автор статьи сравни-*

вает правовой статус банка-организатора синдиката и банка-агента с точки зрения их функций и полномочий, взаимоотношений с другими банками и заемщиком. Отдельное внимание уделяется ответственности лид-менеджера за содержание информационного меморандума, который рассылается потенциальным участникам международного синдиката на подготовительном этапе. В статье также освещаются отдельные вопросы использования договора международного синдицированного кредитования как единого соглашения, определяющего правовую основу взаимодействия всех участников данной транзакции, их основные права и обязанности, ответственность за нарушение взятых на себя обязательств.

Ключевые слова: *синдицированное кредитование, кредиторы, заемщик, лид-менеджер, банк-агент.*

УДК 341.1+23/28

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ХРИСТИЯНСЬКІ ЦІННОСТІ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Медведєва М. О.

Доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню ролі міжнародного права у ствердженні християнських цінностей у сфері прав людини. Автор наводить приклади гармонійної взаємодії системи міжнародно-правових норм та християнської моралі. На думку автора, внаслідок дії певних чинників міжнародне право почало відходити від засад християнської етики, в результаті чого на рівні створення та реалізації міжнародно-правових норм спостерігається позитивне ставлення або індиферентність до таких деструктивних практик, що руйнують особистість, сім'ю, суспільство, державу, як аборти, сурогатне материнство, зміна статі, одностатеві союзи, евтаназія, клонування, генетичні модифікації, дослідження над людськими ембріонами тощо. В статті розглядаються зазначені тенденції на прикладі переважно європейської моделі права прав людини. Автор аналізує практику тлумачення та застосування Європейським судом з прав людини Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. відносно означених питань і робить висновок, що Суд в багатьох випадках відходить від історичного контексту прийняття Конвенції, створює нові права, а в своїх рішеннях не приймає до уваги аргументи держави про захист публічного порядку та суспільної моралі, що видається небезпечним трендом для функціонування міжнародного права.*

Ключові слова: *міжнародне право, християнські цінності, Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод.*

Постановка проблеми. Міжнародне право як універсальне мірило добра і справедливості втілює найпрогресивніші морально-етичні ідеї, які воно запозичило в тому числі з християнства. Цей факт визнається багатьма вченими, зокрема юристами-міжнародниками [1-5]. Саме християнство є одним з найважливіших факторів, що впливає на розвиток і формування національної культури, політики, освіти та інших сфер суспільного та духовного життя [6]. Міжнародне право не є винятком. Однак сьогодні ми можемо спостерігати еволюцію міжнародного права від тієї системи, що втілює християнські цінності, до системи, яка їх поступово знищує.

Мета статті – проаналізувати роль міжнародного права у ствердженні та знищенні християнських цінностей у сфері прав людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему взаємодії та взаємовпливу міжнародного права та релігії загалом і християнства зокрема досліджували такі вчені, як Дмитрієв А., Сивко Л., Яніс М.; питаннями впливу норм християнської моралі на становлення міжнародного права прав людини опікувались Адені Ф., Брекні В., Валден Р., Гане Н., Дуглас Кларк Е., Моїн С., Стефенс А., Шарма А.

Основні результати дослідження. Роль християнства у ствердженні міжнародно-правових норм усвідомлювали батьки-засновники міжнародного права. Католицькі священики і вчені Ф. Суарес та Ф. де Віторія писали про те, що Іспанська корона зобов'язана

ставитись до корінних народів Америки як справжніх людей згідно з правом народів [7]. Голландський юрист-міжнародник і протестант за віросповіданням Г. Гроцій в своїх працях про право народів часто цитував Старий та Новий Заповіт [7]. Видатний християнський теолог та церковний діяч, святий Августин Блаженний у творах «Про Град Божий» та «Сповідь» розмірковував над питаннями становлення особистості людини в умовах світського суспільства. Видатний філософ і теолог, святий католицької церкви Фома Аквінський відомий своїм вченням про природні права людини. Така галузь міжнародного права, як міжнародне гуманітарне право, своїй появі завдячує саме християнській етиці. Так, засновник руху Червоного Хреста християнин Анрі Дюнан саме через милосердя та співчуття, через власну людяність, організував допомогу хворим та пораненим поблизу Сольферіно, де точився бій між австрійцями та французами [8].

Християнство зробило неоціненний внесок у розвиток міжнародного права: саме завдяки йому в міжнародно-правовій системі з'явилися норми про заборону агресивної війни, гуманність під час ведення воєнних дій, про гідність людини, уявлення про глобальне співтовариство як сім'ю націй, тощо [7]. Протягом значного періоду часу взаємовідносини християнства та міжнародного права були гармонійними: християнський світогляд підживлював процес міжнародно-правової правотворчості, а міжнародно-правові норми закріпили свободу совісті, релігії, віросповідання та заборонили обмежувати ці свободи, окрім як у виключних випадках.

Сучасне міжнародне право прав людини також в свою основу заклало християнську мораль [9; 10, с. 3]. Спекуляції на тему «права людини – продукт безрелігійного світського суспільства, чужі для християнства», не є обґрунтованими, про що свідчать авторитетні наукові дослідження [1-7]. Закиди про те, що християнська релігія гальмує науково-технічний прогрес, перешкоджає реалізації прав людини є невинуватими, оскільки саме християнство надає людині безмежну свободу вибору, а коли людина обирає зло, вона сама себе цієї свободи позбавляє. Концепція прав людини – західного походження, пов'язана із суспільним розвитком Заходу, що пройшов через Ренесанс, Реформацію, Просвітництво, буржуазно-демократичні революції та всі наступні потрясіння ХХ століття [11], включаючи дві Світові війни. Права людини – продукт християнської моралі. Наприклад, ст. 16(3) Загальної декларації прав людини 1948 р., ст. 10(1) Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., ст. 23(1) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р., преамбула Конвенції про права дитини 1989 р. стверджують, що сім'я є природним і основним осередком суспільства, що має право на захист з боку суспільства та держави. При цьому творці цих документів вкладали в розуміння сім'ї природну сім'ю, засновану на шлюбі чоловіка та жінки, яка передбачає можливість відтворення, тобто народження дітей. Така ж ідея була закладена і в ст. 12 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. Цікавим фактом є те, що первинна редакція ст. 16(3) Загальної декларації прав людини, запропонована відомим своїм внеском в роботу Комісії ООН з прав людини та розробку тексту Декларації Чарльзом Маліком, мала такий вигляд: «Сім'я, заснована на шлюбі, є природним і основним осередком суспільства. Вона наділена Творцем невід'ємними правами, первинними по відношенню до всього позитивного права, і як така повинна захищатись з боку держави та суспільства» [12, с. 11]. Ця ідея була близькою для багатьох творців Декларації, що мали християнський світогляд. Однак через супротив радянської та китайської делегацій зазначене формулювання Ч. Маліка було відкинуто [12, с. 12-13].

Зазначені вище міжнародні акти стверджують в якості невід'ємного атрибута сім'ї право батьків на моральне виховання дітей у відповідності до їх власних світоглядних та

релігійних переконань. Християнський принцип поваги до людської особистості, людської гідності та недоторканності, що ґрунтується на вченні про унікальність людської особистості як безсмертної, духовної істоти, створеної Богом по своєму образу, був ключовим у сфері прав людини.

Разом з тим, незважаючи на безпрецедентну кількість посилення на людську гідність, яка в перекладі означає «носити Бога в собі», у сучасних договорах із захисту прав людини, на сьогоднішній день не існує уніфікованих підходів стосовно точного значення цієї концепції та її юридичного визначення. Міжнародне право створюється шляхом узгоджень волю його суб'єктів, шляхом компромісів та поступок, результатом чого стає нечіткість та абстрактність формулювань нормативних приписів у договорах та невизначеність багатьох спірних морально-етичних питань, які є ключовими для християн. Більшість міжнародно-правових актів оминають дискусійні морально-етичні проблеми, залишаючи їх вирішення в компетенції національних законодавчих та судових органів. Під впливом різноманітних факторів, в тому числі комерційних, сучасне міжнародне право починає відходити від християнських цінностей та, маючи в багатьох випадках переважаючий вплив на національні системи права, нав'язувати моделі суспільних відносин, не прийнятні для багатьох індивідуумів, зокрема християн, чи суспільств. Мова йде про позитивне ставлення або байдужість, індиферентність до таких деструктивних практик, що руйнують особистість, сім'ю, суспільство, державу, як аборти, сурогатне материнство, зміна статі, одностатеві союзи, евтаназія, клонування, генетичні модифікації, дослідження над людськими ембріонами тощо. Розглянемо ці тенденції на прикладі переважно європейської моделі права прав людини.

Процес ухвалення Декларації ООН про клонування людини у 2005 році є прикладом ствердження правової неоднозначності, що може в подальшому призводити до суперечливих тлумачень. Окрім того, що сама форма (рекомендаційний характер) цього документу зводить нанівець будь-які спроби покласти край неетичній практиці використання людських ембріонів в експериментальних і клінічних цілях, його мова залишається надто двозначною і невизначеною. Центральним положенням є пункт *b*), який проголошує: держави-члени закликаються заборонити всі форми клонування людей *тією мірою*, якою вони несумісні з людською гідністю і захистом людського життя. Недарма в журналі «Сайенс» на перших шпальтах вийшла стаття з назвою «ООН заборонила репродуктивне клонування». Англійська версія Декларації вживає термін *inasmuch*, який має подвійне значення в англійській мові: перше – «оскільки», «тому що» (англ. – *because*), друге – «настільки, наскільки», «тією мірою, якою» (англ. – *to the extent that*). Російський автентичний текст вживає термін «в той мере, в якій». Україна утрималась при голосуванні, а на офіційному сайті Верховної Ради міститься лише текст російською мовою. Якщо обрати перший варіант, то забороні підлягатимуть будь-які форми клонування, тому що вони по суті своїй є несумісними з людською гідністю, а якщо другий – в кожному конкретному випадку вирішуватиметься питання, які саме форми клонування заборонити, беручи до уваги в якості критерію сумісність з людською гідністю і захистом життя людини. Таким чином, кожна держава буде самостійно оцінювати, чи є терапевтичне і навіть репродуктивне клонування етичним чи неетичним (адже тоді можна стати на бік пацієнтів, які страждають від смертельних хвороб і для яких дозвіл використовувати ембріональні стовбурові клітини є чи не єдиним засобом врятувати життя, або на бік безплідної пари, для якої єдиним виходом є «народження» дитини шляхом репродуктивного клонування). За іронією долі Декларація 2005 р. не заборонила прямо і однозначно ані терапевтичне, ані репродуктивне клонування [13].

Наступним прикладом є ст. 18 Конвенції Ради Європи про захист прав і гідності людини у зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини 1997 р.: якщо законодавство дозволяє проводити дослідження на ембріонах *in vitro*, воно забезпечує належний захист ембріона; вирощування ембріонів людини для дослідних цілей забороняється. Таким чином, Конвенція віддає на розсуд держави вирішення проблеми статусу ембріону, можливості проведення над ним досліджень, разом з тим, не надає визначення ембріону та не окреслює критеріїв належного захисту.

Європейська конвенція з прав людини застосовується та тлумачиться Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ). В справах, які стосувались таких гострих питань, як, наприклад, аборти чи евтаназія, Суд відзначав, що оскільки застосування подібних практик породжує низку складних моральних та етичних питань, оскільки питання, що підлягають вирішенню у справах, зачіпають області, де відсутня єдина позиція держав-членів, межі свободи розсуду держави-відповідача повинні бути широкими. ЄСПЛ у рішенні в справі *Open Door Counselling and Dublin Well Woman v. Ireland* 1992 р. зазначив: «... національні органи влади володіють широкими межами свободи розсуду в питаннях моралі, особливо ... стосовно природи людського життя ... неможливо знайти в правових та соціальних порядках Договірних Держав уніфіковану Європейську концепцію моралі ...» [14]. З аналізу змісту деяких рішень стає очевидно, що Суд все більше обирає позицію стороннього спостерігача. Наприклад, з одного боку, Суд вважає, що наявність в ст. 2 Європейської конвенції негативного аспекту – права на смерть, виглядає несумісним з духом фундаментального принципу захисту життя людини [15], однак, разом з тим, вважає, що держави, які легалізували евтаназію, не здійснюють порушення права на життя, оскільки дії позивачів підпадають під визначення особистої автономії та виправдовуються положеннями статті 8 Конвенції про свободу приватного та сімейного життя. Європейська судова практика свідчить про індиферентність до захисту життя дітей в утробі матері: в ході вирішення низки справ Європейський суд з прав людини не надав чіткого роз'яснення стосовно того, чи має ненароджена дитина (плід) право на життя в сенсі ст. 2 Конвенції 1950 р., однозначно не гарантував право на аборт, хоча і засвідчив підтримку національним законам, які дозволяють добровільний аборт на ранніх стадіях. Практика ЄСПЛ з питань сурогатного материнства була відсутня до 27 січня 2015 р., коли Суд виніс рішення у справі *Paradiso and Campanelli v Italy*, у якому визнав порушення права заявників, що вдалися до забороненого в Італії комерційного сурогатного материнства, згідно зі ст. 8 Конвенції. В справах, які стосуються ЛГБТ-спільноти, Суд ствердився в думці, що свобода розсуду держав в цих питаннях повинна бути вузькою, на основі чого виправдовує обмежувальні заходи відносно зазначеної категорії осіб з боку держав та задовольняє їх позови про порушення державою статті 8 Конвенції. В своїх рішеннях ЄСПЛ відходить від сімейних цінностей, стверджуючи що одностатеві партнерства підпадають під поняття сімейного життя – незважаючи на те, що стаття 12 Конвенції передбачає: чоловік і жінка, що досягли шлюбного віку, мають право на шлюб і створення сім'ї. В справах останніх років, в яких держава обмежувала в правах ЛГБТ в різних сферах суспільного життя та посилювалась на такі законні та необхідні в демократичному суспільстві підстави, як захист традиційної сім'ї (*Karner v. Austria*), захист прав та репутації інших осіб (*Mladina D. D. Ljubljana v. Slovenia*), охорона громадського порядку, суспільної моралі чи гідності інших (*Alekseyev v. Russia*), охорона інтересів дитини (*Salgueiro da Silva Mouta v. Portugal*), аргументи держави Судом до уваги не бралися.

Право на свободу думки, совісті та віросповідання є абсолютним за змістом статті 9 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., не

підлягає будь-яким обмеженням, тоді як право на свободу вираження та сповідання релігії не є абсолютним та підлягає певним законним обмеженням. В одному з ключових для тлумачення статті 9 Конвенції рішеннях у справі *Kokkinakis v. Greece* (1993) ЄСПЛ зазначив, що «свобода думки, совісті та віросповідання є одним із фундаментів «демократичного суспільства» у розумінні Конвенції. Вона ... є одним з найбільш важливих елементів, що формують ідентичність віруючих та їх сприйняття життя...» [16]. Однак у рішеннях в справі *Eweida and Others v. United Kingdom* (2013) ЄСПЛ фактично підтримав дискримінацію за релігійною ознакою: не визнав порушень прав другої позивачки християнки пані Чаплін щодо вимоги роботодавця заховати натільний хрестик; не визнав порушень прав третьої позивачки християнки пані Лейдл, яка відмовилась здійснювати церемонію реєстрації одностатевих партнерств з огляду на свої релігійні переконання; не визнав порушень прав четвертого позивача християнина пана МакФарлейна, який відмовився надавати консультації гомосексуальним парам через свої релігійні переконання. При цьому очевидною є доволі слабка аргументація Судом своєї позиції в цій справі.

Практика ухвалення ЄСПЛ рішень із суперечливих морально-етичних питань піддається все частіше критиці у зарубіжній науковій літературі. Наприклад, стверджується, що «ці рішення, що ґрунтуються в основному на креативному тлумаченні Європейської конвенції про права людини, ... суперечать національному суверенітету та підривають легітимність Суду. Еволюційне тлумачення Конвенції надає суддям ліцензію на фабрикування нових прав ... є небезпека того, що Суд втратить ... свою роль «совісті Європи» [17]. Виходить цікава та небезпечна ситуація, коли ЄСПЛ своїм рішенням змушує державу сплачувати значні суми компенсації та змінювати своє національне законодавство з принципів морально-етичних питань, посилаючись на певний «Європейський консенсус». Оцінка Судом «Європейського консенсусу» щодо морально-етичних питань ставить систему правового захисту прав людини залежною від сприйняття чи не сприйняття морально-етичних питань в окремих суспільствах певних держав. Суд не має права заміщати своїми власними рішеннями рішення національних органів, які краще розуміються на оцінці та реагуванні на потреби суспільства [18], однак на практиці він саме так чинить. Крім того, ЄСПЛ, як і проаналізовані вище міжнародно-правові акти, в складних морально-етичних питаннях віддає перевагу національно-правовому регулюванню, проте дозволяє собі ухвалювати рішення, які роль якраз національного права і нівелюють.

Як неодноразово зазначав Суд, Конвенція 1950 р. – це «гнучкий та живий інструмент», який пристосовується до змін в оточуючому світі [19]. Це є позитивною тенденцією, оскільки якби Суд не надавав розширеного тлумачення правам, закріпленим в Конвенції (які є в більшості випадків громадянськими та політичними), фізичні особи не мали б змоги захищати свої соціально-економічні, культурні, екологічні права, тощо. Однак коли таке тлумачення зачіпає основи публічного порядку держави, традиційні моральні цінності суспільства, це видається надто небезпечним трендом. Творцями Білю про права людини керувала віра у світлі ідеали та намагання позбавити «майбутні покоління від бід війни, які двічі в нашому житті принесли людству невиразне горе, і знову ствердити віру в основні права людини, у гідність та цінність людського життя» [20]. В умовах, коли війни відбуваються на локальному чи регіональному рівнях в умовах споживацького менталітету й розпусти людина намагається обґрунтувати для себе нове право – право на комфортне життя.

Деякі вчені та практики, зокрема юристи-міжнародники, проповідують відданість стандартам прав людини та віру в усе те, що написано в навіть рекомендаційних документах міжнародних організацій, які не породжують жодних зобов'язань для держав. На-

приклад, говорять про сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність як на визнані в міжнародному праві підстави заборони дискримінації. Однак подібних підстав міжнародні договори з прав людини не містять, вони зазначаються виключно в рекомендаційних документах міжнародних органів. Винятком є три конвенції Ради Європи – Конвенція про запобігання насильству проти жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами 2011 р., Конвенція про підроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я 2011 р. (Медікрайм), Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 р. Разом з тим, слід усвідомлювати, що зазначені договори прямо не зобов'язують державу ухвалювати законодавство, яке б передбачало заборону дискримінації на підставі сексуальної орієнтації та (чи) гендерної ідентичності, а зазначають про те, що держави зобов'язані забезпечувати правами всіх осіб та реалізовувати положення договорів без дискримінації, в тому числі за цими ознаками.

Християнську мораль сьогодні політики, юристи, вчені намагаються обійти, витиснути, змінити, замінити. Відмовлятися від міжнародного права, зокрема права прав людини, неможливо, однак якщо в праві стається помилка, омана, її потрібно не виправдовувати, а виправляти. Постановка правильного діагнозу, як відомо, – це запорука успішного лікування. Приклади «виправлення помилок» в міжнародному праві є. Так, Конвенція з регулювання освоєння мінеральних ресурсів Антарктики 1988 р. дозволяла видобуток мінеральних ресурсів у даному районі, однак усвідомлення світовою спільнотою згубних наслідків промислової розробки Антарктики призвело до прийняття ГА ООН резолюції, в якій висловлювався «глибокий жаль» у зв'язку з прийняттям Конвенції, що, у свою чергу, сприяло її відміні шляхом включення ст. 7 до тексту Протоколу про охорону довкілля до Договору про Антарктику 1991 р., яка встановила мораторій на будь-яку діяльність, пов'язану з мінеральними ресурсами.

Сучасне міжнародне право надає державам право захищати традиційні сімейно-шлюбні та християнські цінності на основі норм про публічний порядок та захист суспільної моралі, а також захист прав та свобод інших осіб, однак, як показує судова практика, ці норми не застосовуються, а аргументи сторони захисту зазначених цінностей, на жаль, до уваги не беруться.

Висновки. Розробку та застосування концепції прав людини необхідно узгоджувати з мораллю, закладеною Богом в природі людини. Такі, як їх називають, репродуктивні (соматичні) «права», як «право» на аборт, сурогатне материнство, евтаназію, клонування, генетичні модифікації, одностатеві шлюби, зміну статі, не сприяють захисту людської гідності, охороні життя людини на всіх його стадіях, попередженню можливих зловживань, упередженню порушення норм суспільної моралі, попередженню внесення незворотних змін до геному людини, уникненню настання негативних невивчених наслідків для психіки й тіла людини, суспільства та всього людства. Таких прав не існує в міжнародному договірному праві, отже, не існує позитивних зобов'язань держав щодо їх забезпечення, а значить, не буде вважатись неправомірним обмеження чи заборона подібних діянь.

На нашу думку, криза сучасного міжнародного права, про яку говорять науковці та політики, є набагато глибшою. Міжнародне право виявилось не спроможним вирішити питання забезпечення світової безпеки та відвернення воєн, але воно приречене на повний занепад у випадку заохочення та сприяння тим деструктивним практикам, які руйнують природну сім'ю, особистість, суспільство, державу. А якщо нема держави – нема міжнародного права, яке врегульовує міжнародні відносини між суверенними рівноправними державами та іншими його суб'єктами.

Список використаної літератури

1. Moyn S. Christian Human Rights / Samuel Moyn. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2015. – 264 p.
2. Human Rights and the World's Major Religions / Ed. Brackney W. – 2013. – 1712 p.
3. Does God Believe in Human Rights? Essays on Religion and Human Rights / Eds. Ghanaea N., Stephens A., Walden R. – The Netherlands : Leiden, 2007. – 274 p.
4. Christianity and Human Rights. Influences and Issues / Eds. Adeney F. and Sharma A. – N. Y. : State University of New York, 2007. – 240 p.
5. Семенова Н. Традиционные ценности в международном праве // Humanities and Social Sciences. – 2014. – Vol. XIX, No. 21. – P. 197-211.
6. Луцький І. Вплив християнських цінностей на сучасне українське державотворення / І. Луцький, О. Каленюк // Юридична Україна. – 2010. – № 2. – С. 12-14.
7. Janis M. Religion and International Law [Electronic resource] / M. Janis // ASIL Insights. – November 2002. – Vol. 7, Issue 13. – Mode of access: <https://www.asil.org/insights/volume/7/issue/13/religion-and-international-law>.
8. Сивко Л. Міжнародне гуманітарне право та релігії світу: contra spem spero / Лідія Сивко // Український часопис міжнародного права. – 2006. – № 2. – С. 52-56.
9. Лавренюк В. М. Право і християнство як чинники механізму реалізації прав людини / В. М. Лавренюк // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 1. – С. 63-67.
10. Краснов М. А. Христианство и права человека. Компендиум / М. А. Краснов. – Москва-Берлин : Директ-Медиа, 2015. – 147 с.
11. Новик В. Православие. Христианство. Демократия [Электронный ресурс] / Вениамин Новик. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/ortodox/novik.
12. Clark E. D. The Family / E. Douglas Clark; The Family and the MDGs: Using Family Capital to Achieve the Millennium Development Goals. – Doha, 2012. – P. 9-30.
13. Задорожній О. В. Нові тенденції в правовому регулюванні новітніх біомедичних досліджень: досвід зарубіжних країн та України / О. В. Задорожній, М. О. Медведєва // Актуальні проблеми європейської інтеграції. – Одеса, 2012. – Вип. 8. – С. 100-110.
14. Case of Open Door Counselling and Dublin Well Woman v. Ireland. Judgment of the European Court of Human Rights of 29 October 1992 [Electronic resource]. – Para. 68. – Mode of access: [http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-57789#{itemid:\[001-57789\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-57789#{itemid:[001-57789]}).
15. Федорова А. Сучасні тенденції правового регулювання евтаназії у світлі ст. 2 Європейської конвенції з прав людини / А. Федорова // Український часопис міжнародного права. – 2004. – № 4. – С. 6-13.
16. Kokkinakis v. Greece (1993) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://minorityrights.org/law-and-legal-cases/kokkinakis-v-greece-2>.
17. Coleman P. Summary of the main points / P. Coleman; Alliance Defending Freedom. – Mode of access: www.coe.int/t/dghl/standardsetting/cddh/reformechr/GT-GDR-F/Coleman.pdf.
18. Case of Oliari and others v. Italy, the European Court of Human Rights Judgment of 21 October 2015 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-156265&sa=X&ved=0CDUQ9QEwD2oVChMIwICr1bn2xgIVI75yCh186Qh>.
19. Rozakis Ch. Environmental protection and the case-law of the European Court of Human Rights / Ch.L. Rozakis // Международное право XXI века, под редакцией д. ю. н., профессора В. Г. Буткевича. – К. : Издательский дом «Промени», 2006. – С. 532-544.
20. Статут Організації Об'єднаних Націй, 26 червня 1945 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_010/page3.

INTERNATIONAL LAW AND CHRISTIAN VALUES IN HUMAN RIGHTS

Medvedieva M. O.

Doctor of Law, Associate Professor at the International Law Chair of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Abstract. *The article considers the role of International Law in asserting Christian values in human rights protection. The author gives examples of harmonious interaction of International Law and Christian morality. According to the author, as a result of certain factors, International Law started to deviate from the principles of Christian ethics. As a result at the level of creating and implementing International Law there is a positive attitude or indifference to such destructive practices that destroy the individual, family, society, state as abortion, surrogacy, change of sex, same-sex unions, euthanasia, cloning, genetic modification, research on human embryos, etc. The article deals with these trends mainly on the example of the European model of human rights. The author analyzes the practice of interpretation and application of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950) by the European Court of Human Rights regarding the aforementioned issues and concludes that in many cases the Court goes away from the historical context of the adoption of the Convention, creates new rights, and in its judgments does not take into account the arguments of a state concerning the protection of public order and public morality that looks like a dangerous trend for the International Law functioning.*

Key words: *International Law, Christian values, European Court of Human Rights, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.*

References

1. Moyn S. Christian Human Rights / Samuel Moyn. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2015. – 264 p.
2. Human Rights and the World's Major Religions / Ed. Brackney W. – 2013. – 1712 p.
3. Does God Believe in Human Rights? Essays on Religion and Human Rights / Eds. Ghanea N., Stephens A., Walden R. – The Netherlands : Leiden, 2007. – 274 p.
4. Christianity and Human Rights. Influences and Issues / Eds. Adeney F. and Sharma A. – N. Y. : State University of New York, 2007. – 240 p.
5. Semenova N. Tradicionnyie cennosti v mezhdunarodnom prave // Humanities and Social Sciences. – 2014. – Vol. XIX, No. 21. – P. 197-211.
6. Lutskiy I. Vplyv hrystyianskyh cinnosteï na suchasne ukraiinske derzhavotvorenna / I. Lutskiy, O. Kaleniuk // Jurydychna Ukraina. – 2010. – № 2. – S. 12-14.
7. Janis M. Religion and International Law [Electronic resource] / M. Janis // ASIL Insights. – November 2002. – Vol. 7, Issue 13. – Mode of access: <https://www.asil.org/insights/volume/7/issue/13/religion-and-international-law>.
8. Syvko L. Mizhnarodne humanitarne pravo ta religii svitu: contra spem spero / Lidiya Syvko // Ukraiinskyi chasopys mizhnarodnogo prava. – 2006. – № 2. – S. 52-56.
9. Lavreniuk V. M. Pravo i hrystyianstvo iak chynnyky mehanizmu realizacii prav / V. M. Lavreniuk // Chasopys Kyivskogo universytetu prava. – 2010. – № 1. – S. 63-67.
10. Krasnov M.A. Hristianstvo i prava cheloveka. Kompendium / M. A. Krasnov. – Moskva-Berlin: Direct-Media, 2015. – 147 s.
11. Novik V. Pravoslavie. Hristianstvo. Demokratsiia [Elektronnyi resurs]/ Veniamin Novik. – Rezhym dostupa: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/ortodox/novik.
12. Clark E. D. The Family / E. Douglas Clark; The Family and the MDGs: Using Family Capital to Achieve the Millennium Development Goals. – Doha, 2012. – P. 9-30.
13. Zhadorozhnyi O. V. Novi tendencii v pravovomu reguliuvanni novitnih biomedychnyh doslidzhen: dosvid zharubizhnyh kraïin ta Ukraïny / O. V. Zhadorozhnyi, M. O. Medvedieva // Aktualni problemy ievropeiskoiï integracii. – Odesa, 2012. – Vyp. 8. – S. 100-110.

14. Case of Open Door Counselling and Dublin Well Woman v. Ireland. Judgment of the European Court of Human Rights of 29 October 1992 [Electronic resource]. – Para. 68. – Mode of access: [http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57789#{itemid:\[001-57789\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57789#{itemid:[001-57789]}).
15. Fedorova A. Suchasni tendencii pravovogo reguliuvannia evtanasii u svitli st. 2 Ievropeiskoi konvencii z prav liudyny / A. Fedorova // Ukraïnskyi chasopys mizhnarodnogo prava. – 2004. – № 4. – S. 6-13.
16. Kokkinakis v. Greece (1993) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://minorityrights.org/law-and-legal-cases/kokkinakis-v-greece-2>.
17. Coleman P. Summary of the main points / P. Coleman; Alliance Defending Freedom. – Mode of access: www.coe.int/t/dghl/standardsetting/cddh/reformechr/GT-GDR-F/Coleman.pdf.
18. Case of Oliari and others v. Italy, the European Court of Human Rights Judgment of 21 October 2015 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156265&sa=X&ved=0CDUQ9QEwD2oVChMIwICr1bn2xgIVI75yCh186Qh>.
19. Rozakis Ch. Environmental protection and the case-law of the European Court of Human Rights / Ch. L. Rozakis // Mejdunarodnoie pravo XXI veka, pod redkciej d. ju. n., professora V. G. Butkevicha. – K. : Izdatelskii dom «Promeni», 2006. – S. 532-544.
20. Statut Organizacii Obiednanyh Nacii, 26 chervnia 1945 r. [Electronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_010/page3.

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО И ХРИСТИАНСКИЕ ЦЕННОСТИ В СФЕРЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Медведева М. А.

Доктор юридических наук, доцент, доцент кафедры международного права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *Статья посвящена исследованию роли международного права в утверждении христианских ценностей в области прав человека. Автор приводит примеры гармоничного взаимодействия системы международно-правовых норм и христианской морали. По мнению автора, в результате действия определенных факторов международное право стало отходить от принципов христианской этики, в результате чего на уровне создания и реализации международно-правовых норм наблюдается положительное отношение или индифферентность к таким деструктивным практикам, разрушающим личность, семью, общество, государство, как аборт, суррогатное материнство, изменение пола, однополые союзы, эвтаназия, клонирование, генетические модификации, исследования над человеческими эмбрионами и тому подобное. В статье рассматриваются указанные тенденции на примере преимущественно европейской модели права прав человека. Автор анализирует практику толкования и применения Европейским судом по правам человека Конвенции о защите прав человека и основных свобод 1950 г. касательно указанных вопросов и делает вывод, что Суд во многих случаях отходит от исторического контекста принятия Конвенции, создает новые права, а в своих решениях не принимает во внимание аргументы государства о защите общественного порядка и общественной морали, что является опасным трендом для функционирования международного права.*

Ключевые слова: *международное право, христианские ценности, Европейский суд по правам человека, Конвенция о защите прав человека и основных свобод.*

УДК 347.77:061.1ЄС

РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОЇ ОХОРОНИ ПРАВ НА НАЙМЕНУВАННЯ ПОХОДЖЕННЯ ТА ГЕОГРАФІЧНІ ЗАЗНАЧЕННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Капіца Ю. М.

Кандидат юридичних наук, директор Центру інтелектуальної власності та передачі технологій НАН України.

Анотація. Розглядаються особливості кодифікації актів з охорони найменувань походження та географічних зазначень в ЄС. Вказується на вищі вимоги щодо охорони найменувань в ЄС у порівнянні з Угодою TRIPS та Лісабонською угодою. Аналізується охорона нових типів найменувань: традиційних гарантованих страв та спеціальних найменувань якості. Визначається можливість їх розгляду як певного виду засобів індивідуалізації – об'єктів права промислової власності. Вказується на особливість розгляду охорони найменувань в ЄС переважно в рамках законодавства щодо поліпшення якості продукції. Зазначаються більш високі вимоги щодо захисту найменувань у порівнянні іншими об'єктами промислової власності.

Ключові слова: географічні зазначення, найменування походження, Європейський Союз, інтелектуальна власність.

Постановка проблеми. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (далі – Угода) та значний обсяг положень Угоди щодо охорони географічних зазначень обумовлює актуальність досліджень законодавства ЄС у цій сфері. Зазначимо, що положення актів ЄС з охорони географічних зазначень та найменувань походження (далі – ГЗ та НМ) та обсяг їх охорони є значно ширше, ніж відображені в Угоді. Також характерним є прийняття Судом ЄС значної кількості рішень щодо тлумачення положень Регламенту 2081/92 та інших актів ЄС у цій сфері. Враховуючи вимоги Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», вказані положення мають бути відображені у законодавстві України.

Мета статті – дослідження розвитку регіональної охорони прав на найменування походження та географічні зазначення в Європейському Союзі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В рамках Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС у 2004-2006 рр. здійснювалося порівняльне дослідження законодавства Європейського Союзу та України у сфері охорони інтелектуальної власності, у тому числі стосовно охорони ГЗ та НМ з підготовкою пропозицій щодо адаптації національного законодавства [1]. Питання охорони ГЗ та НМ в ЄС розглядалися також у наукових публікаціях Андрощука Г., Архіпової М., Капіци Ю., Ковальчук О., Тверезенко О. та інших фахівців. Метою статті є зосередження уваги на кодифікації законодавства ЄС з охорони ГЗ та НМ та останніх змінах законодавства ЄС, запроваджених Регламентом 1151/2012 щодо схем якості для сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів.

Основні результати дослідження. Своєрідність охорони географічних зазначень в ЄС – запровадження права *sui generis* для регіональної охорони найменувань сільськогосподарських продуктів та продовольчих товарів з встановленням більш високих стандартів охорони ніж визначені міжнародними конвенціями та законодавством більшості

іноземних країн; застосування двох видів позначень: географічних зазначень та найменувань походження.

Основними чинниками утворення та розвитку регіональної системи охорони було забезпечення конкурентоспроможності європейської харчової промисловості, в тому числі через її високу якість, що призвело до розгляду охорони географічних зазначень в межах законодавства про якість продукції, а не права інтелектуальної власності.

Характерним для права ЄС є швидка динаміка розвитку з введенням охорони найменувань нових груп продукції, пов'язаних з виробництвом у певних географічних регіонах та традиціями. При цьому підходи до охорони таких найменувань [гарантовані традиційні страви, гірські продукти тощо) є близькими до таких, що застосовуються для найменувань – об'єктів промислової власності, та призведе до питання щодо можливості їх розгляду як об'єктів промислової власності.

Відмінності в регулюванні. Мета гармонізації. Ідея розповсюдження існуючої в окремих державах-членах охорони найменувань походження для вин та харчових виробів на територію ЄС розглядалась Європейською комісією у 1988 р. при обговоренні проблем майбутнього сільських регіонів в ЄС. Крім дотримання якості продукції суттєвим фактором запровадження єдиної охорони ГЗ та НП було боротьба з імітаціями продукції європейських виробників [2].

До 1992 р. в ЄС була відсутня єдина система охорони НП та ГЗ. На національному рівні захист споживачів здійснювався переважно інструментами захисту від недобросовісної конкуренції та захисту від інформації, що вводить в оману. При цьому розвинуте законодавство щодо охорони НП та ГЗ було наявне лише у Франції, Італії, Іспанії, Бельгії [3]. Однак для цих країн характерним було застосування різних критеріїв набуття охорони та механізмів захисту.

Слід зазначити, що Лісабонська угода про захист зазначень місця походження виробів та їх міжнародної реєстрації 1958 р. не вплинула на законодавство переважної частини держав-членів ЄС щодо уніфікації положень законодавства. Так, на 1991 рік лише Франція та Португалія [з 25. 09. 1966 р.] стали учасниками Угоди.

При підготовці у 1991 р. проекту Регламенту 2081/92 Комісією було запропоновано ввести охорону двох типів зазначень – найменувань походження з правовим режимом, близьким до існуючої охорони в державах-членах, та географічних зазначень – поняття, що обговорювалося на той час в рамках Уругвайського раунду переговорів СОТ. Слід вказати, що поняття «географічне зазначення» було визначено прийнятою у 1994 року Угодою TRIPS з критеріями охорони таких зазначень значно більш вузькими ніж для НП [ст. 22).

Крім того, було вирішено запровадити охорону НП та ГЗ лише для сільськогосподарських продуктів та продовольчих товарів, враховуючи неготовність держав-членів ввести аналогічний захист для вин та спиртних напоїв [п. 6, 11 проекту Регламенту 2081/92].

Регламент Ради [ЄС] № 2081/92 про захист географічних зазначень та найменувань походження сільськогосподарських продуктів та продовольчих товарів [4] було прийнято 14 липня 1992 року. У 1993 році було прийнято Регламент 2037/931 щодо правил застосування Регламенту 2081/92. Також у 1992 році було прийнято Регламент Ради [ЄС] № 2082/92 про спеціальні сертифікати для сільськогосподарських продуктів та продовольчих товарів, яким було запроваджено охорону *sui generis* для виробів, вироблених або з використанням традиційної сировини або з застосуванням традиційних складу інгредієнтів, або способу виробництва та/або обробки.

Щодо вин та спиртних напоїв – ЄС приймалися акти стосовно забезпечення якості вина та спиртних напоїв, вироблених у певних регіонах [5]. Проте, лише у 2008 р. було

запроваджено спеціальне законодавство з реєстрації географічних зазначень та найменувань походження таких виробів аналогічно порядку, визначеному Регламентом 2082/92: прийнято Регламент 479/2008 про спільну організацію ринку вина та Регламент 110/2008 щодо визначення, опису, етикеток та охорони географічних зазначень для спиртових напоїв.

Відзначимо, що Регламенту 2081/92 не передувало прийняття акту, спрямованого на гармонізацію національного законодавства у цій сфері. В той же час Регламент істотно вплинув на формування національного законодавства з охорони НП та ГЗ особливо в країнах, де така охорона не була раніше запроваджена, або не було запроваджено реєстрації НП та ГЗ. Це стосується Австрії, де національна процедура реєстрації НП та ГЗ була запроваджена у 2006 р., Данії, Фінляндії, ФРН тощо.

Розвиток законодавства. До Регламенту 2082/92 неодноразово вносилися уточнення та у новій редакції його було прийнято у 2006 р. (Регламент 510/2006). Також у 2006 р. прийнято Регламент 1898/2006 щодо детальних правил з імплементації Регламенту 510/2006.

У 2007 р. в ЄС було здійснено реформу законодавства щодо організації ринків різних сільськогосподарських продуктів, в тому числі вина, з заміною 21 окремих регламентів Регламентом 1234/2007 про спільну організацію сільськогосподарських ринків та спеціальних положень стосовно певних сільськогосподарських продуктів. Як наслідок цієї реформи – положення з охорони географічних зазначень вин Регламенту 479/2008 у 2009 році були інкорпоровані до Регламенту 491/2009 [6].

У 2009 р. ЄС розпочинає значну роботу з кодифікації законодавства стосовно якості продукції, що безпосередньо торкнулося географічних зазначень. Пакет документів включав пропозицію щодо Регламенту про схеми якості сільськогосподарської продукції, пропозицію зі зміни Регламенту 1234/2007 стосовно стандартів маркетингу для сільськогосподарської продукції, проекти Керівництва щодо кращої практики з вироблення та застосування сертифікаційних схем та Керівництва щодо етикеток продовольчих товарів, які виготовлені з використанням захищених найменувань походження та географічних зазначень.

Як зазначалося у Пропозиції до Регламенту: «Пакет з якості продукції» мав поліпшити законодавство ЄС щодо якості продукції, а також національних та приватних схем сертифікації з метою спрощення процедур та поліпшення взаємодії між різними інструментами [7]. Що стосується використання двох видів найменувань, – консультації з користувачами засвідчили *відсутність бажання замінити вказані два види зазначень одним*, а також застосувати такі альтернативи як: саморегулювання відповідних секторів, перехід до системи повідомлень про реєстрацію зазначень на національному рівні або захист через механізм колективної марки Спільноти.

У новій системі актів – норми щодо охорони географічних зазначень, найменувань походження та гарантованих традиційних страв увійшли як розділи 2 та 3 Регламенту 1151/2012 щодо схем якості для сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів [8]. При цьому саме розділи 2, 3 визначені статтею 3 як схеми якості [вказане становить принципово відмінну мету застосування охорони ніж визначено Законом України «Про охорону прав на зазначення походження товарів»). Крім того, у Регламенті передбачено розділ щодо спеціальних схем якості.

Регламентом були здійснені зміни у системі реєстрації з її спрощенням через: зближення правил для подання заявки та контролю; скорочення терміну реєстрації; спрощення концепції охорони традиційних гарантованих страв; утворення єдиного комітету з якості для всіх схем охорони з заміною двох комітетів для НП та ГЗ та традиційних гарантова-

них справ тощо. Новим у Регламенті було визнання ролі та відповідальності груп (асоціацій виробників та обробників продукції), які подають заявки на реєстрацію зазначень; введення зобов'язання дій *ex-officio* держав-членів з захисту найменувань; скорочення процедури реєстрації; зближення визначень географічних зазначень та найменувань походження з такими, що застосовуються на міжнародному рівні тощо.

Недоліком нового акту є, за нашою думкою, залишення системи реєстрації зазначень для вин та спиртових напоїв за його межами з наведенням у проекті Регламенту [п. 3.1.1.], що більш повна кодифікація законодавства передбачається на майбутнє.

Слід вказати, що використання Регламенту 2081/92 призвело до інтенсивної практики Суду Справедливості з тлумачення його положень [1, с. 305-311]. Відзначимо, що вказані рішення не увійшли до акту кодифікації – Регламенту 1151/2012, що демонструє різні підходи Європейської комісії до вдосконалення законодавства ЄС з охорони НП та ГЗ та торговельних марок та інших об'єктів промислової власності.

Новим у порівнянні з законодавством країн СНД було запровадження ЄС у 1992 р. охорони традиційних гарантованих страв [далі – ТГС). Вказана охорона не передбачає зв'язок товарів з окремим географічним регіоном.

Для кваліфікації ТГС назва товару має відноситися до певної продукції або продовольчих товарів, що мають специфічний характер, а також така продукція або вихідні інгредієнти, спосіб виготовлення, обробки мають бути «традиційними». «Специфічний характер» у відношенні до продукції визначається як «присутні товарам характеристики, що ясно їх відрізняють від інших товарів такої ж категорії» [ст. 3 Регламенту 1151/12]. «Традиційний» визначається як засвідчене використання на внутрішньому ринку для періоду, який дозволяє передання між поколіннями. Цей період має бути не менше 30 років. Реєстрація ТГС утворює виключне право на використання такої назви, що може здійснюватися виробниками, які мають забезпечувати дотримання методу виготовлення та специфікації.

Регламентом визначено, що зареєстровані найменування мають захищатися від будь-якого незаконного використання, імітації чи іншої практики, що може ввести споживача в оману [ст. 24].

Також Регламент визначає умови застосування спеціальних найменувань якості [розділ IV], що можуть застосовуватися як на національному рівні, так і на рівні ЄС з дотриманням вимог щодо кваліфікації. Такі найменування мають бути пов'язані з характеристиками продукції або з її вирощуванням або обробкою, характерними для певної місцевості; застосування умов має додавати цінність продукції у порівнянні з іншими виробами такого типу та найменування мати застосування в межах всієї Спільноти.

Можливість застосування спеціальних найменувань визначено Регламентом для «гірських продуктів» [ст. 31] та передбачуваної охорони «продуктів острівного сільського господарства» [ст. 32]. Визначається, що спеціальні найменування можуть використовуватися лише для продукції, які відповідають встановленим умовам [ст. 33].

Введення в ЄС охорони традиційних гарантованих страв та спеціальних найменувань якості призведе до питання щодо співвідношення охорони вказаних об'єктів та об'єктів промислової власності. Зауважимо, що Комісією не розглядалися питання охорони традиційних гарантованих страв та спеціальних найменувань як об'єктів права інтелектуальної власності.

З нашої точки зору, особливі риси охорони назв традиційних гарантованих страв, так і спеціальних найменувань якості, а саме: виділення продукції зі специфічними властивостями від іншої продукції аналогічної групи, дотримання спеціальних вимог для на-

дання охорони таким найменування (щодо складу, місця походження, специфічних методів вироблення або обробки), захист від використання найменувань третіми особами – призведе до можливості розгляду вказаних об'єктів як засобів індивідуалізації – об'єктів права промислової власності. Про можливість розгляду захисту найменувань традиційних гарантованих назв як промислової власності висловлює також думку *Evans G. E.* [9] с. 184].

Перспективи розвитку. Практика застосування охорони найменувань походження та географічних зазначень в ЄС не виявило принципових питань щодо зміни існуючого режиму охорони. Перспективи розвитку законодавства пов'язуються Комісією з кроками з кодифікації законодавства з спільним викладенням норм щодо найменувань сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів та вин та спиртових напоїв та спрощенням реєстрації для МСП.

Висновки.

1. Особливість регіональної охорони зазначень, що стосуються походження продукції в ЄС, є: запровадження суттєво вищих стандартів охорони, ніж передбачено на міжнародному рівні Лісабонською угодою про захист зазначень місця походження виробів та їх міжнародної реєстрації 1958 р. та Угодою TRIPS, а також введення реєстрації двох видів зазначень, що охороняються: найменувань місця походження, що походить з національної практики охорони, та географічних зазначень, зорієнтованих на більш низький стандарт охорони Угоди TRIPS.

В той же час, на відміну від ознак географічного зазначення в Угоді TRIPS, в ЄС були посилені вимоги щодо реєстрації вказаного об'єкту з конкретизацією, що здійснення виробництва та/або перероблення та/або виготовлення сільськогосподарського продукту або товару має здійснюватися в обмеженій географічній зоні.

Особливістю введення регіональної охорони є відсутність прийняття ЄС актів гармонізації охорони НП та ГЗ в державах-членах, а також відсутність впливу на уніфікацію національного законодавства Лісабонської угоди про захист зазначень місця походження виробів та їх міжнародної реєстрації 1958 р. В той же час характерним є зворотній вплив положень Регламенту 2081/92 на зміни національного законодавства з охорони позначень. Проте відмінності у охороні позначень на національному рівні залишаються до цього часу.

2. Європейським Союзом вперше у міжнародній практиці започатковано регіональну охорону особливих типів зазначень: традиційних гарантованих страв та спеціальних найменувань якості, що розширює інструменти захисту національних виробників для продукції, назви яких не підпадають під охорону колективними марками чи найменувань місця походження або географічних найменувань.

Введення такої охорони з врахуванням вимог кваліфікації продукції [відповідність специфікації стосовно походження, інгредієнтів, способів виробництва, виготовлення], запровадження їх захисту від недобросовісної конкуренції, а також нагляду за дотримання специфікації обумовлює можливість розгляду таких зазначень як певного виду засобів індивідуалізації – об'єктів права промислової власності.

3. Для ЄС, на відміну від країн СНД, є нехарактерним розгляд охорони НП та ГЗ в рамках окремих актів з охорони прав інтелектуальної власності. У протилежність до регіональної охорони торговельних марок, винаходів, промислових зразків тощо – основною метою охорони зазначених найменувань є поліпшення якості продукції та забезпечення конкурентоспроможності європейської сільськогосподарської продукції з наведенням норм щодо НП та ГЗ в актах, що стосуються якості продукції, маркетингу, використання етикеток та ярликів та державного нагляду.

4. Суттєвим є визначення в ЄС вищих вимог щодо забезпечення захисту НП та ГЗ у порівнянні з торговельними марками, промисловими зразками, винаходами, що стосується введення зобов'язань дій *ex-officio* держав-членів з забезпечення захисту прав у адміністративному та судовому порядку, а також встановлення широких повноважень груп виробників, що мають бути утворені на відповідних територіях, стосовно моніторингу використання зазначень; визначення, чи є гарантованою якість, репутація та аутентичність товарів з позначеннями НП та ГЗ на ринку; а також забезпечення правового захисту НП та ГЗ.

5. Характерним є моніторинг інституцій ЄС за ефективністю законодавства щодо НП та ГЗ з запровадженням Регламентом 1151/12 спрощення реєстрації; посилення вимог щодо відповідності продукції специфікації, контролю якості та діяльності організацій, які здійснюють інспекції. Разом з тим, незважаючи на намагання в ЄС спростити та кодифікувати законодавство щодо НП та ГЗ, до цього часу акти щодо реєстрації НП та ГЗ сільськогосподарської продукції та вин, а також спиртових напоїв не є кодифікованими.

6. Оцінки існуючої системи охорони НП та ГЗ свідчать про сприйняття її виробниками та ефективність для захисту ринку держав-членів ЄС від підробок продукції та забезпечення високої якості товарів. Вдосконалення системи охорони пов'язують з спрощенням процедури захисту НП та ГЗ для малих виробників, розширенням переліку товарів та продуктів, відносно яких можлива реєстрація, вдосконаленням інституту охорони традиційних гарантованих страв тощо.

Список використаної літератури

1. Право інтелектуальної власності Європейського Союзу та законодавство України (Ю. М. Капіца, С. К. Ступак, В. П. Воробйов, О. О. Тверезенко та інш.); за редакцією Ю. М. Капіци. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2006. – С. 292-319.
2. Par. 11, Proposal for a Council Regulation on the protection of geographical indications and designations of origin for agricultural products and foodstuff. 21 January 1991. SEC(90) 2415 final.
3. European legislation on protection of geographical indications. Overview of the EU member states' legal framework for protection of geographical indications. EU – China IPR2, February 2011. – P. 11-98.
4. Council Regulation (EEC) № 2081/92 of 14 July 1992 on the protection of geographical indications and designations of origin for agricultural products and foodstuffs.
5. Council Regulations 817/70, 338/79, 823/87, 1493/1999, Commission Regulation 1607/2000.
6. Council Regulation 491/2009 of 25 May 2009 amending Regulation 1234/2007 establishing a common organisation of agricultural markets and on specific provisions for certain agricultural products.
7. Par. 1.1, Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on agricultural products quality schemes. 10. 12. 2010. COM (2010) 733 final.
8. Regulation (EU) No 1151/2012 of the European Parliament and of the Council of 21 November 2012 on quality schemes for agricultural products and foodstuffs.
9. Evans G. E. The simplification of European legislation for the protection of geographical indications / Evans G. E. // Constructing European Intellectual Property Law: Achievements and New Perspectives, Editors: Geiger C. – Edward Elgar Publishing Ltd, 2013. – P. 177-212.

THE DEVELOPMENT OF PROTECTION OF GEOGRAPHICAL INDICATIONS AND DESIGNATIONS OF ORIGIN IN THE EUROPEAN UNION

Kapitsa Y. M.

Director of the Centre of Intellectual Property and Technology Transfer of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ph.D.

Abstract. *The article discusses the codification of EU acts on the protection of designations of origin and geographical indications. It is noted the higher protection requirements in the EU compared to the TRIPS Agreement and the Lisbon Treaty. It is noted the difference in designations of origin and other denominations on national level. The legal regime of traditional specialities and optional quality terms is discussed with notes of features of these indication close to specific industrial property objects. The specific character of enforcement of rights on designations of origin and geographical indications is noted with more wide protection then for other IPR objects. It is noted non codification of legislation on agricultural products and foodstuffs and wines and spirits, small amount of the types of products and foodstuffs which cover the regulation in comparison of other countries, expedience of simplification of the registration for small producers.*

Key words: *geographical indications, designations of origin, European Union, intellectual property.*

References

1. Pravo intelektual'noyi vlasnosti Yevropeys'koho Soyuzu ta zakonodavstvo Ukrayiny (Kapitsa Yu. M., Stupak S. K., Vorobyov V. P. ta in.); za redaktsiyeyu Yu. M. Kapitsy. – K. : Vydavnychyy Dim «Slovo2, 2006. – S. 292-319.
2. Par. 11, Proposal for a Council Regulation on the protection of geographical indications and designations of origin for agricultural products and foodstuff. 21 January 1991. SEC(90) 2415 final.
3. European legislation on protection of geographical indications. Overview of the EU member states' legal framework for protection of geographical indications. EU – China IPR2, February 2011. – P. 11-98.
4. Council Regulation (EEC) № 2081/92 of 14 July 1992 on the protection of geographical indications and designations of origin for agricultural products and foodstuffs.
5. Council Regulations 817/70, 338/79, 823/87, 1493/1999, Commission Regulation 1607/2000.
6. Council Regulation 491/2009 of 25 May 2009 amending Regulation 1234/2007 establishing a common organisation of agricultural markets and on specific provisions for certain agricultural products.
7. Par. 1.1, Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on agricultural products quality schemes. 10. 12. 2010. COM (2010) 733 final.
8. Regulation [EU] No 1151/2012 of the European Parliament and of the Council of 21 November 2012 on quality schemes for agricultural products and foodstuffs.
9. Evans G. E. The simplification of European legislation for the protection of geographical indications / Evans G. E. // Constructing European Intellectual Property Law: Achievements and New Perspectives, Editors: Geiger C. – Edward Elgar Publishing Ltd, 2013. – P. 177-212.

РАЗВИТИЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ ОХРАНЫ ПРАВ НА НАИМЕНОВАНИЯ ПРОИСХОЖДЕНИЯ И ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ОБОЗНАЧЕНИЯ В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ

Капица Ю. М.

Кандидат юридических наук, директор Центра интеллектуальной собственности и передачи технологий НАН Украины.

Аннотация. *Рассматриваются особенности кодификации актов ЕС об охране наименований происхождения и географических обозначений. Отмечается более высокий уровень охраны указанных обозначений в ЕС по сравнению с Соглашением TRIPS и Лиссабонским соглашением. Анализируется правовой режим новых типов обозначений: тра-*

диционных гарантированных блюд и специальных наименований качества. Отмечается возможность их рассмотрения как специфических объектов права промышленной собственности – средств индивидуализации. Отмечается особенность рассмотрения охраны наименований происхождения и географических обозначений в ЕС преимущественно в рамках законодательства о качестве продукции. Отмечаются более высокие требования по правовой защите обозначений по сравнению другими объектами промышленной собственности.

Ключевые слова: *географические обозначения, наименования происхождения, Европейский Союз, интеллектуальная собственность.*

УДК 341.1/8

ДОГОВІРНО-ПРАВОВА ДІЯЛЬНІСТЬ КОРОЛЯ АНГЛІЇ ГЕНРІХА VIII ТА КАРДИНАЛА ТОМАСА ВУЛСІ ЯК СКЛАДОВА «ІТАЛІЙСЬКИХ ВІЙН» У XVI СТ.

Ржевська В. С.

Кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. *Значним явищем міжнародної політики епохи Відродження були так звані «італійські війни» (1494-1559 рр.), які мали своєю складовою велику кількість угод про воєнні союзи. З одного боку ці угоди засвідчили непевність і швидко мінливість союзів, для оформлення яких призначалися, з іншого боку – відобразили уявлення своїх учасників про зміст міжнародної безпеки і засоби досягнення їх політичних цілей під виглядом її відновлення та захисту. В статті узагальнюються договірно-правові зобов'язання короля Англії Генріха VIII, взяті ним в контексті «італійських воєн» при активній ролі його головного міністра у той період, кардинала Томаса Вулсі. З розглянутих угод найбільша важливість визнається за Лондонським договором 1418 р. як одним з історичних проєктів загальноєвропейської колективної безпеки, що набув форму міжнародного договору. З допомогою аналізу змісту інших угод можуть бути визначені основні риси юридичних зобов'язань в сфері безпеки, властиві досліджуваному періоду. Приділено увагу також юридичним основам двох Священних Ліг (1495 та 1511 рр.).*

Ключові слова: *епоха Відродження, колективна безпека, воєнний союз, історія міжнародного права, міжнародний договір, юридичні зобов'язання, Лондонський договір 1518 р.*

Постановка проблеми. Вихід короля Англії Генріха VIII Тюдора (нар. 1491 р., правив у 1509-1547 рр.) на міжнародну арену відбувся в контексті так званих «італійських війн» (1494-1559 рр.) – воєнно-політичних «ігор», породжених спробами Франції утвердити присутність в Італії та спротивом з боку незацікавлених учасників міжнародних відносин; зміст цих подій значною мірою полягав у суперництві за землі і панівне становище в Італії між династіями Валуа (королівський дім Франції) та Габсбургів (мала численні володіння, була при владі, зокрема, у Священній Римській імперії, згодом також в Іспанії). Роль Англії у цих конфліктах явила приклад ролі учасника, який намагається досягти здійснення власних інтересів, виступаючи на боці тієї чи іншої з основних сторін конфлікту. «Італійські війни» породили значну міжнародну договірну практику, зокрема, в сфері створення воєнно-політичних союзів, які часто змінювалися.

Мета статті – узагальнити зміст договірно-правових зобов'язань короля Англії Генріха VIII в контексті договірно-правової практики епохи «італійських війн» та охарактеризувати їх значення як історичних прикладів розвитку правових форм воєнно-політичних союзів та правових основ міжнародної безпеки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тему участі Англії у міжнародній політиці епохи «італійських війн» досліджували, зокрема, С. Доран [1], Р. Лок'єр [2], також Дж. Р. Гейл [3] та інші автори.

Основні результати дослідження. Внаслідок здійсненого у 1594 р. наступу короля Франції Карла VIII, який мав претензії на трон Неаполя, у 1495 р. була утворена Священна

Ліга (так звана Венеціанська). Її засновниками стали Папа Римський Олександр VI, імператор Священної Римської імперії Максиміліан I Габсбург, Фердинанд Арагонський, герцог Мілана Лудовіко Марія Сфорца (який до того, власне, підтримав наміри Карла VIII) та Венеція. Союз укладався на термін 25 років або довше, з метою захисту всіх італійських монархів та держав – навіть тих, які на той час втратили свої володіння. Зобов'язання учасників Ліги включали: утримання протягом всього терміну дії союзу армій встановленого розміру з метою взаємної допомоги, кожна сторона – власним коштом; надання потрібної воєнної допомоги, як на суходолі, так і на морі, або встановленої договором грошової суми у випадку нападу на когось із учасників Ліги; поділ воєнної або грошової допомоги між учасниками, на яких здійснено напад, у випадку, якщо таких учасників декілька; забезпечення тим учасником, щодо якого здійснено напад, надісланих на допомогу військ квартирами та харчами за плату; допомогу учасникам з боку Папи також і «духовною зброєю» (*armis spiritualibus*); повернення Лігою попередньому володільцеві втрачених ним володінь у випадку, якщо Ліга їх завоює. Ряд положень був спрямований також на гарантування інтересів учасників Ліги при наданні ними допомоги постраждалому, на збереження цілісності Ліги і виключення загроз у взаємних відносинах учасників. Передбачались неможливість укладення миру без відома всіх учасників Ліги і зобов'язання включити до миру всіх її учасників. Якби якийсь із учасників Ліги одержав від свого кривдника прийнятні пропозиції миру і кривдник віддався б під його юрисдикцію, відповідь на питання про те, чи прийняти ці запропоновані умови, залежала б від усієї Ліги. Якби постраждалий від цього кривдника учасник не був задоволений рішенням Ліги, він мав право продовжувати війну, але інші учасники звільнялися від обов'язку надавати йому допомогу. Учасникам Ліги не дозволялося у час її чинності укладати угоди з італійськими державами без згоди всієї Ліги, і такі угоди не могли змінювати умов її створення та діяльності. Ліга не припинялась у випадку правопорушення когось із її учасників або залежних від нього осіб щодо іншого учасника, але порушника мали примусити до відшкодування так, ніби він не був членом Ліги. У випадку війни між якимись учасниками Ліги, інші учасники не могли пропускати їх війська через свою територію або надавати їм матеріальну підтримку. Учасники Ліги не могли приймати на службу військових, які залишили іншого учасника Ліги; на вимогу ці особи підлягали арешту і ув'язненню, допоки вони не повернуть взяте з собою або не порозуміються зі стороною, яку залишили [4].

У 1496 р. до Ліги приєднався також англійський король Генріх VII, але з метою підтримки власного міжнародного престижу та забезпечення здійснення вже укладених ним угод; він попередньо здобув гарантії того, що не буде змушений воювати з королем Франції, з яким мав пожиттєві зобов'язання щодо миру відповідно до договору в Етаплі 1492 р. [5]. У 1496 р. Лізі вдалося витіснити Францію з Італії. Карл VIII планував повернутись, але був стриманий боргами; у 1498 р. він загинув від нещасного випадку. У 1508-1510 рр. колишні супротивники і союзники помінялись місцями: Франція, очолювана наступником Карла VIII Людовіком XII, об'єдналась з імперією та Іспанією у так звану Камбрейську Лігу, до якої у 1509 р. приєднався сильний та владний Папа Римський Юлій II. Спрямована проти Венеції Ліга мала на меті відняти її територіальні захоплення. Папа Юлій II, вдоволений поверненням належних йому володінь, які Венеція захопила після смерті Олександра VI, уклав союз з Венецією у 1510 р. [6, с. 98-99; 7, с. 64-65]. Тепер знов Папа і Венеція протистояли Франції; у 1511 р. французьким військам здалась раніше захоплена Папою Болонья.

Священна Ліга 1511 р. була створена Папою Римським Юлієм II, Фердинадом Арагонським і дожем Венеції. Метою союзу проголошувалось повернення Папській державі

віднятих земель. Порівняно з договором про Лігу 1495 р. зобов'язання сторін за договором 1511 р. носили більш конкретний характер. Сторони погоджували, скільки сил вони мають виділити на відповідні воєнні дії і в який спосіб брати участь у кампанії, призначали головнокомандувача та встановлювали платню для нього. Будь-якого учасника міждержавних відносин – монарха чи республіку – який би чинив спротив союзникам, Папа відлучив би від церкви. Союзники мали надавати один одному допомогу у випадку нападу на їх володіння, але без шкоди для досягнення основної мети Ліги. Якби будь-яка держава спробувала завадити встановленню контролю союзників над Болоньєю, союзники брали на себе зобов'язання спільно позбавити таку державу всіх її володінь в Італії. Однак у випадку, якби хтось із союзників вирішив захопити володіння ворога, які перебували за межами Італії, Папа не був зобов'язаний надати йому допомогу для захоплення або утримання таких земель. Всі християнські монархи мали право приєднатися до Ліги протягом сорока днів після її укладення [8].

У листопаді 1511 р. Генріх VIII заявив про приєднання до Ліги і обіцяв виконати всі зобов'язання щодо союзників за умови, що ніхто з учасників Ліги не укладе миру з Францією потай від нього та без його згоди [9]. При дослідженні проблематики «італійських воєн» звичайно визнається, що політика Генріха VIII помітно визначалась характером короля та його особистими прагненнями: він бажав повернути завоювання Генріха V у Франції та здобути славу. Однак для проведення такої енергійної зовнішньої політики та утримання здобутого не досить було, зокрема, матеріальних ресурсів. Головним провідником (власне, автором досягнень) зовнішньої політики короля Англії став кардинал Томас Вулсі (1473?-1530 рр.), який, будучи сином м'ясника, зробив кар'єру фактичного правителя країни протягом десь 15 років: він був одночасно лордом канцлером та пожиттєвим представником Папи Римського. Вулсі мав величезну владу і накопичив величезні багатства; за життя англійці його переважно ненавиділи. Загалом більш розважливий, ніж король, Вулсі потребував його благовоління, щоб втриматись, тому мав задовольняти його примхи, в тому числі у зовнішній політиці.

За договором між Генріхом VIII та його тестем Фердинандом Арагонським (Вестмінстерський договір 7 листопада 1511 р.) сторони проголосили, що будуть захищати Церкву від будь-чиїх посягань без винятків і взяли на себе зобов'язання з цією метою відкрити воєнні дії проти Франції кожна зі свого боку: Фердинанд мав діяти в Італії, а Генріх VIII – в Аквітанії, яку сторони договору визнали належною за правом королю Англії і, отже, такою, що має бути йому повернена. Фердинанд мав надіслати Генріхові до Аквітанії також допомогу (надати військо визначеної чисельності, яке не могло бути відкликано без згоди Генріха VIII, а також забезпечувати англійське військо в Аквітанії провізією та тягловою худобою), і обидві сторони зобов'язалися розпочати воєнні дії на морі. Жодна зі сторін не могла укласти мир або перемир'я з королем Франції без згоди іншої. Якби король Франції напав на одну зі сторін у її володіннях під час війни в Аквітанії, інша сторона мала надати їй допомогу, однак без шкоди для продовження воєнних дій в Аквітанії. Сторони покладали на Францію також вину у спробі церковного розколу: Людовік XII образив духовний авторитет Папи, коли скликав у Пізі Загальну Раду з церковних справ. (Це положення нагадує Кентерберійський договір 1416 р. між Генріхом V та імператором Сигізмундом, де сторони, створюючи союз проти Франції, звинувачували її у небажанні сприяти подоланню розколу). Огляд союзницьких військ покладался на чотирьох уповноважених, які мали бути обрані: двоє іспанських уповноважених мали раз на місяць оглядати англійські війська, і так само двоє англійських – іспанські [10].

Перша спроба Генріха VIII здійснити заплановане була невдала, однак під час другої він досяг помітних успіхів: особисто беручи цього разу участь у поході, він здобув пере-

могу у так званій Битві Острог 16 серпня 1513 р., захопив міста Теруанн та Турне. За відсутності вдома короля Генріха і кардинала Вулсі, замість яких управління здійснювала королева Катерина Арагонська, король Шотландії Яков IV напав на Англію на виконання своїх союзницьких зобов'язань перед Францією; напад завершився поразкою шотландського війська і загибеллю короля Якова в битві при Флодені 9 вересня 1513 р. Оскільки союзники не додержували інтересів Генріха VIII, він 7 серпня 1514 р. уклав з королем Франції Людовіком XII мирний договір, який мав набути чинності одразу після підписання і тривати протягом часу, коли обидва монархи будуть живі, та одного року після смерті того з них, хто вмер першим. Таким виявився Людовік XII (нар. 1462 р.), який помер на самому початку наступного 1515 р. Перед смертю він встиг близько трьох місяців побути чоловіком сестри Генріха VIII Мері.

Серед договірних зобов'язань сторін можна виділити як ті, що встановлюють між ними мир і належать до воєнно-політичної сфери відносин, так і ті, що покликані створювати умови для забезпечення миру шляхом полегшення взаємодії обох держав у сфері торгівлі та здійснення правосуддя.

1) Встановлення і захист миру: між сторонами, їх спадкоємцями, підданими і союзниками оголошувалися мир, дружба і союз, на час дії договору припинялася будь-яка ворожнеча; жодна зі сторін не мала вчиняти і дозволяти вчиняти своїм підданим і союзникам будь-яких дій на шкоду іншій стороні, її підданам або союзникам; король Франції зобов'язувався не дозволяти формування озброєних банд, які мали б намір шкодити підданам короля Англії; договір мав зберігати силу навіть у випадку порушення якихось його положень підданими договірних сторін, і в такому випадку постраждалим мало бути надане відшкодування; сторони зобов'язувалися не дозволяти, щоб у їх володіннях здійснювалися будь-які заходи, спрямовані проти іншої сторони договору, незалежно від того, чи є особи, які здійснюють такі заходи, їх підданими; у володіннях сторін заборонялося жити або залишатись особам, які повстали проти іншої сторони.

2) Положення про воєнний союз і спільну зовнішню політику щодо безпеки: договірні сторони зобов'язувалися надавати одна одній допомогу для захисту їх володінь або відвоювання колись належних їм територій, причому оплачувати допомогу мала сторона, яка про неї попросила; встановлювалися характер і розмір такої допомоги для кожної зі сторін; у випадку, якщо з причини, яку шукатимуть у положеннях даного договору, інший монарх або республіка розпочнуть війну проти якоїсь із сторін даного договору, інша сторона мала негайно надіслати допомогу у визначеній договором формі і сама нести свої витрати (вказівка на обставини, що призвели до укладення цього договору); у випадку, якщо договірні сторони вирішать воювати з іншим монархом або республікою, ніхто з монархів, які беруть участь у договорі, не міг прямо чи непрямо допомагати ворогові або дозволяти йому допомогу з боку своїх підданих та союзників; договір передбачав можливість участі союзників кожної зі сторін, якщо вони заявлять про свою згоду, включаючи Папу Римського (на той час уже Льва X) і Священну Римську імперію, але за винятком Міланського герцогства, Генуї, графства Асті та тих володінь в межах території Міланського герцогства, щодо яких король Франції заявляв, що має обґрунтовані вимоги; включення Шотландії до договору оголошувалося нікчемним, якщо до Англії будуть здійснені збройні втручання з боку короля Шотландії, або відбудеться втручання з боку його підданого і за участі 300 або більше озброєних осіб, і протягом 40 днів королем або його заступником не буде надане відшкодування; положення останнього мирного договору мали зберігати силу, якщо втручання з боку Шотландії буде здійснене приватною особою без згоди короля і за участі менше ніж 300 озброєних осіб.

3) Забезпечення миру шляхом заходів у торговій сфері та сфері правосуддя: встановлювалися свобода підданих кожної договірної сторони подорожувати по володіннях іншої, однак, у супроводі не більше ніж 100 озброєних осіб; скасовувалися всі обтяження, запроваджені щодо купців кожної з договірних сторін протягом останніх двох років; флорентинським та генуезьким купцям надавалася свобода відвідувати будь-які порти договірних сторін як на своїх, так і на англійських або французьких суднах; заборонялася видача каперських свідоцтв підданим однієї сторони щодо підданих іншої, окрім випадків відмови у правосудді і навіть тоді – тільки щодо головних делінквентів та їх представників; король Франції зобов'язувався поновити старі привілеї англійських купців у Бордо та надати їм нові на прохання. Кожна договірна сторона призначала осіб – зберігачів миру, які мали разом та кожен окремо слідкувати, щоб у випадку, якби хтось із підданих договірної сторони заподіяв шкоду підданим іншої, здійснювалося належне задоволення на користь постраждалих. Рішення зберігачів миру могло бути оскаржене до рад та до монархів. У випадку, якщо збройні сили однієї зі сторін захоплять в полон підданих іншої, і причина такого захоплення не буде цілком ясна, питання мало вирішуватись зберігачами миру та їх представниками. Затримані особи мали негайно після того, як нададуть достатні гарантії, бути звільнені і одержати назад свою власність.

4) забезпечення додержання договору: сторони мали дати клятву додержувати договір; король Англії зобов'язувався одержати ратифікацію договору трьома станами королівства при наступному скликанні парламенту; обидві сторони зобов'язувалися використати весь свій вплив у Римі, щоб домогтись підтвердження договору Папою [11].

Найбільшим здобутком дипломатії кардинала Вулсі вважається укладений між Генріхом VIII та наступником Людовіка XII – королем Франції Франциском I (нар. 1494 р., правив у 1515-1547 рр.) Лондонський договір про всезагальний мир 2 жовтня 1518 р. Це тим більше був успіх, що ідея союзу християнських монархів була «вихоплена» у Папи Римського. На поширений погляд особистості Генріха VIII та Франциска I мали багато спільного: блискучі і артистичні, обидва вони прагнули самоствердження, що було передумовою як для майже приятельського діалогу, так і до суперництва між ними.

Договір створював союз християнських держав з метою спільного захисту церкви і релігії від турецького султана. Головними учасниками союзу оголошувалися Папа, той, якого буде обрано, імператор Священної Римської імперії, королі Франції, Іспанії та Англії. Договір не тільки встановлював для його учасників зобов'язання взаємного ненападу та допомоги, але і досить детально визначав порядок дій у випадку порушення зобов'язання з ненападу і порядок приєднання до договору інших держав, окрім Франції і Англії.

Положення щодо порядку здійснення воєнної допомоги: всі члени союзу приймали зобов'язання бути друзями друзів і ворогами ворогів кожного з них у тому, що стосується захисту церкви, Папи, або держав чи володінь будь-якої з договірних сторін. У випадку нападу когось із членів на володіння іншого, або вторгнення до них, або заподіяння їм будь-якої шкоди, постраждала сторона мала право офіційними листами вимагати від інших членів допомоги. Початку воєнних дій проти порушника мало передувати вичерпання мирних засобів впливу: порушника мали просити (надсилаючи листи та посланців) про припинення ворожих дій і повне відшкодування заподіяної шкоди.

У випадку, якщо порушник відмовлявся або припинити порушення, або сплатити відшкодування, всі інші члени союзу були зобов'язані оголосити йому війну протягом одного місяця від заклику і відкрити воєнні дії проти нього протягом двох днів від часу оголошення. При цьому армія союзників мала бути достатньо сильною, щоб перемогти ворога, і кожна зі сторін мала сама нести свої витрати.

Для королів Франції, Іспанії та Англії передбачався обов'язок воєнних дій на морі достатньо чисельним та забезпеченим флотом і за власний рахунок кожної зі сторін, якщо порушник договору мав володіння поблизу французьких, іспанських, англійських або німецьких морських територій. Флоти сторін мали вийти на море протягом місяця від оголошення війни; у випадку необхідності передбачалися їх спільні дії. Жодна зі сторін не мала права відкликати свій флот або зменшити його чисельність; у випадку зменшення флоту когось із союзників внаслідок втрат у битві або аварії, відповідні союзник або союзники були зобов'язані відновити його чисельність протягом місяця.

Кожній з договірних сторін належало також право безперешкодного проходу через територію інших договірних сторін або їх союзників з метою нападу на ворогів союзу. Право здійснювалось на прохання; у такому випадку сторона, через територію якої відбувався прохід, була зобов'язана не чинити перешкод, надавати сприяння і забезпечення, а витрати ніс суб'єкт проходу.

Положення щодо запобігання порушенням безпеки сторін договору з боку приватних осіб: у випадку, коли якась із договірних сторін підбурювала або підтримувала би повстанців проти якоїсь іншої, всі договірні сторони були зобов'язані вести війну як проти повстанців, так і проти того, хто їх підтримує, однак в інших випадках повстань підданих положення договору про взаємну допомогу не застосовувалися. Ніхто з учасників договору не мав дозволяти своїм підданим службу в армії того або тих членів союзу, які перебувають у стані війни з іншими. Заборонялося також використання проти членів союзу або їх підданих іноземних солдатів, навіть якби їх запропонували безоплатно: порушення цієї заборони мало розцінюватись як порушення союзницьких зобов'язань. Брати під захист підданих іншої сторони договору або надавати їм допомогу чи раду дозволялося тільки за безпосередньої згоди їх монарха. Повсталі проти будь-якої договірної сторони або її союзників та зрадники не могли перебувати на території інших договірних сторін або одержувати допомогу від них чи їх підданих. Знайдені у володіннях договірної сторони, вони підлягали видачі тій стороні, яка визнає їх своїми підданими, на її вимогу протягом 30 днів.

Договірні сторони зобов'язувались також не вживати у підлеглих їм містах, морських портах тощо будь-яких заходів, які були б шкідливими для якоїсь з інших договірних сторін або її підданих, і не дозволяти вживати їх іншим особам.

Положення щодо участі в договорі: передбачалося 5 основних учасників союзу і 19 включених, серед яких були королі Данії, Шотландії, Португалії, Угорщини, декілька італійських держав, зокрема – Венеція та Флоренція, Ганзейські міста як один учасник і Швейцарія. Договір мав бути надісланий Папі, який мав право протягом 4-х місяців вступити до нього як один з головних учасників та назвати своїх союзників (які також могли б бути включені до договору). Іншим суб'єктам, найменованим у договорі як його основні учасники, також надавалося таке право протягом 4-х місяців. У випадку, якби хтось із них не вклався б у цей термін, але забажав би вступити до договору, він втрачав статус головного учасника і вважався б тільки включеною до договору стороною. Договір був відкритий для всіх монархів християнського світу, які могли заявити про свій намір приєднатися до нього протягом 8-ми місяців. Головні учасники мали прийняти і захищати їх, але за кошт сторони, яка просить про допомогу. Королі Франції та Англії як засновники договору брали на себе взаємне зобов'язання надавати один одному допомогу у випадку нападу на когось із них, особисто очолюючи армію; це зобов'язання між ними мало зберігати чинність, навіть якби до союзу не приєднався більше ніхто. Всі попередні договори залишались чинними, оскільки не суперечили цьому новоукладеному; всі учасники

мали дати присягу додержувати його [12]. Було також погоджено про повернення захопленого Англією Турне Франції за плату [13].

Порівняно з договорами про Священні Ліги 1495 та 1511 рр. у Лондонському договорі звертає на себе увагу детально розроблена система заходів, спрямованих на підтримку мирних відносин учасників та поновлення миру у випадку порушення; порівняно з англо-французьким мирним договором 1514 р. не передбачалося створення умов для розвитку торгівлі між сторонами – можливо тому, що ця сфера мала визнаватись такою, що належала до врегульованих попередніми договорами сторін. Лондонський договір може бути порівняний також із «Проектом встановлення миру між усіма християнами», запропонованим від імені короля Богемії Іржі Подебрада у 1462-1464 рр.: той «Проект» також закликав до союзу з метою захисту християнських держав від турків і не встановлював особливо виразних переваг при членстві для Папи Римського, хоча і наділяв його деякими особливими повноваженнями при організації оборони [14]. Однак від «Проекту» Іржі Подебрада Лондонський договір відрізнявся відсутністю системи органів новостворюваного об'єднання.

Лондонський договір підвищив авторитет Генріха VIII, бо перетворив його на арбітра у міжнародній політиці, і зміцнив також позиції кардинала Вулсі, однак не був популярний в Англії, де звикли до відносин протистояння з Францією, а королева походила з іспанської королівської родини [15, с. 74]. Такий перспективний союз протривав менше, ніж три роки і був зруйнований поновленням італійських воєн. У 1519 р. імператором Священної Римської імперії був обраний король Іспанії Карл I Габсбург (1500-1558 рр.), онук імператора Максиміліана I та Фердинанда Арагонського; будучи королем Іспанії, він став також імператором Карлом V. Франциск I відчув себе оточеним його володіннями. У 1521 р. війна між Францією та імперією поновилася; цього разу Англія схилилася до союзу з Карлом V.

Оформлення союзу з Карлом V відбулось шляхом укладення низки нових договорів. За договором 10 липня 1520 р. (відомий або як договір у Гравеліні, або як договір Кале) Генріх VIII та Карл V поновлювали свої попередні договори; дія договорів мала поширитись на ті території, які, можливо, король Англії приєднав би пізніше, бо мав на них право. Сторони зобов'язувались мати одних ворогів і одних друзів; на правопорушення, заподіяне щодо однієї сторони, інша мала відповідати так, ніби воно було заподіяне їй самій. За шкоду, заподіяну капітаном чи лейтенантом, що перебував на службі однієї з договірних сторін, іншій, та сторона, яка наймала його, мала надати задоволення на вимогу протягом місяця. Договір встановлював зобов'язання, призначені запобігти можливості сепаратного миру з Францією: у випадку втручання до володінь якоїсь зі сторін, жодна з них не мала припиняти спротив, доки права постраждалої сторони не будуть відновлені; жодна зі сторін не мала права укласти договір із жодним іншим монархом (мався на увазі Франциск I) без згоди іншої. Будь-які, теперішні або майбутні, договори сторін, які суперечили меті цього договору, оголошувалися недійсними [16; 17].

Конкретні умови спільних воєнних дій Карла V і Генріха VIII проти Франції були погоджені у договорі Брюгге 25 серпня 1521 р. Цей договір був укладений таємно під час невідомої тристоронньої конференції між імперією, Францією та Англією. Кардинал Вулсі, який представляв Англію на переговорах, спочатку сподівався добитись перемир'я між Францією та імперією, але його спроби видались безуспішними. Договір Брюгге передбачав спільне оголошення війни Франції з боку і імператора, і короля Англії у березні 1523 р. і ведення війни на суходолі та на морі; встановлювалася чисельність військ, які мали бути застосовані. Король Англії був також зобов'язаний оголосити війну Франції

раніше – якби до листопада 1521 р. ті, що вже тривали, воєнні дії між Францією з одного боку і імперією та Папою з іншого не припинилися або були поновлені. Папа брав участь у союзі між імперією та Англією, але з його боку передбачалося використання духовної зброї – він мав накласти на всю Францію інтердикт і відкликати всі привілеї, якими вона користувалася у відносинах з церквою. Імператор і король Англії проголошувалися захисниками Папи і дома Медичі, до якого належав Папа Лев X. Передбачалася також участь у союзі Швейцарії, з якою мав бути укладений новий союз, який би підтверджував попередні. Імператор і король Англії зобов'язувалися зробити все, що зможуть, для викоринення ересі і виправлення зловживань у сфері духовних справ у тих землях, які вони підкорять у Франції. (Це – епоха Реформації, яка, відповідно, становила загрозу для католицької церкви; навесні саме 1521 р. був оголошений поза законом Лютер). Папа, імператор та король Англії також взяли зобов'язання, що спільно звернуть зброю проти ворогів християнської віри. Складовою союзу мало стати «перегравання» запланованих шлюбних зв'язків: замість запланованих шлюбів імператора Карла з дочкою Франциска I Луїзою, а дочки Генріха VIII Мері – з сином Франциска I Франсуа, тепер передбачався шлюб Карла (нар. 1500) та Мері (нар. 1516), на що Папа мав надати відповідний дозвіл, скасовуючи попередні зобов'язання наречених [18; 19].

Вестмінстерський договір 16 червня 1522 р. утворював новий довічний союз проти турків, але насамперед – проти Франциска I, між імператором Карлом V та королем Англії Генріхом VIII та їх включеними до договору союзниками і мав замінити Лондонський договір 1518 р. Король Англії зрікався попередніх договорів із королем Франції (отже, і Лондонського договору) на тій підставі, що Франциск порушує свій обов'язок християнина і християнського монарха, бо замість того, щоб спільно з іншими захищати віру від її ворогів, він користувався наступом турків у власних інтересах.

Складовими воєнно-політичного союзу Карла V та Генріха VIII за договором були: взаємна воєнна допомога у захисті як теперішніх володінь кожного монарха, так і тих, які вони можуть здобути в подальшому на основі цього договору; взаємне зобов'язання надання допомоги військом тієї кількості, яка буде необхідна, і очолюваним особисто монархом, у випадку нападу будь-якої особи чи осіб на іншу договірну сторону або заподіяння шкоди її честі, правам чи інтересам; зобов'язання спільних воєнних дій проти Франції і на суходолі, і на морі з метою відвоювання всіх віднятих у договірних сторін попередніх володінь; заборона зменшувати кількість задіяних у війні війська чи флоту, доки обидві сторони не відвоюють все їм належне, і обов'язок поновити послаблені внаслідок поразки сили протягом місяця; заборона укладання миру, перемир'я чи переговорів з королем Франції однією договірною стороною без відома іншої; право проходу війська однієї сторони через володіння іншої за її сприяння і за свій кошт; якщо одна сторона відвоює володіння, належні за правом іншій, – передача цих володінь іншій договірній стороні протягом місяця після завоювання; ставлення до ворогів іншої договірної сторони або повсталих проти неї як до власних ворогів і видача їй їх на вимогу [20].

На відміну від Лондонського договору 1518 р. Вестмінстерський договір 1522 р. передбачав участь Папи Римського як голови союзу. Лев X помер наприкінці 1521 р., тому запрошення до союзу адресувалося новому Папі Адріану VI. Якби він відмовився, договір залишався чинним у відносинах Карла V і Генріха VIII. До участі в договорі мали бути запрошені також Венеція та Швейцарія. Включення учасників до договору дозволялося тільки за згоди обох монархів, які стали його першими учасниками – Карла V і Генріха VIII.

24 лютого 1525 р. війська Франциска I зазнали поразки від військ Карла V у битві при Павії і сам Франциск потрапив у полон, де провів рік, а потім Карл V взяв у заручники

його малих синів. Полон короля Франції начебто створив для Генріха VIII зручний момент, щоб претендувати не тільки на землі у Франції, але і на французьку корону, однак в нього не вистачало коштів – спроби взяти примусову позику наштовхнулися на такий опір підданих, що мали бути припинені. За браком фінансування Карл V не тільки відмовився підтримувати претензії Генріха VIII, але і розірвав заручини з його дочкою. Внаслідок цих подій король Англії вдався до нового союзу з Францією.

За англо-французьким договором 30 серпня 1525 р. Генріх VIII гарантував собі грошові виплати з французького боку [21; 22]; за договором у Хемптон-Корті 8 серпня 1526 р. було домовлено, що Франциск I, якщо він вестиме переговори з імператором про звільнення своїх синів, не вчинить нічого проти договору 30 серпня 1525 р. і що він не надасть імператорові допомоги у випадку, якщо Генріх VIII воюватиме з імператором за належні собі грошові суми; Генріх VIII взяв на себе аналогічне зобов'язання [23]. За новим Вестмінстерським договором 30 квітня 1527 р. було домовлено, що до імператора будуть надіслані двоє посланників, щоб домовлялись про звільнення синів Франциска і грошові виплати Генріху. Жодна зі сторін не могла вести переговори без згоди іншої. Якби імператор не пристав на умови, запропоновані Генріхом та Франциском, віднині – знов союзниками, вони оголосили б йому війну. Зобов'язання щодо династичних шлюбів знову стали частиною союзу: дочка Генріха Мері мала бути видана заміж або за самого Франциска – на той час удівця – або за його другого сина; сторони зобов'язалися протягом місяця після того, як її шлюб буде вирішений, ратифікувати договір про вічний мир, який, однак, втратив би чинність, якби Мері або її діти не спадкували англійський престол, або війна проти імператора Карла не відбулася [24]. (Згодом Франциск під примусом уклав шлюб із сестрою імператора Карла V, а чоловіком Мері, на той час – королеви Англії, став у 1554 р. син Карла V, майбутній король Іспанії Філіп II). Проголошений мир між Англією та Францією передбачав можливість участі імператора та всіх старих союзників короля Англії. Мир оголошувався таким, що не зашкоджує попереднім договорам. Вся шкода, – як заподіяна англійцям французами до оголошення останньої війни, так і будь-яка шкода, заподіяна після цього, – підлягала відшкодуванню, а всі полонені з обох боків, менш знатні за графів, підлягали звільненню без викупу [25].

У 1526 р. була утворена чергова ліга (так звана Коньякська), де Папа Римський Климент VII та король Франції Франциск I об'єднались з іншими союзниками (зокрема Флоренцією, Венецією та Міланом) проти імператора Карла V. Найбільш відомою подією нової війни стало Розграбування Риму (il Sacco di Roma) військами Карла V 6 травня 1527 р. Франція вийшла з війни з укладенням миру в Камбре у 1529 р. Перемога імператора у війні з Коньякською лігою, серед іншого, значно ускладнила досягнення Генріхом VIII важливої цілі його теперішньої політики – так званої «Великої справи короля», тобто анулювання шлюбу з королевою Катериною Арагонською, тіткою Карла V. Невдача спроби визнати шлюб недійсним з допомогою Папи призвела, як відомо, до підпорядкування церкви в Англії королю, а також завершила кар'єру кардинала Томаса Вулсі.

Висновки. Договори епохи «італійських війн» слугують яскравим історичним прикладом хисткості воєнно-політичних союзів; разом з тим положення розглянутих договорів загалом дають змогу відтворити картину уявлення про складові міжнародної безпеки в ту епоху і визначити основні риси юридичних зобов'язань у відповідній сфері, як, наприклад:

1) визнання як об'єкту безпеки захисту християнської віри, навіть незважаючи на те, що насправді договір був спрямований проти політичного суперника, яким була християнська держава, а також – визнання як об'єкту безпеки особи, володіння та гідності монархів, або порушених, на погляд договірних сторін, прав, які підлягали відновленню;

- 2) можливо – визначення конкретного внеску учасників у ведення воєнних дій;
- 3) виключення можливості сепаратного миру зі спільним ворогом;
- 4) гарантії задоволення територіальних вимог учасників союзу (тобто виключення договором привласнення однією його стороною володінь, на які претендувала інша);
- 5) запобігання загрозам з боку індивідів, як-от – повстанців та зрадників та відповідь на такі загрози;
- 6) визначення терміну надання допомоги та задоволення вимог;
- 7) виключення можливості зменшення передбаченої для договірних сторін участі у воєнних діях;
- 8) зобов'язання з забезпечення відшкодування шкоди у випадку заподіяння її комусь із договірних сторін;
- 9) включення до договору також союзників договірних сторін із визначеним статусом та на визначених умовах приєднання.

Окремо має бути відзначений Лондонський договір про всезагальний мир 1518 р. як спроба запровадити систему загальних зобов'язань з підтримки та відновлення миру його учасниками і тому – як певний внесок в історичний розвиток явища колективної безпеки. Зокрема, варто звернути увагу на передбачене ним вичерпання мирних засобів впливу на порушника, яке має передувати відкриттю воєнних дій проти нього.

Список використаної літератури

1. Doran S. *England and Europe, 1485-1603* / Susan Doran. – London, New York : Longman, 1996. – 143 p.
2. Lockyer R. *Tudor and Stuart Britain, 1485-1714* / Roger Lockyer. – London, New York : Routledge, 2005. – 576 p.
3. Hale J.R. *International relations in the West: diplomacy and war* / J.R. Hale / *The New Cambridge Modern History* / [planned by G. R. Potter, edited with a new preface by D. Hay] – London, New York, Melbourne: Cambridge University Press, 2008 – Vol. 1 *The Renaissance (1493-1520)*. – P. 259-291
4. 31 March. S. E. T. c. I. L. 1. *Articles of the league. 96. League between Pope Alexander VI., Maximilian I., Ferdinand and Isabella, Barbado in the name of Venice, and Ludovico Maria Sforza. (fn. 1)* / *Calendar of State Papers, Spain, Volume 1, 1485-1509*. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/spain/vol1/pp55-56>. Title from the screen.
5. *Holy League* / *Encyclopedia of Tudor England* / [ed. by John A. Wagner and Susan Walters Schmid] – Santa Barbara, California & Denver, Colorado & Oxford, England: ABC-CLIO, 2012 – Vol. 2 – P. 609-610.
6. Бек К. *История Венеции* / Кристиан Бек. – Москва : Издательство «Весь Мир», 2002. – 192 с.
7. Гарретт М. *Венеция: История города* / Мартин Гарретт. – Москва : Эксмо; Санкт-Петербург : Мидгард, 2007. – 352 с. ил. – (Биографии великих городов).
8. 4 Oct. S. Pat. Re. Cap. c. Pont. L. 2. f. 8. 56. *Treaty of Alliance and Confederacy between Pope Julius II., King Ferdinand The Catholic, and Leonardo Loredano, Doge of Venice.* / *Calendar of State Papers, Spain, Volume 2, 1509-1525*. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/spain/vol2/pp54-61> Title from the screen.
9. 13 Nov. S. E. Pat. Re. Cap. c. Pont. 4. 2. f. 9. 58. *Henry VIII. to All Persons.* / *Calendar of State Papers, Spain, Volume 2, 1509-1525*. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/spain/vol2/pp54-61>. Title from the screen.

10. 17 Nov. S. E. Pat. Re. T. c. I. L. 6. f. 1. 59. Treaty between King Ferdinand The Catholic and King Henry VIII. / Calendar of State Papers, Spain, Volume 2, 1509-1525. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/spain/vol2/pp54-61>. Title from the screen.
11. 7 Aug. P. A. d. l'E. Mon Hist. K. 1639. No. 40. 183. Treaty between Louis XII., King of France, and Henry VIII., King of England. / Calendar of State Papers, Spain, Volume 2, 1509-1525. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/spain/vol2/pp229-236>. Title from the screen.
12. 2 Oct. S. E. Pat. Re. T. c. I. L. 1. 264. Treaty between the Pope, the Emperor Elect, the King of France, the King of Spain, and the King of England./ Calendar of State Papers, Spain, Volume 2, 1509-1525. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/spain/vol2/pp290-294>. Title from the screen.
13. London, Treaty of / Encyclopedia of Tudor England / [ed. by John A. Wagner and Susan Walters Schmid] – Santa Barbara, California & Denver, Colorado & Oxford, England: ABC-CLIO, 2012 – Vol. 2 – P. 713-714.
14. Traité destiné à établir la paix dans toute la chrétienté. Traduit par Konstantin Jelinek, docteur ès lettres /Chrétiens et sociétés – 08 juillet 2008 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://chretienssocietes.revues.org//index68.html>. Title from the screen.
15. Innes A. D. England under the Tudors/ Arthur Donald Innes. London : Methuen, 1911. – 554 p.
16. 10 July. R. O. 908. HENRY VIII. and CHARLES V. «Copia et exemplum cujusdam tractatus initi inter Cæsaream majestatem et serenissimum dominum nostrum regem Henricum VIII. tempore conventus utriusque regum apud Graveling et Caletum.» / Letters and Papers, Foreign and Domestic, Henry VIII, Volume 3, 1519-1523. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/letters-papers-hen8/vol3/pp320-331>. Title from the screen.
17. Calais, Treaty of / Encyclopedia of Tudor England / [ed. by John A. Wagner and Susan Walters Schmid] – Santa Barbara, California & Denver, Colorado & Oxford, England: ABC-CLIO, 2012 – Vol. 1 – P. 197-198.
18. 25 Aug. Galba, B. VII. 102. B. M. 1508. TREATY between HENRY VIII. and CHARLES V. / Letters and Papers, Foreign and Domestic, Henry VIII, Volume 3, 1519-1523. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/letters-papers-hen8/vol3/pp616-631>. Title from the screen.
19. Bruges, Treaty of / Encyclopedia of Tudor England / [ed. by John A. Wagner and Susan Walters Schmid] – Santa Barbara, California & Denver, Colorado & Oxford, England: ABC-CLIO, 2012 – Vol. 1 – P. 175.
20. 16 June. S. E. T. c. I. L. 6. f. 14. 427. Treaty Of Alliance between the Emperor and King Henry VIII. / Calendar of State Papers, Spain, Volume 2, 1509-1525. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/spain/vol2/pp434-447>.
21. 30 Aug. R. O. Rym. XIV. 1600. TREATY at the MORE. / Letters and Papers, Foreign and Domestic, Henry VIII, Volume 4, 1524-1530. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/letters-papers-hen8/vol4/pp706-723>.
22. 25 Sept. R.O. Rym. XIV. 77. 1663. TREATY at the MORE. / Letters and Papers, Foreign and Domestic, Henry VIII, Volume 4, 1524–1530. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/letters-papers-hen8/vol4/pp738-749>.
23. 8 Aug. R. O. Rym. XIV. 2382. FRANCE and ENGLAND. Treaty of reciprocal obligation between John Joachim and Sir Thomas More, to the following effect. / Letters and Papers,

- Foreign and Domestic, Henry VIII, Volume 4, 1524-1530. [Electronic Resource]. – <http://www.british-history.ac.uk/letters-papers-hen8/vol4/pp1057-1066>. Title from the screen.
24. 30 April. R. O. Du Mont, IV. pt. 1 3080. FRANCIS I. and HENRY VIII. 1. Treaty concluded by Gabriel bp. of Tarbes, Francis viscount of Turenne, Anthony le Viste lord de Fresnes, John Joachim de Passano lord de Vaulx, and Thomas duke of Norfolk, Charles duke of Suffolk, Thomas Bolen viscount Rochefort, Sir William Fitzwilliam, Treasurer of the Household, and Sir Thomas More, chancellor of the duchy of Lancaster. / Letters and Papers, Foreign and Domestic, Henry VIII, Volume 4, 1524-1530. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/letters-papers-hen8/vol4/pp1372-1386>. Title from the screen.
25. Lansdowne MS. I. f. 233. B. M. 3. Proclamation of peace between Henry VIII. and Francis I. / Letters and Papers, Foreign and Domestic, Henry VIII, Volume 4, 1524-1530. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/letters-papers-hen8/vol4/pp1372-1386>. Title from the screen.

THE ACTIVITIES OF THE KING OF ENGLAND HENRY VIII AND CARDINAL THOMAS WOLSEY AS PART OF THE «ITALIAN WARS» IN THE XVI CENTURY

Rzhevskaya V. S.

Candidate of Law Assistant Professor, Assistant Professor of the International Law Department of the Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University.

Abstract. *A significant event of international politics of the Renaissance epoch was that of the so-called «Italian wars» (1494-1559), that had as their part a great number of agreements on military alliances. On one hand those agreements testified the infidelity and quick changeability of the alliances they were meant to give form to, on the other hand they reflected the ideas of their members as to the substance of international security and the means to attain their political aims under the guise of its reestablishment and protection. The article sums up the treaty undertakings of the King of England Henry VIII, taken within the context of the «Italian wars» with the active part of his chief minister at the period, Cardinal Thomas Wolsey. Of the agreements looked upon the main importance is acknowledged with the London treaty of 1418, as with one of historical projects of the all-European collective security, that acquired the form of an international treaty. With the help of the analysis of the other treaties' contents, the main features of legal undertakings in the field of security, characteristic of the period, can be defined. Attention is also paid to the legal grounds of the two Holy Leagues (of 1495 and 1511).*

Key words: *the Renaissance epoch, collective security, military alliance, history of international law, international treaty, legal undertakings, London treaty of 1518.*

References

1. Doran S. England and Europe, 1485-1603 / Susan Doran. – London, New York : Longman, 1996. – 143 p.
2. Lockyer R. Tudor and Stuart Britain, 1485-1714 / Roger Lockyer. – London, New York : Routledge, 2005. – 576 p.
3. Hale J.R. International relations in the West: diplomacy and war / J.R. Hale / The New Cambridge Modern History / [planned by G. R. Potter, edited with a new preface by D. Hay] – London, New York, Melbourne : Cambridge University Press, 2008 – Vol. 1 The Renaissance (1493-1520) – P. 259-291.
4. 31 March. S. E. T. c. I. L. 1. Articles of the league. 96. League between Pope Alexander VI., Maximilian I., Ferdinand and Isabella, Barbado in the name of Venice, and Ludovico Maria Sforza. (fn. 1) / Calendar of State Papers, Spain, Volume 1, 1485-1509. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/spain/vol1/pp55-56>. Title from the screen.
5. Holy League / Encyclopedia of Tudor England / [ed. by John A. Wagner and Susan Walters Schmid] – Santa Barbara, California & Denver, Colorado & Oxford, England: ABC-CLIO, 2012 – Vol. 2 – P. 609-610.

6. Bek K. *Istoria Venezii/ Kristian Bek.* – Moskva : Izdatelstvo «Ves' Mir», 2002. – 192 s.
7. Garrett M. *Venezia: Istoria goroda/ Martin Garrett.* – Moskva : Eksmo; Sankt-Peterburg : Midgard, 2007. – 352 s.: il. – (Biografii velikih gorodov).
8. 4 Oct. S. Pat. Re. Cap. c. Pont. L. 2. f. 8. 56. Treaty of Alliance and Confederacy between Pope Julius II., King Ferdinand The Catholic, and Leonardo Loredano, Doge of Venice. / *Calendar of State Papers, Spain, Volume 2, 1509-1525.* [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/spain/vol2/pp54-6.1> Title from the screen.
9. 13 Nov. S. E. Pat. Re. Cap. c. Pont. 4. 2. f. 9. 58. Henry VIII. to All Persons. / *Calendar of State Papers, Spain, Volume 2, 1509-1525.* [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/spain/vol2/pp54-6.1>. Title from the screen.
10. 17 Nov. S. E. Pat. Re. T. c. I. L. 6. f. 1. 59. Treaty between King Ferdinand The Catholic and King Henry VIII. / *Calendar of State Papers, Spain, Volume 2, 1509-1525.* [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/spain/vol2/pp54-61>. Title from the screen.
11. 7 Aug. P. A. d. l'E. Mon Hist. K. 1639. No. 40. 183. Treaty between Louis XII., King of France, and Henry VIII., King of England. / *Calendar of State Papers, Spain, Volume 2, 1509-1525.* [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/spain/vol2/pp229-236>. Title from the screen.
12. 2 Oct. S. E. Pat. Re. T. c. I. L. 1. 264. Treaty between the Pope, the Emperor Elect, the King of France, the King of Spain, and the King of England. / *Calendar of State Papers, Spain, Volume 2, 1509-1525.* [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/spain/vol2/pp290-294> Title from the screen.
13. London, Treaty of / *Encyclopedia of Tudor England* / [ed. by John A. Wagner and Susan Walters Schmid] – Santa Barbara, California & Denver, Colorado & Oxford, England: ABC-CLIO, 2012 – Vol. 2 – P. 713- 714.
14. *Traité destiné à établir la paix dans toute la chrétienté.* Traduit par Konstantin Jelinek, docteur ès lettres / *Chrétiens et sociétés – 08 juillet 2008* [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://chretienssocietes.revues.org/index68.html>. Title from the screen.
15. Innes A. D. *England under the Tudors/ Arthur Donald Innes.* London : Methuen, 1911. – 554 p.
16. 10 July. R. O. 908. HENRY VIII. and CHARLES V. «Copia et exemplum cujusdam tractatus initi inter Cæsaream majestatem et serenissimum dominum nostrum regem Henricum VIII. tempore conventus utriusque regum apud Graveling et Caletum.» / *Letters and Papers, Foreign and Domestic, Henry VIII, Volume 3, 1519-1523.* [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/letters-papers-hen8/vol3/pp320-331>. Title from the screen.
17. Calais, Treaty of / *Encyclopedia of Tudor England* / [ed. by John A. Wagner and Susan Walters Schmid] – Santa Barbara, California & Denver, Colorado & Oxford, England: ABC-CLIO, 2012 – Vol. 1 – P. 197-198.
18. 25 Aug. Galba, B. VII. 102. B. M. 1508. TREATY between HENRY VIII. and CHARLES V. / *Letters and Papers, Foreign and Domestic, Henry VIII, Volume 3, 1519-1523.* [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/letters-papers-hen8/vol3/pp616-631>. Title from the screen.
19. Bruges, Treaty of / *Encyclopedia of Tudor England* / [ed. by John A. Wagner and Susan Walters Schmid] – Santa Barbara, California & Denver, Colorado & Oxford, England: ABC-CLIO, 2012 – Vol. 1. – P. 175.
20. 16 June. S. E. T. c. I. L. 6. f. 14. 427. Treaty Of Alliance between the Emperor and King Henry VIII. / *Calendar of State Papers, Spain, Volume 2, 1509-1525.* [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/spain/vol2/pp434-447>.
21. 30 Aug. R. O. Rym. XIV. 1600. TREATY at the MORE. / *Letters and Papers, Foreign and Domestic, Henry VIII, Volume 4, 1524-1530.* [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/letters-papers-hen8/vol4/pp706-723>.
22. 25 Sept. R.O. Rym. XIV. 77. 1663. TREATY at the MORE. / *Letters and Papers, Foreign and Domestic, Henry VIII, Volume 4, 1524-1530.* [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/letters-papers-hen8/vol4/pp738-749>.
23. 8 Aug. R. O. Rym. XIV. 2382. FRANCE and ENGLAND. Treaty of reciprocal obligation between John Joachim and Sir Thomas More, to the following effect. / *Letters and Papers, Foreign and Domestic, Henry VIII, Volume 4, 1524-1530.* [Electronic Resource]. – <http://www.british-history.ac.uk/letters-papers-hen8/vol4/pp1057-1066>. Title from the screen.
24. 30 April. R. O. Du Mont, IV. pt. 1 3080. FRANCIS I. and HENRY VIII. 1. Treaty concluded by Gabriel bp. of Tarbes, Francis viscount of Turenne, Anthony le Viste lord de Fresnes, John Joachim de Passano lord de Vaulx, and Thomas duke of Norfolk, Charles duke of Suffolk, Thomas Bolen viscount Rochefort, Sir William Fitzwilliam, Treasurer of the Household, and Sir Thomas More, chancellor of the duchy of Lancaster. / *Letters and Papers, Foreign and Domestic, Henry VIII, Volume 4, 1524-1530.* [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/letters-papers-hen8/vol4/pp1372-1386>. Title from the screen.

25. Lansdowne MS. I. f. 233. B. M. 3. Proclamation of peace between Henry VIII. and Francis I. / Letters and Papers, Foreign and Domestic, Henry VIII, Volume 4, 1524-1530. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/letters-papers-hen8/vol4/pp1372-1386>. Title from the screen.

ДОГОВОРНО-ПРАВОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КОРОЛЯ АНГЛИИ ГЕНРИХА VIII И КАРДИНАЛА ТОМАСА ВУЛСИ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ «ИТАЛЬЯНСКИХ ВОЙН» В XVI В.

Ржевская В. С.

Кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры международного права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *Значительным явлением международной политики эпохи Возрождения были так называемые «итальянские войны» (1494-1559 гг.), имевшие своей составляющей большое количество соглашений о военных союзах. С одной стороны эти соглашения свидетельствовали о неверности и быстрой изменчивости союзов, для оформления которых предназначались, с другой стороны – отразили представление своих участников о содержании международной безопасности и средствах достижения их политических целей под видом ее возобновления и защиты. В статье обобщаются договорно-правовые обязательства короля Англии Генриха VIII, взятые им в контексте «итальянских войн» при активной роли его главного министра в тот период, кардинала Томаса Вулси. Из рассмотренных соглашений наибольшая важность признается за Лондонским договором 1418 г. как одним из исторических проектов общеевропейской коллективной безопасности, получившем форму международного договора. При помощи анализа содержания других соглашений могут быть определены основные черты юридических обязательств в сфере безопасности, свойственные исследуемому периоду. Уделено внимание также юридическим основаниям двух Священных Лиг (1495 и 1511 гг.).*

Ключевые слова: *эпоха Возрождения, коллективная безопасность, военный союз, история международного права, международный договор, юридические обязательства, Лондонский договор 1518 г.*

УДК 341.01

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН. СТАТТЯ ДРУГА

Хонін В. М.

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. *Стаття присвячена сучасному викладенню основ методології теоретичного моделювання міжнародних відносин – системі методологічних принципів. Так, застосовуючи принцип інтерференції, дослідник отримує додаткові методологічні можливості для визначення правил формування типологічних груп міжнародних відносин, та для формулювання критеріїв ранжування міжнародних взаємодій за рівнями їх соціально-історичної значимості.*

Принцип стійкості в історичному контексті вимагає розглядати міжнародні відносини як особливий безперевний природньоісторичний процес, що протікає в рамках людського суспільства. Принцип когерентності презумує необхідність враховувати в моделях досліджень міжнародних відносин рівень усвідомлення міжнародних проблем конкретними людьми – учасниками міжнародних спілкувань, і відповідно, в цілому соціальними спільнотами, до яких вони належать.

Кожен із запропонованих принципів концентрує увагу на окремій, але синергетично пов'язаній і значущій для дослідника контентній частині предмета – буття міжнародних відносин.

Ключові слова: *міжнародні відносини, аттрактор, параметр порядку, кластери спорідненості, точки біфуркації міжнародних систем, еквіпотенціальність, типологічні групи міжнародних відносин, золотий перетин, екстерналії світової політики.*

Постановка проблеми. Теорія міжнародних відносин, будучи орієнтованою на виявлення закономірностей життя міжнародних відносин у темпорально визначених історичних просторах, разом з тим повинна мати і свої особливі методологічні принципи, які належним чином можуть допомогти досліднику досягти поставлених цілей і вирішити її спеціалізовані завдання.

Мета статті. Відзначаючи безумовну прагматичну розумність підходу до формування комплексу методологічних принципів *Дж. Розенау*, разом з тим дозволимо собі запропонувати вимогливому читачеві – безсумнівно висококваліфікованому колезі, як для порівняльного аналізу, так і для визначення «параметрів збіжності», дещо інший концептуальний підхід і виділимо *чотирнадцять основних принципів дослідження*, на наш погляд, практично застосовних в рамках сучасної теорії міжнародних відносин.

Основні результати дослідження. Принцип матеріальної єдності світу, розглянутий нами в першій статті, присвяченій методологічним принципам теорії міжнародних відносин, спільно з принципами системності, синархії, створюють в руках дослідників міжнародних відносин інструментальний ансамбль підходів, що дозволяють розглядати будь-який конкретний набір міжнародних інтеракцій як солідаризовану просторово-енергетичну системну цілісність, що має цілком визначену структурну основу.

У свою чергу, ансамбль методологічних принципів, що включають в себе, насамперед, принципи емерджентності і когерентності, є методологічними інструментами іншого роду, що дозволяє дослідникам міжнародних відносин формувати склепіння уявлень про характер рядів, ансамблів і комплексів міжнародних взаємодій, з яких в реальності і складаються історично визначені набори виділених міжнародних інтеракцій.

Але іноді при додаванні когерентних коливань¹ міжнародних процесів виникають особливі процедури інтерференції, коли амплітуду сумарних коливань міжнародних взаємодій визначають як різницю фаз міжнародних процесів, що накладаються, або, відповідно, їх хвиль.

Досить часто накладення хвиль взаємодій, що розгортаються в міжнародному просторі, призводить до їх взаємного посилення в одних просторово-часових континуумах² міжнародного середовища та/або до ослаблення, – в інших.

Результат інтерференції міжнародних процесів залежить від різниці фаз хвиль, що накладаються. Дослідник повинен визначити, яким чином «накладаються» один на одного процеси, їх коливання і, в цілому, хвилі міжнародних взаємодій, чи можна параметризувати процеси інтерференції і, відповідно, окреслити межі локальних оптимумів міжнародних взаємодій в конкретних просторово-часових континуумах міжнародного середовища. «Соціальний просторово-часовий континуум, – пише В. С. Глаголев, – форма існування міжнародного процесу, що розвивається. Складається в результаті цього багатопланова структура взаємовпливу, що визначає реальні властивості континууму. Соціальний просторово-часовий континуум міжнародного середовища є безліччю соціально-історичних подій, що розглядається з боку тих їх якостей, які визначаються відносинами впливів одних подій на інші» [2, с. 91].

Слід мати на увазі, що інтерференція хвиль міжнародних взаємодій призводить до значного впливу цих процесів на інтенсивність подібних взаємодій і подієвий ряд міжнародних процесів у інших «близько розташованих» просторово-часових континуумах міжнародного середовища, тобто відбувається ніби перерозподіл енергії коливань між ними. Якщо це можна не лише спостерігати, а й аналізувати, то дослідник отримає можливість на обраній критеріальній основі оцінити, що відбувається і сформувати якусь упорядковану сукупність уявлень про ці міжнародні процеси, виявити власне процедуру їх інтерференції.

Таким чином, дослідник, застосовуючи *принцип інтерференції*, отримує додаткові методологічні можливості для визначення правил формування типологічних груп міжнародних відносин, але головне – для формулювання критеріїв ранжування міжнародних взаємодій за рівнями їх соціально-історичної значимості. Інтерференція в міжнародному просторі може бути як стаціонарною, коли накладаються когерентні хвилі, і нестаціонарною, в тому випадку, коли ці хвилі і/або коливання в процесах міжнародних взаємодій не синхронізовані між собою.

Іноді в певних просторово-часових континуумах міжнародних просторів інтерференція когерентних хвиль міжнародних взаємодій створює певний стан спокою, коли посилення або ослаблення відповідних міжнародних процесів, ніби врівноважуючи один одного, розвиваються за своїми впорядкованими процедурами, пов'язуючи структури цих неоднорідних процесів. Виникають так звані стоячі хвилі.

¹ «Колівання називаються когерентними, якщо різниця їх фаз залишається постійною в часі і при складанні коливань визначає амплітуду сумарного коливання» [1].

² Хай буде тут дозволено утилітарне використання цього поняття не всупереч, а відповідно приватного (соціального) з універсальним розумінням просторово-часового континууму (Всесвіту).

Стоячі хвилі у відносинах між суб'єктами міжнародних взаємодій часто приводять їх до стану індіферентності, коли розвиток цих відносин ніби завмирає на одному місці і не потребує ініціативного прискорення або гальмування. Слід вважати, що з'являються вузлові точки. Знаходячи подібні вузлові точки міжнародних процесів, дослідник отримує можливість формувати за ними типологічні групи міжнародних відносин на відповідно новій критеріальній основі.

Необхідно так само враховувати, що, перебуваючи у вузлових точках багатовимірного простору міжнародних взаємодій, темпори розвитку міжнародних відносин не відчують насправді значного впливу один на одного, розвиваючись в цілому досить незалежно, накопичуючи власну динаміку, концентруючи зусилля суб'єктів.

У дослідженні подібних та й інших виділених міжнародних проблемних ситуацій досліднику може допомогти *принцип стаціонарних концентрацій*, який передбачає, як вважає *Е. М. Сорoko*, що моделі навіть найскладніших процесів можна значно спростити, не вихолощуючи при цьому їх сутності, типологізуючи ці процеси, знаходячи їм відповідну еквівалентну форму. «Слід особливо підкреслити, – пише він, – не абсолютний, діалектичний характер поділу типів систем на абстрактні і конкретні» [3, с. 112].

Ясно, що реальні міжнародні процеси будуть значно більш розвиненими і специфічними, ніж створена дослідником структурно-інформаційна модель, але темпори кожного з цих процесів при моделюванні не зміняться, а лише сконцентруються в масштабах обраного дослідником темпорального часу. Цей принцип має дуалістичну сутність. Його основний контент – принцип «вузького місця» спільно з принципом простоти надає досліднику можливість приводити образ досліджуваного явища до більш простої і зручної для моделювання форми, ніби «огрубляючи», ідеалізуючи саме явище, але не змінюючи при цьому сутнісних форм його субстрату.

«Процес моделювання соціально-економічних систем сильно спрощується при виділенні системи рівнянь, що діють на даному проміжку характерного часу. Цей процес спрощення можна назвати принципом «вузького місця», – пише *В. П. Мілованов*. – Однак зауважимо, що принцип «вузького місця» діє в соціально-економічних системах в набагато більш сильній формі. ... При моделюванні соціально-економічних систем отримати детальні відомості про всі проміжні стадії у ряді випадків виявляється скрутним. Тоді дослідник може припустити, виходячи з аналізу системи, що деяка система рівнянь демонструє прояв вузького місця. У цьому випадку обґрунтуванням такої евристичної процедури служить соціально-економічна практика. Спрощення повної кінетичної системи рівнянь об'єкта можна використовувати, якщо характерні часи окремих стадій узагальнених реакцій досить сильно різняться.

При цьому виникає тимчасова ієрархія в системі з відносною відособленістю характерних часів. Під час розвитку соціально-економічних систем ця ієрархія виступає як наслідок самого розвитку системи, і можна думати, що вона носить доцільний характер» [4, с. 12-13].

Розглядаючи сукупності міжнародних відносин як явища, що мають свій історичний час, разом з тим дослідник може виділити в них якусь ієрархію і розподілити відповідно до неї міжнародні відносини за типологічними групами, у яких розкривається характерний час їхнього буття. Ясно, що воно, відповідаючи по суті темпоральності часу здійснення основного процесу, становить основу будь-якого з цих типологічно подібних міжнародних відносин, тобто несе в собі ніби «квант» основного субстрату всієї історично сукупної єдності міжнародних відносин, одного виділеного темпора їхнього існування.

Принцип квантованості субстрату займає досить значиме місце в системі методологічних принципів теорії міжнародних відносин. Множинність просторово-часових континуумів, в межах яких здійснювалися міжнародні відносини подібного типу, незважаючи на щоразу особливий їхній внутрішній подієвий ряд, все ж мали достатньо близький характер спорідненості. Внутрішня цілісність кожного з таких просторово-часових континуумів, визначена субстратом міжнародних взаємодій суб'єктів, пов'язана не тільки з подібною темпоральною розміреністю процесів, що становлять їх основу, а й з імовірністю, як самого принципу організації цих взаємодій, так і, багато в чому, типологічно подібних для них моделей конфігурацій міжнародної обстановки.

«Квантування» інформації, закладеної у структурі системи, є аналогом дискретності цієї структури, так би мовити ізоморфне відображення «зібраності» їх елементів. «Квантування» інформації співвідноситься і з «подієвістю»: неподільна в межах даного принципу фіксація подій частини інформації – «квант» виражається через ймовірність окремої події i , – зазначає Е. М. Сороко, – дорівнює логарифму її зворотної величини. Але ймовірність і відносна ентропія, а, отже, і надмірність, що представляє міру організації системи, у порівнянні (у міру), в силу чого на останню також поширюється принцип «квантування» [3, с. 195].

Особлива частина теорії міжнародних відносин використовує цей природничо-науковий підхід для квантування типологічно виділених груп міжнародних відносин, маючи на увазі під методом цього – виділення кванта субстрату, знаходження рядів або іншого способу порядку в сукупності типологічно узагальнених міжнародних відносин.

У разі ситуативної необхідності і за умови методологічної можливості, дослідник може зробити наступний крок у послідовності застосування зазначеної методики у вивченні міжнародних відносин і перейти до прийомів квантифікації.

Наступний із заявлених принципів теорії міжнародних відносин – *принцип стійкості в історичному контексті* припускає, що дослідник нехтуватиме одним з основних постулатів синергетики, а саме диссипативною системою, а міжнародні відносини в цілому є саме такою системою, незважаючи на більш ніж історично серйозні біфуркації і поліфуркації, все ж залишається термодинамічно стійкою і самоорганізується.

Відповідно, цей принцип вимагає розглядати міжнародні відносини як особливий безперервний природньоісторичний процес, що протікає в рамках людського суспільства. При цьому слід враховувати, що розвиток цього процесу обумовлений, в кінцевому рахунку, закономірностями розвитку способів виробництва, рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин в розділеному на відносно відособлені частини людського суспільства, умовами суспільного поділу праці, як усередині цих частин, так і між ними.

Але визначальна роль способу виробництва по відношенню до структури суспільства проявляється в міжнародних відносинах з відомою специфікою, зумовленою нерівномірністю розвитку окремих частин людського суспільства, пов'язаних в синергетично єдине утворення, в системне ціле, і покликани регулювати міжнародні відносини. Відповідно, індикативна частина розглянутого принципу, у точній відповідності з постулатом *Дж. Розенау*, проявляється як принцип історико-прогностичного підходу, змушуючи дослідника створювати, принаймні, антипаційні³ моделі розвитку міжнародних відносин.

У свою чергу, істотну відмінність у рівнях розвитку продуктивних сил і виробничих відносин в окремих частинах людського суспільства, їх соціо-етнічні та культурні особ-

³ *Антипація* (від лат. *anticipatio* – переддослідні подання): 1) Якість, процес або його результат. Передбачення. Здатність передбачати події; 2) Подання про результат того чи іншого процесу, що виникає до його реального досягнення і служить засобом зворотного зв'язку при побудові дії; 3) Тимчасове допущення будь-якого положення в якості правильного в очікуванні, що пізніше воно буде [5].

ливості, визначають значну різноманітність міжнародних відносин, поглиблюють їх внутрішню суперечливість і складність базисних основ.

Принцип стійкості в історичному контексті при дослідженні міжнародних відносин вимагає вже у дедуктивний форматі, відповідно до принципу творчого підходу Дж. Розенау, уважного і всебічного вивчення умов і форм становлення етносів і народів, генезису політичних союзів і протиборств, структурного розвитку економічних коаліцій і конкурентних протистоянь, ідеологічних і економічних конфліктів і конфронтацій, формалізації соціальних основ протиріч і примирень і т.п.

Тобто діє як принцип безперервного розвитку, який передбачає, що спонтанне і випадкове лише відображають складність міжнародних процесів, але не змінюють їх субстрат – вони є спосіб і засіб співіснування окремих соціальних організмів, прагнучого до єдності Людства. Розсіюючи енергію, що надходить ззовні (із інших соціальних організмів), міжнародні відносини перетворюються, складаючи все нові структури вирішення міжнародних проблем і встановлюючи нові базові і ситуативні умови компромісів.

Однак, наш світ в цілому, і система міжнародних відносин зокрема, не представляються ізольованими, закритими ні на мікро-, ні на мезо-, ні на макро-рівнях. Вільна енергія, що знаходиться зовні системи міжнародних відносин, надає достатній вплив на неї, щоб викликати в ній флуктуації. При цьому поширення цих флуктуацій в системі залежить від стану параметра її порядку. І наша метасистема – Всесвіт також володіє як певним станом параметра порядку, так і відповідним рівнем ентропії. Знаходження параметра порядку, визначення його стану в історичному контексті, є, як правило, однією з основних цілей дослідників подібних систем.

При цьому слід мати на увазі, що еволюція системи міжнародних відносин є і багатолінійною, і не строго стадійною. Однак стадії еволюції системи міжнародних відносин можна з відомою наближеністю все ж позначити, взявши за основу фазові переходи цієї системи після загасання процесів поліфуркацій і переходів параметра її порядку в новий стан, а самої системи міжнародних відносин – в щоразу новий фундаментальний простір станів.

Слід завжди виділяти ті інформаційно-енергетичні імпульси, ті кванти розв'язки, які знадобилися для вирішення колізії між можливими фундаментальними станами, між протиборчими силами її руху.

При цьому будь-яка флуктуація, навіть на мікрорівні міжнародних інтеракцій чи ансамблів, здатна привести систему міжнародних відносин або до «війни світів» – непередбаченого хаотичного саморуху і можливо до повного руйнування цієї міжнародної системи, або навпаки «замороження» процесів її зміни в часі – зупинити динаміку її розвитку, і ніби «замкнути» в найбільш непередбачуваному для неї становищі.

Зростання ентропії, вторгнення хаосу призводить до руйнування структур, заснованих на деяких початкових умовах. Виникаючи, у тому числі і випадково, флуктуації можуть привести до встановлення в системі міжнародних відносин на рівні макроструктур нового порядку організації складових її конгломератів⁴ і конгломерацій⁵, нового рівня внутрішньосистемної асиметрії.

⁴ *Конгломерат* – (лат. conglomeratus – Накопичений, зібраний) – комплекс (співтовариство) соціальних структур, що мають досить взаємозалежне виробниче та організаційне підстава, в межах єдиного поля взаємодій елементів якого зосереджені диверсифіковані ряди соціальних структур, що мають явно інтравертна за відношенням до розвинутого інтеграційному комплексу орієнтацію.

⁵ *Конгломерація* – сукупність (співтовариство) соціальних структур, які не мають достатньо цілісних організаційних і виробничих основ, але елементи і диверсифіковані ряди структур даної сукупності, в межах єдиного поля взаємодій, об'єднані певними організаційними або соціальними зв'язками, орієнтованими на інтравертність їх розвитку в інтеграційне утворення.

Подібний стан, особливо критичне становище, до якого може прийти «світ народів», визначають в синергетиці як грань хаосу. Вивести систему з цього становища можуть лише узгоджені зовнішні впливи. Визначення межі хаосу – найважливіша місія міжнародного співтовариства, а не зайти за неї – головне завдання її «цивільного шлюбу народів» і держав, які їх представляють. Чи завжди це вдавалося в історичному контексті досліднику і належить визначити.

Подібні сигнали і виклики, індуковані зовнішнім для міжнародної системи полем, і відповідні реакції і відповіді на них структурних елементів системи, складають для цієї системи власне області біфуркації. Саме процеси в історичних областях біфуркацій створюють у системі міжнародних відносин на основі ряду випадковостей новий порядок – порядок з хаосу.

«В областях біфуркації, в яких індивідуальна ідея чи навіть нова поведінка можуть породжувати глобальний стан, – фіксують *І. Пригожин, І. Стенгерс*, – але навіть в областях біфуркації посилення – доля далеко не кожної ідеї і не кожного індивідуальної поведінки, а лише «небезпечних», тобто здатних повернути собі на користь нелінійні співвідношення, що забезпечують стійкість попереднього режиму. Таким чином, одні й ті ж нелінійності можуть породжувати порядок з хаосу елементарних процесів, а за інших обставин призводити до руйнування того ж порядку і, в кінцевому рахунку, до виникнення нової когерентності, що лежить уже за одною біфуркацією» [6, с. 184].

При цьому основна відмінність між внутрішньосистемними флуктуаціями і випадковими умовами, зумовленими хаосом, повинні для дослідника полягати в тому, як розвивається інтенсивність перетворення міжнародної системи і тимчасовому масштабі відхилень її від фіксованого для дослідника стану аттрактора, тобто від усередненого стану системи міжнародних відносин в історично визначеному фазовому просторі.

Кваліфікація порядку з хаосу зорієнтована саме на фіксуванні в історичному процесі взаємодії акторів міжнародної системи особливі просторово-часові точки, деякі пороги стійкості, після яких процеси еволюції системи міжнародних відносин можуть піти вже по новому шляху, раніше не визначеному початковими умовами, змінюючи конфігурацію полярного світу міжнародної спільноти, переформатовуючи статусне поле його суб'єктів і типи їх міжнародних інтеракцій.

Подібні точки, коли система стає нестійкою перед новими флуктуаціями, дослідники намагаються пізнати заздалегідь і визначають для себе як точки біфуркації міжнародної системи. «Поблизу точок біфуркації в системах спостерігаються значні флуктуації. Такі системи ніби «коливаються» перед вибором одного з кількох шляхів еволюції, – відзначали *І. Пригожин, І. Стенгерс*. – Невелика флуктуація може послужити початком еволюції в абсолютно новому напрямку, який різко змінить всю поведінку макроскопічної системи. Неминуче напрошується аналогія з соціальними явищами і навіть з історією» [6, с. 23].

Однак і в цьому випадку кінцевий стан системи міжнародних відносин, як сильно нерівноважної системи, і її порядок після флуктуації, так і власне порядок після хаосу, все одно в чомусь будуть залежати від передісторії, оскільки всі її елементи будуть ще «довго пам'ятати» початкові умови як необхідність і багато в чому підкоряться їм. При цьому сукупність основних властивостей історичної системи міжнародних відносин⁶, її так звана несуча здатність, не є постійними.

⁶ *Історична система міжнародних відносин* – усереднений навколо фіксованого дослідником аттрактора агрегатний стан системи міжнародних відносин в історично визначеному фазовому просторі буття Людства.

Вона являє собою лише функцію у часі від того, як взаємодіють народи, як і в чому проявляється активність їх суб'єктів, ефектів впливу, з урахуванням ансамблів їх екстерналій, цих взаємодій на третіх осіб світової політики і на міжнародний порядок в цілому. «Екстерналія (позаринкові фактори, застосовні в даному випадку до системи МЕН), зовнішні ефекти – явища, що виникають при виробництві або споживанні товарів і послуг та впливають на третіх осіб, що безпосередньо не беруть участі у даному процесі, екологічні та інші втрати. Теоретично зовнішні ефекти є результатом суперечливою зв'язку функцій виробництва і корисності» [7, с. 26].

Для дослідника ж несуча здатність історичної системи міжнародних відносин може бути як локальною, тобто пов'язаною з внутрішньою активністю однієї з її конгломератів або конгломератів, так і, відповідно, комплексною – субрегіональною, регіональною, міжрегіональною, зональною, міжзональною, глобальною і визначатися рівнем відхилення всієї системи міжнародних відносин від обчисленого стану аттрактора.

Таким чином, порядок з хаосу набуває для дослідника міжнародних відносин цілком певні риси. Він повинен пов'язувати його як із здатністю історичної системи міжнародних відносин до еволюції, а сучасних їй суб'єктів до певного рівня активності, так і з власною здатністю побачити, оцінити і передбачити в аналізі цю активність.

Принцип стійкості в історичному контексті органічно об'єднаний з *принципом конкретності* в дослідженні міжнародних відносин, функціонування і розвиток яких прямо пов'язані з конкретною предметною діяльністю людей, соціальних організацій, дослідницьких спільнот тощо, включаючи, держави та їх об'єднання.

Відповідно, принцип конкретності, що виражається в необхідності обліку на основі раціонального підходу (як принципу аналітичної діяльності) реальних проявів людської активності в житті суспільства, при дослідженні міжнародних відносин, вимагає звернути увагу не тільки на матеріальну суть явищ, а й на їх ідеально діяльний початок. Він, спираючись на принцип абстрагування в розумінні Дж. Розенау, презюмує необхідність враховувати в моделях досліджень міжнародних відносин і рівень усвідомлення міжнародних проблем конкретними людьми – учасниками міжнародних спілкувань і, відповідно, в цілому соціальними спільнотами, до яких вони належать.

Ясно, що рівень необхідної ідеалізації (огрублення, генералізації) як складова частина розглянутого принципу, вимагає від дослідника бути в належній мірі коректним, трансформуючи в абстрактні моделі конкретні дії та / або наміри конкретних же акторів зовнішньополітичної діяльності держав і актуалізаторів їх зовнішньополітичної активності. Ну і, нарешті, це в обов'язковій мірі стосується і тих антиципаційних моделей, в які в концептуальному плані інтерпретуються системи уявлень власне соціо-етнічних груп, націй і народів про своє місце і роль в житті людського суспільства, про свої реальні можливості та історичноціннісні зовнішньополітичні прагнення своїх держав.

Необхідно чітко уявляти вплив цього багатовимірного фактору на розвиток подій, на конкретні шляхи розвитку міжнародних відносин. Недооцінка ролі людської активності в розвитку міжнародних відносин, применшення ролі суб'єктивного фактора в розвитку міжнародних відносин призводять до серйозних спотворень в їх відображенні, до невірних висновків про тенденції їх розвитку, що, у свою чергу, перешкоджає реалістичному підходу до планування зовнішньополітичної діяльності, а в її здійсненні – до значних втрат в ефективності.

Але при цьому, не можна абсолютизувати «ідеальний початок», слід враховувати відносність зв'язку ідеального і конкретно-матеріального в житті соціального об'єкта, що, в кінцевому рахунку, обумовлено об'єктивним ходом розвитку суспільства, підпорядковане дії загальних законів його існування, функціонування та розвитку.

Принцип стійкості в історичному контексті, таким чином, об'єднує принцип конкретності з *принципом об'єктивності* в дослідженні особливо складних соціальних об'єктів, одним з яких і є міжнародні відносини.

Принцип об'єктивності включає в себе і принцип емпіричного і принцип ціннісного підходу. Саме практика є критерієм істинності будь-якої теорії. І в побудові моделі міжнародних відносин теорія зобов'язана як спиратися на практику, так і служити їй. Цей принцип уточнює і конкретизує основну задачу теорії міжнародних відносин, визначає її прикладний характер. Але, в той же час, надає їй досить високий загальнофілософський сенс.

Розглядаючи міжнародні відносини як природно-історичний процес, теорія зобов'язана враховувати специфіку функціонування в його рамках відносно відокремлених, структурно складних і якісно неоднорідних соціальних суб'єктів. Всі ці суб'єкти володіють значними відмінностями, як в спонукальних силах їх діяльності, в рівнях усвідомлення свого місця і ролі в об'єктивно обумовленому процесі життя людського суспільства, так і в реальних можливостях впливу на середовище, щоб оптимізувати свій стан і підвищити статусне становище в міжнародному співтоваристві.

Будучи філософською, соціологічною наукою, теорія міжнародних відносин не може не бути в реальному викладенні свого роду відповіддю на соціальне замовлення суспільства і його еліт, відображенням пануючої суспільної, в тому числі і наукової, свідомості, заснованої на доступних і зрозумілих конкретному науковому співтовариству парадигмах. Тому як будь-яка теорія, що моделює життя соціального об'єкта, теорія міжнародних відносин завжди буде відповіддю на запити практики, буде орієнтувати свої дослідження на найбільш ефективне досягнення низки досить суб'єктивних цілей, актуальних для даного суспільства на відповідному етапі його розвитку.

Але цілі як відображення прагнень суб'єктів до ідеального образу їхнього буття в майбутньому, можуть не тільки не збігатися з об'єктивно науковим результатом досліджень, а й суперечити їм. Ці протиріччя можуть бути викликані невідповідністю місця і ролі суб'єктів у житті реального суспільства їх конкретним інтересам, невідповідністю їх прагнень домінуючим тенденціям розвитку даного суспільства і т. п.

Чим більш консервативні суб'єкти, тим менш збігаються їхні бажання, а, отже, створені на їх замовлення теорії, з вимогою об'єктивності в дослідженні і поясненні процесів і явищ життя реального суспільства. В умовах соціально-статусної неоднорідності кожна значуща в соціумі група суб'єктів орієнтує соціальне замовлення науці, виходячи зі своїх політичних інтересів. І суспільні науки, в тому числі і теорія міжнародних відносин, не можуть не бути науками в чомусь «партійними», політично заангажованими, залежними від світогляду їхніх творців. І не враховувати цього не можна.

Саме в цьому розумінні *принцип полемічності*, включаючи в себе як складові частини і принцип «партійності» (про який обов'язково і вельми своєрідно треба було писати в публікаціях радянської епохи), і принцип толерантності, і принцип розумної актуалізації, проявляються в концептуальних побудовах теорії міжнародних відносин, оскільки об'єкт цієї науки – міжнародні відносини – є полем прямого протиборства основних соціальних сил сучасності, політичним полем ідеологічної конфронтації і економічної конкуренції.

Ну а завершує коло обраних методологічних підходів, що визначають власне методологічне поле сучасної теорії міжнародних відносин, принцип «прихованої гармонії» – *принцип «золотого перетину»*⁷. «Золотий перетин» для міжнародних систем – це таке

^{7-початок} Термін *золотий перетин* був введений Леонардо да Вінчі. Принципи золотого перетину лягли в основу композиційної побудови багатьох творів світового мистецтва. У античній літературі золотий перетин вперше зустрічається в «Засадах» Евкліда (3 ст. до н. е.).

гармонійний поділ синергетичних процесів міжнародних взаємодій, коли нерівні за часом і в просторі реального здійснення відрізки життя міжнародного співтовариства складаються в якісь темпорально цілісні етапи життєвого шляху людства.

При цьому весь подібний відрізок життя міжнародного співтовариства не є абсолютно окремим на шляху Людства. Навпаки, сукупність міжнародних інтерацій, маючи внутрішню особливу темпоральну сутність, в його межах в той же час ніби накопичує нові процеси вже іншої темпоральної суті, випереджаючи і організовуючи новий етап зростання міжнародного співтовариства. На передові позиції соціального прогресу висуваються нові соціуми, стадійний прогрес взаємодій яких практично здійснює трансформацію міжнародних відносин у вже цій новій темпоральній сутності.

Висновки. Так кожен відрізок розвитку міжнародних відносин становить пропорційну частину – етап розвитку міжнародного співтовариства, яке, у свою чергу, гармонійно пов'язане з формаційно-стадійною структуралізацією життєвого шляху Людства. Відповідно, завдання дослідника не тільки позначити етапи розвитку міжнародних відносин і виділити межі зростання сучасного їм міжнародного співтовариства, а й «перевірити алгеброю гармонію» життя Людства.

Словом, в рамках наукової картини світу основний системно-організований методологічний підхід, відповідний концептуальній за своїм характером теорії міжнародних відносин, повинен природним чином бути пов'язаним з вимогою високої строгості і реальності у відображенні міжнародних відносин, і, принаймні, відповідати досягнутому рівню наукової та, в цілому, суспільної свідомості вже, в принципі, глобалізованого Людства.

Список використаної літератури

1. Большая Советская Энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bse.sci-lib.com>. – Заголовок з екрану.
2. В. И. Ленин и диалектика современных международных отношений. – М., 1982. – С. 91.
3. Сороко Э. М. Золотые сечения, процессы самоорганизации и эволюции систем / Э. М. Сороко. – М., 2006. – 264 с.
4. Милованов В. П. Неравновесные социально-экономические системы: синергетика и самоорганизация / В. П. Милованов. – М., 2001. – 264 с.
5. Антиципация [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galactic.org.ua/clovo/f_a4.htm. – Заголовок з екрану.
6. Пригожин И. Порядок из хаоса [Електронний ресурс] / И. Пригожин, И. Стенгерс. – 2003. – Режим доступу: http://yanko.lib.ru/books/betweenall/prigogine-stengers_ru.htm. – Заголовок з екрану.
7. Бункина М. К. Макроэкономика / М. К. Бункина, А. М. Семенов. – М., 2003. – 512 с.
8. Золотое сечение [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.everyday.com.ua/digilet/goldensect.htm>. – Заголовок з екрану.

⁷-продовження Число золотого перетину можна приблизно обчислити, розділивши два сусідні числа в ряді Фібоначчі (більше на менше).

Золотий перетин (золота пропорція, ділення в крайньому і середньому відношенні, гармонійне поділ, (число Фідія, φ) – Розподіл відрізка на частини в такому співвідношенні, при якому велика частина відноситься до меншої, як сума до більшої [8].

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF THE THEORY OF INTERNATIONAL RELATIONS. SECOND PART

Khonin V. N.

Ph.D., Assistant Professor at the International Law department of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Abstract. *The article is devoted to the modern interpretation of the methodology of theoretical simulation of international relations - the system of the methodological principles. Thus, applying the principle of interference, the researcher receives additional methodological possibilities for the determination of rules necessary to form typological groups of international relations, and to determine the criteria for ranking of international interactions in terms of their social and historical significance.*

The principle of sustainability in the historical context of international relations regards international relations as a special natural and continuous process within human society. The principle of coherence requires to bear in mind the level of human awareness in the modelling of international relations – the awareness of individuals – participants of international community, and accordingly, of the whole social community to which they belong.

Each of the proposed principles focuses on individual, but synergistically linked and relevant to the researcher notional subject – the being of international relations.

Key words: *international relations, attractor, the order parameter, clusters of affinity, the bifurcation point of international systems, equipotentiality, typological groups of international relations, the golden section, the externality of world politics.*

References

1. Bolshaya Sovetskaya Enzyklopediya [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://bse.sci-lib.com/>. – Zaholovok z ekranu.
2. V. I. Lenin i dialektika sovremennih mezhdunarodnyh otnosheniy. – M., 1982. – S. 91.
3. Soroko E. M. Zolotyie secheniya, prozesy samoorganizatsii i evolutsii system / E. M. Soroko. – M., 2006. – 264 s.
4. Mylovanov V. P. Neravnovesnye sotsialno-ekonomicheskie systemy: synergetyka i samoorganizatsiya / V. P. Mylovanov. – M., 2001. – 264 s.
5. Antyzyypaziya [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://galactic.org.ua/clovo/f_a4.htm. – Zaholovok z ekranu.
6. Prigozhyn I. Poryadok iz haosa [Elektronnyi resurs] / I. Prigozhyn, I. Stengers. – 2003. – Rezhym dostupu: http://yanko.lib.ru/books/betweenall/prigogine-stengers_ru.htm. – Zaholovok z ekranu.
7. Bunkina M. K. Makroekonomika / M. K. Bunkina, A. M. Semenov. – M., 2003. – 512 s.
8. Zolotoe secheniye [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.everyday.com.ua/digilet/goldensect.htm>. – Zaholovok z ekranu.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ТЕОРИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ. СТАТЬЯ ВТОРАЯ

Хонин В. Н.

Кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *Статья посвящена современному прочтению основ методологии теоретического моделирования международных отношений – системе методологических принципов. Так, применяя принцип интерференции, исследователь получает дополнительные методологические возможности для определения правил формирования типологических*

групп международных отношений, и для формулирования критериев ранжирования международных взаимодействий по уровням их социально-исторической значимости.

Принцип устойчивости в историческом контексте требует рассматривать международные отношения как особый непрерывный естественноисторический процесс, протекающий в рамках человеческого общества. Принцип когерентности презумирует необходимость учитывать в моделях исследований международных отношений уровень осознания международных проблем конкретными людьми – участниками международных общений, и соответственно, в целом социальными сообществами, к которым они относятся.

Каждый из предложенных принципов концентрирует внимание на отдельной, но синергетически связанной и значимой для исследователя контентной части предмета – бытию международных отношений.

Ключевые слова: *международные отношения, аттрактор, параметр порядка, кластеры сродства, точки бифуркации международных систем, эквипотенциальность, типологические группы международных отношений, золотое сечение, экстерналии мировой политики.*

УДК 341 + 124.1: 316.774

МІЖНАРОДНИЙ ПРАВОПОРЯДОК: ДО ПИТАННЯ ВЛАСТИВОСТЕЙ (ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ)

Забара І. М.

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. У статті розглядається один з теоретичних аспектів з проблематики міжнародного правопорядку – питання його властивостей. Автор узагальнює доктринальні міжнародно-правові погляди і розглядає у якості основних властивостей феномену міжнародного правопорядку його здатність виступати в якості системи, складність, динамічність, упорядкованість, реальність та правомірність дій суб'єктів.

Автор зазначає, що у доктрині є поширеною позиція, згідно з якою міжнародний правопорядок є системою. Разом з тим відмічає, що різниця у поглядах на міжнародний правопорядок як на систему полягає у компонентах, що включаються дослідниками до його складу; автор розглядає два теоретичні підходи.

Складність міжнародного правопорядку визначається з позицій кількості його елементів і компонентів, а також чисельності їх зв'язків. При цьому підкреслюється позиція про те, що переважаюча роль відводиться саме чисельності зв'язків між елементами і компонентами і наголошується на здатності правопорядку до перманентних змін під впливом відповідних внутрішніх і зовнішніх чинників.

Динамічність міжнародного правопорядку характеризується з позицій здатності до розвитку і видозмін. Зазначається, що на стан динамічності впливає дія кількох обставин. Автор доходить висновку, що така властивість міжнародного правопорядку як динамічність, виступає однією з тих якостей, що характеризують його стан як системи.

Упорядкованість міжнародного правопорядку розглядається з позицій узгодженості, взаємодії частин цілого, обумовленого його будовою. Автор зазначає, що упорядкованість міжнародного правопорядку, відображає його внутрішні взаємозв'язки, а також підкреслює його стан як системи.

Реальність міжнародного правопорядку характеризується з позицій об'єктивно існуючого явища. Автор доходить висновку, що виокремлення реальності міжнародного правопорядку в якості однієї із його властивостей, покликано підкреслити стан однієї з його найважливіших складових – стан міжнародних правовідносин.

Окремо автор розглядає питання правомірності дій суб'єктів міжнародного права, що розглядаються у доктрині з позицій умов, необхідних для його підтримки. Автор наголошує, що у загальному контексті питання щодо властивостей, які характеризують міжнародний правопорядок, він може розглядатись як аспект, який разом із іншими, характеризує стан самого міжнародного правопорядку.

Ключові слова: міжнародний правопорядок, система, складність, динамічність, упорядкованість, реальність, правомірність.

Постановка проблеми. Сукупність теоретичних проблем щодо феномену міжнародного правопорядку тривалий час викликає значний науковий інтерес, що підкреслює їх актуальність. Разом з тим, цей феномен був і залишається одним із самих дискусійних.

Увага, яка приділяється міжнародному правопорядку, викликана не тільки інтересами науки міжнародного права, але й намаганням практики визначити і врахувати його головні риси, ознаки, властивості.

Питання властивостей міжнародного правопорядку, що характеризують його як феномен, виступає одним із значних, важливих і одночасно спірних теоретичних питань. Його дослідження ускладнено неоднозначністю сприйняття і розуміння самого міжнародного правопорядку у науці міжнародного права. Зазначимо, що складність самого феномену міжнародного правопорядку і широта наукових поглядів на нього представників різних шкіл міжнародного права не тільки диктують і охоплюють різні за складністю питання, але й надають доволі різноманітний спектр підходів, що визначають його численні аспекти. Наукові погляди і позиції, висловлені дослідниками, що характеризують його з позицій системи, структури, моделі, процесу, стану або результату, утворюють доволі строкату картину. На цьому фоні складність визначення властивостей міжнародного правопорядку і необхідність їх врахування при розгляді його проблематики власне і обумовлює інтерес до цієї проблеми.

Мета статті – дослідження властивостей міжнародного правопорядку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що коло проблемних питань щодо міжнародного правопорядку і, зокрема його властивостей, висловлених у роботах Ф. Ван Асбека, В. Г. Буткевича, О. В. Буткевич, В. А. Василенка, В. Н. Денісова, В. І. Євінтова, М. І. Лазарева, І. І. Лукашука, А. П. Мовчана, А. І. Неделчева, Н. Є. Тюріної, Е. Хирша, С. В. Черніченка, І. К. Шаова та багатьох інших є доволі широким. Серед розглянутих авторами питань є різні теоретичні аспекти, як пов'язані з проблематикою міжнародного правопорядку, що певним чином охоплюють питання властивостей, так і такі, що безпосередньо визначають їх. При цьому, теоретичні обґрунтування позицій, з яких визначаються або досліджуються певні властивостей міжнародного правопорядку не завжди узгоджуються із загальнотеоретичними філософськими або правовими підходами.

Зауважимо, що сучасна спрямованість досліджень проблематики властивостей міжнародного правопорядку враховує останні глобальні світові процеси, що впливають на його стан. Це значним чином сприяє змінам у теоретичних підходах до наукових позицій з питання міжнародного правопорядку, що були властиві науці міжнародного права протягом доволі тривалого часу.

Основні результати дослідження. Властивості міжнародного правопорядку – теоретично розглядаються як його відмінні ознаки. У якості основних (головних) властивостей міжнародного правопорядку у доктрині визначають: здатність виступати в якості системи, складність, динамічність, упорядкованість, реальність, правомірність дій суб'єктів.

Здатність виступати в якості системи. У доктрині поширеною є позиція, згідно з якою міжнародний правопорядок є системою: В. А. Василенко (1983 р.), В. Г. Буткевич (1998-2002 рр.) [1, с. 4]; [2, с. 543]. Такий загальний підхід, у цілому, враховує загальнофілософський погляд на систему, як на сукупність (структуру), що становить єдність законо- мірно розташованих та функціонуючих компонентів, частин, елементів, одиниць, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням.

Різниця у поглядах на міжнародний правопорядок, як на систему, полягає у компонентах, що включаються дослідниками до його складу. Зауважимо, що є два підходи. Послідовники першого підходу, в якості компонентів, включають до складу системи міжнародного правопорядку тільки міжнародні правовідносини («міжнародні відносини, врегульовані правом»), інші – вказують на більш розширену сукупність.

Підхід до міжнародного правопорядку, який розглядається науковцями в якості системи міжнародних правовідносин, є доволі поширеним: І. І. Лукашук (1975-1998 рр.), Ф. Ван Асбек (1976 р.), Е. Хирш (1984 р.), С. В. Черніченко (1984 р.), М. І. Лазарев (1985 р.), А. І. Неделчев (1985 р.), Ушаков (1986 р.), Ентін (1986 р.), В. І. Євінтов (1991 р.), І. К. Шаов (2004 р.) та інші. Загалом, він характеризує міжнародний правопорядок як впорядковану систему міжнародних правовідносин у різних сферах (економічних, політичних, соціальних тощо).

Разом з тим, є і інших підхід, що визначає міжнародний правопорядок як «складну специфічну систему», яка містить і визначає впорядковану взаємодію компонентів у межах єдиного, узгодженого цілого, а саме: учасників правопорядку, відносин і зв'язків між ними, актів реалізації міжнародного права: В. Г. Буткевич (1998-2002 рр.) [2, с. 543]. Такий підхід до системи міжнародного правопорядку передбачає дещо більш розширену і структуровану її теоретичну побудову. Це відповідно тягне за собою необхідність визначення властивостей, які пов'язані саме із зазначеними компонентами (учасниками, відносинами і актами).

Спільним у зазначених підходах є визначення в якості компонентів системи міжнародного правопорядку міжнародних правовідносин.

Складність міжнародного правопорядку, як його властивість, характеризується з позицій сукупності взаємопов'язаних ознак, відносин, процесів, явищ тощо.

У доктрині міжнародного права питання щодо складності міжнародного правопорядку визначається з позицій кількості елементів і компонентів, а також чисельності їх зв'язків між ними і середовищем, у якому правопорядок функціонує. При цьому висловлюється думка про те, що переважаюча роль відводиться саме чисельності зв'язків між елементами і компонентами і, власне, сама складність міжнародного правопорядку пояснюється тим, що він «постійно зазнає активних впливів із зовнішнього середовища та системи міжнародного порядку, складовим компонентом якої він є» [2, с. 544].

На нашу думку, така позиція підкреслює не тільки складність правопорядку, але й вказує на його можливості до перманентних змін, під впливом відповідних внутрішніх і зовнішніх чинників.

Динамічність міжнародного правопорядку, як властивість, характеризується з позицій здатності до розвитку і видозмін.

На стан динамічності міжнародного правопорядку, впливає дія кількох обставин. Зокрема, у доктрині міжнародного права, такими визначені: зміни пов'язані із учасниками міжнародного правопорядку, міжнародними правовідносинами, зв'язками між ними, програмами поведінки учасників правопорядку та інші.

Щодо учасників міжнародного правопорядку, то вони «з'являються і зникають, змінюють своє місце та функції у правопорядку, вступають то в одні, то в інші міжнародні правовідносини. Динамічність міжнародного правопорядку, на думку В. Г. Буткевича, є наслідком і того, що міжнародні правовідносини динамічні (*виникають, змінюються, припиняються, зникають*), змінюються зв'язки між ними, змінюються властивості елементів правопорядку (*розвивається правоздатність, дієздатність, змінюється компетенція суб'єктів, надається свобода вибору варіанта поведінки тощо*), змінюються програми поведінки (*міжнародні договори, рішення міжнародних або міждержавних організацій тощо*) учасників правопорядку та ін.» [2, с. 544].

Така властивість міжнародного правопорядку як динамічність, на нашу думку, виступає однією з тих якостей, що характеризують його стан як системи.

Упорядкованість міжнародного правопорядку, що теж розглядається в доктрині як одна з його властивостей і, яку загалом можна охарактеризувати із філософських позицій, полягає у внутрішній впорядкованості, погодженості, взаємодії більш або менш диференційованих і автономних частин цілого, обумовленого його будовою.

Упорядкованість характеризується певною послідовністю, черговістю процесів і дій, в якій виражається певна закономірність, що спрямована до утворення і вдосконалення взаємозв'язків між частинами цілого. З цієї позиції, «упорядкованість міжнародного правопорядку характеризується впорядкованістю:

- а) міжнародно-правової структури;
- б) міжнародно-правових процесів;
- в) системи міжнародного права» [2, с. 545].

Упорядкованість, як властивість, фіксує динамічні закономірності, що відносяться до функціонування, поведінки і взаємодії частин, які зазвичай співвідносяться з поняттями певної структури або системи. Враховуючи це, варто погодитись із думкою, що «досягти оптимальної впорядкованості міжнародного правопорядку можна, коли буде впорядковано:

- а) процеси виникнення, зміни і припинення міжнародних правовідносин;
- б) процеси виникнення і скасування суб'єктів міжнародного права, зміни їх правового статусу;
- в) взаємовідносини між суб'єктами міжнародного права відповідно до їх статусу;
- г) вирішення спорів та конфліктів, які можуть виникнути між суб'єктами права;
- д) методи правового регулювання відносин і впливу учасників міжнародних відносин;
- е) поведінку учасників міжнародних правовідносин за певних умов;
- є) такі вимоги і властивості учасників міжнародного правопорядку, як міжнародна законність, координаційність, загальна підпорядкованість вимогам правових норм тощо;
- ж) вплив на правопорушників і ліквідація правопорушень» [2, с. 545].

Фактично, упорядкованість міжнародного правопорядку, що визначається у доктрині як його властивість, відображає його внутрішні взаємозв'язки, а також підкреслює його стан як системи.

Реальність міжнародного правопорядку, як властивість, характеризується з позицій об'єктивно існуючого явища. З цього приводу в доктрині висловлювалось кілька взаємодоповнюючих поглядів.

Визначаючи і характеризуючи її суть, В. І. Євінгов доходить висновку і наголошує на тому, що «реальність правопорядку виражається у великій кількості правовідносин, заснованих на нормах міжнародного права» [3, с. 70]. Більш широкий погляд висловили П. Ройтер і Ж. Комбасо, які зазначають, що «міжнародний правопорядок – реальність сучасності, його наявність обумовлена незвичайним розвитком міжнародних відносин, значною кількістю міжнародних угод, нездоланною необхідністю співробітничати» [4, с. 202].

На нашу думку, виокремлення реальності міжнародного правопорядку в якості однієї із його властивостей, покликано підкреслити стан однієї з його найважливіших складових – стан міжнародних правовідносин.

Правомірність дій суб'єктів міжнародного права – як умова підтримки міжнародного правопорядку.

Розгляд властивостей міжнародного правопорядку, на нашу думку, буде не повним, якщо не врахувати ще один принциповий теоретичний аспект, а саме – правомірність дій суб'єктів міжнародного права, що розглядаються у доктрині з позицій умов, необхідних

для його підтримки. У загальному контексті питання щодо властивостей, які характеризують міжнародний правопорядок, він може розглядатись як аспект, що разом із іншими, характеризує стан самого міжнародного правопорядку. Тож, він є вартий розгляду.

У доктрині висловлюється думка, що міжнародний правопорядок складають тільки правомірні дії суб'єктів міжнародного права (М. І. Лазарев, Н. Є. Тюріна) [5, с. 123-129], [6, с. 20-21].

Характеризуючи такий підхід, відмітимо його принципові положення. Прихильники підходу стверджують, що вирішальну роль у забезпеченні міжнародного правопорядку відіграє правомірна діяльність, що відповідає принципам міжнародного права, його договірним і звичаєвим нормам. При цьому зазначається, що порушення міжнародного права не означають відсутність міжнародного правопорядку [6, с. 21] та наголошується на тому, що «відновлення порушеного права варто розглядати як частину комплексної проблеми охорони міжнародного правопорядку і найважливіший елемент інституту міжнародно-правової відповідальності» [6, с. 44].

Принциповим у цьому підході можна розглядати те твердження, що «міжнародний правопорядок забезпечується якісною і кількісною перевагою правомірної діяльності суб'єктів міжнародного співтовариства. Зміст правомірної діяльності суб'єктів на різних етапах розвитку міжнародного права є неоднаковим, відповідно і правопорядок кожного етапу має свою специфіку» [6, с. 21]. Разом з тим, варто підкреслити висновок, у якому відмічається, що «утримання від неправомірної діяльності і відновлення порушеного права поряд із правомірною діяльністю є важливими умовами дотримання міжнародного правопорядку» [6, с. 20].

Цей аспект, на нашу думку, надає додаткову рису для визначення стану самого міжнародного правопорядку, чим і довершує доктринальну характеристику властивостей міжнародного правопорядку.

Висновки. Таким чином, дослідивши питання щодо властивостей міжнародного права правопорядку, варто зазначити наступне:

- у якості основних (головних) властивостей міжнародного правопорядку у доктрині визначають: здатність виступати в якості системи, складність, динамічність, упорядкованість, реальність, правомірність дій суб'єктів;
- складність міжнародного правопорядку визначається з позицій кількості його елементів і компонентів, а також чисельності їх зв'язків; динамічність міжнародного правопорядку характеризується з позицій здатності до розвитку і видозмін; упорядкованість міжнародного правопорядку розглядається з позицій узгодженості, взаємодії частин цілого, обумовленого його будовою; реальність міжнародного правопорядку характеризується з позицій об'єктивно існуючого явища; правомірності дій суб'єктів міжнародного права розглядаються у доктрині з позицій умов, необхідних для його підтримки.
- зазначені властивості у сукупності характеризують стан міжнародного правопорядку.

Список використаної літератури

1. Василенко В. А. Стратегия международно-правового обеспечения миропорядка / В. А. Василенко // Вестник Киевского университета: Международные отношения и международное право. – 1984, – № 18. – С. 3-14.
2. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / за ред. В. Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2002. – 608 с.

3. Евинтов В. И. Международное сообщество и правопорядок (анализ современных концепций) / В. И. Евинтов. – К. : Наукова думка, 1990. – 128 с.
4. Reuter P, Combacau J. Institutions et relations internationales / P. Reuter, J. Combacau – Paris, Press universitaire de France, 1985. – 280 p.
5. Лазарев М. И. Теоретические вопросы современного международного морского права / М. И. Лазарев. – М. : Наука, 1983. – 301 с.
6. Тюрина Н. Е. Международный правопорядок (современные проекты совершенствования и преобразования) / Н. Е. Тюрина. – Казань, Издательство казанского университета, 1991. – 96 с.

INTERNATIONAL LEGAL ORDER: ON THE ISSUE OF ITS PROPERTIES (THEORETICAL ASPECTS)

Zabara I. M.

PhD in Law, Associate Professor, Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Abstract. *The article deals with one of the theoretical aspects of international legal order issues – the question of its properties. The author summarizes the doctrinal views of international law and regards the basic properties of the phenomenon of international legal order as its ability to act as system complexity, dynamism, orderliness, the reality and legitimacy of actions of subjects.*

The author notes that there is a common position in the doctrine, according to which the international legal order is a system. However, he notes that the difference in views on the international legal order as a system consists in the components the researchers include in its composition; the author examines two theoretical approaches.

The complexity of the international legal order is determined from the standpoint of the number of its elements and components, as well as the number of their connections. This opinion highlights the fact that the predominant role is played by the quantity of links between elements and components, and indicates the international legal order capacity for permanent changes under the influence of the relevant internal and external factors.

The dynamism of the international legal order is characterized from the point of capacity for the development and modification. It is stated that the state of the dynamics is effected by several circumstances. The author concludes that this international legal order's property as a dynamism is one of the qualities that characterizes its condition as a system.

The orderliness of the international legal order is considered from a consistency point, the interaction of parts of the whole, due to its structure. The author notes that the ordering of the international legal order displays its internal relationships and emphasizes its status as a system.

The reality of the international legal order is characterized from the point of objectively existing phenomenon. The author concludes that the allocation of the international legal order of reality as one of its properties is intended to emphasize the status of one of its most important components - the state of international relations.

Separately, the author considers the question of the legality of actions of subjects of international law, which are discussed in the doctrine from the standpoint of the conditions necessary for its maintenance. The author points out that in the general context of the properties that characterize the international legal order, it can be considered as an aspect which together with other characterizes the state of the international legal order.

Key words: *international legal order, system, complexity, dynamism, orderliness, reality, legitimacy.*

References

1. Vasilenko V. A. Strategia mezhdunarodno-pravovogo obespechenia miroporiadka / V. A. Vasilenko // Vestnik Kievskogo universiteta: Mezhdunarodnie otnoshenia I mezhdunarodnoe pravo. – 1984, – № 18. – S. 3-14.
2. Mezhdunarodnoe pravo. Osnovi teorii: pidruchnik / za red. V. G. Butkevicha. – K. : Libid, 2002. – 608 s.
3. Evintov V. I. Mezhdunarodnoe soobtschestvo i pravoporiadok (analiz sovremennih koncepciy) / V. I. Evintov. – K. Naukova dumka, 1990. – 128 s.
4. Reuter P, Combacau J. Institutions et relations internationales / P. Reuter, J. Combacau – Paris, Press universitaires de France, 1985. – 280 p.
5. Lazarev M. I. Teoreticheskie voprosi sovremennogo mezhdunarodnogo morskogo prava / M. I. Lazarev. – M. : Nauka, 1983. – 301 s.
6. Turina N. E. Mezhdunarodniy pravoporiadok (sovremennie proekti sovershenstvovaniya i preobrazovaniya) / N. E. Turina. – Kazan, Izdatelstvo kazanskogo universiteta, 1991. – 96 s.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ПРАВОПОРЯДОК: К ВОПРОСУ СВОЙСТВ (ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ)

Забара И. Н.

Кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *В статье рассматривается один из теоретических аспектов из проблематики международного правопорядка – вопрос его свойств. Автор обобщает доктринальные международно-правовые взгляды и рассматривает в качестве основных свойств феномена международного правопорядка его способность выступать в качестве системы, сложность, динамичность, упорядоченность, реальность и правомерность действий субъектов.*

Автор отмечает, что в доктрине распространенной является позиция, согласно которой международный правопорядок является системой. Вместе с тем отмечает, что разница во взглядах на международный правопорядок, как на систему, проявляется в компонентах, которые включаются исследователями в ее состав; автор рассматривает два теоретических подхода.

Сложность международного правопорядка определяется с позиций количества его элементов и компонентов, а также количества их связей. При этом подчеркивается взгляд на то, что преимущественная роль отводится именно численности связей между элементами и компонентами и указывается на способности международного правопорядка к перманентным изменениям под влиянием соответствующих внутренних и внешних факторов.

Динамичность международного правопорядка характеризуется с позиций способности к развитию и видоизменению. Указывается, что на состояние динамичности влияет несколько обстоятельств. Автор приходит к выводу, что такое свойство международного правопорядка, как динамичность, выступает одним из качеств, которое характеризуют его состояние как систему.

Упорядоченность международного правопорядка рассматривается с позиций согласованности, взаимодействия частей целого, обусловленного его строением. Автор указывает, что упорядоченность международного правопорядка отражает его внутренние взаимосвязи, а также подчеркивает его состояние как системы.

Реальность международного правопорядка характеризуется с позиций объективно существующего явления. Автор приходит к выводу, что выделение реальности международного правопорядка в качестве одного из его свойств, призвано подчеркнуть состояние одного из его составляющих – состояние международных правоотношений.

Отдельно автор рассматривает вопрос правомерности действий субъектов международного права, которые рассматриваются в доктрине с позиций условий, необходимых для его поддержания. Автор указывает, что в общем контексте вопроса о свойствах, которые характеризуют международный правопорядок, он может рассматриваться как аспект, который вместе с другими характеризует состояние самого международного правопорядка.

Ключевые слова: *международный правопорядок, система, сложность, динамичность, упорядоченность, реальность, правомерность.*

УДК 347.672:341.954

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК КОЛІЗІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ГАЛУЗІ СПАДКУВАННЯ

Хороша Т. С.

Аспірантка Інституту держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України.
Науковий керівник: доктор юридичних наук Г. П. Тимченко.

Анотація. У статті проведено комплексне правове дослідження основних засад колізійно-правового регулювання спадкування, ускладненого іноземним елементом, в процесі його становлення та розвитку. Розглянуто теоретичні питання становлення і розвитку колізійного законодавства в галузі спадкування. На підставі проведеного аналізу отримані висновки щодо основних етапів розвитку та формування давньоримського спадкового права, яке йшло незалежно від візантійського, своїм шляхом. Проаналізовано становлення спадкового права в інших державах, яке проходило в залежності від того, чи було запозичене тією чи іншою державою стародавнє римське право. Обґрунтована необхідність підписання угод з питань спадкування між усіма країнами світу, включаючи Україну, оскільки держава, як захисник майнових прав та інтересів своїх громадян, повинна сприяти вирішенню колізійних моментів спадкового права, і прагнути до єдиного тлумачення норм спадкових правовідносин. Сформульовані узагальнені положення вітчизняного законодавства в галузі спадкування, ускладненого іноземним елементом.

Ключові слова: спадкування, колізія, колізійне законодавство, правове регулювання, спадкування з іноземним елементом.

Постановка проблеми. Спадкування є однією з найважливіших гарантій права приватної власності, оскільки забезпечує високий рівень культури приватного права і демонструє тим самим особливості тієї чи іншої правової системи в сучасному світі.

Актуальність вивчення особливостей еволюції колізійного регулювання спадкових відносин з іноземним елементом полягає в тому, що за останні роки все більше виникає колізій, конфліктів юридичного характеру в процесі правового регулювання спадкування. Незважаючи на процес уніфікації законодавств, все ще існують розбіжності між правовими нормами, що регулюють питання спадкування, в тому числі спадкування з іноземним елементом. Для дослідження колізійних питань спадкування з іноземним елементом в повному обсязі нами був проведений всебічний аналіз становлення колізійного законодавства.

Нові вимоги перед юридичною наукою ставить і сучасна правозастосовча практика, що викликає необхідність подальшого теоретичного аналізу та осмислення правового регулювання відносин щодо спадкування, ускладненого іноземним елементом. У сучасному міжнародному приватному праві (далі – МПрП) основним юридичним інструментом, який регламентує приватно-правові (сімейні, спадкові) відносини з іноземним елементом, слугує колізійна норма. В цілому оновлення спадкового законодавства, зокрема, і колізійного законодавства, безумовно, безпосередньо впливає на необхідність дослідження інституту спадкування в рамках міжнародного приватного права. Дане дослідження може сприяти розвитку і вдосконаленню правового регулювання в сфері спадкування, надати нового імпульсу розвитку правових відносин у міжнародному цивільному обороті, в міжнародному житті.

Метою статті є аналіз основних етапів становлення і розвитку колізійного законодавства в галузі міжнародного спадкування. На сьогоднішній день окремі проблеми, пов'язані з регулюванням інституту спадкування з іноземним елементом, вивчаються в основному в рамках міжнародного приватного права. У науковій літературі з досліджуваної теми бракує монографічних робіт, а також дисертаційних досліджень. Актуальність і недостатня розробленість окремих питань у цій галузі відносин визначили вибір мети наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тема дослідження належить до числа мало вивчених. Безпосередньо вивченням колізійних питань у спадковому праві займалися такі автори, як А. А. Рубанов, Б. С. Антімонов, Л. П. Ануфрієва, В. Г. Буткевич, Ю. О. Заїка, В. М. Корецький, А. І. Муранов, М. О. Самойлов, С. Я. Фурса, Є. І. Фурса та інші.

Основні результати дослідження. Основоположним не тільки для історико-правового, а для будь-якого дослідження, є принцип історизму, який передбачає розгляд явища, що вивчається («спадкове право»), у його розвитку, внутрішньому постійному русі з урахуванням усіх причинно-наслідкових зв'язків, що утворюють те історичне середовище, у якому це явище існує. З цього приводу М. Дамірлі слушно зазначає, що «предмет дослідження не можна виривати з обстановки, що його оточує, будь-які знання про минуле необхідно розміщувати в сучасний їм контекст» [1, с. 45]. Керуючись цим принципом, ми намагалися визначити історичну зумовленість виникнення радянського спадкового права та його розвитку протягом тривалого періоду, його вплив на формування сучасного й майбутнього спадкового права. Це цілком логічно, адже поза історичним контекстом, який пов'язує явища та процеси сучасності з тими процесами і явищами, що їм передували, а також з тими, які виникнуть на їхній основі в перспективі, неможливо пізнати сучасність. Саме використання принципу історизму надало нам можливість простежити логіку змін у процесі розвитку суспільних відносин, з'ясувати, під впливом яких факторів та обставин держава вклала той чи інший зміст в спадкове право.

Спадкове право пройшло довгий і складний шлях розвитку, відображаючи еволюцію умов життя суспільства. Згадку про спадкування можна знайти в самих перших письмових джерелах: глиняних табличках Шумеру, єгипетських папірусах і т. д.

Становлення спадкового права (і в т. ч. ускладненого іноземним елементом) бере свій початок ще з римського права. Як відомо, вже в Давньому Римі щодо спадкування розрізняли правонаступництво загальне, або універсальне, та часткове, або сингулярне [2, с. 14]. Римське право епохи раннього Риму визначало іноземців як ворогів. «Недрузи» (*hostes*) – такий термін позначав як іноземця (*alien*), так і власне ворога (*enemy*) в Законах XII таблиць. Проте, у міру того, як Рим ставав найбільшою торговою державою свого часу, права і привілеї *jus gentium* були поступово поширені і на іноземців. Але навіть тоді, коли римляни стали високоцивілізованим і освіченим народом, вони не розглядали іноземців як людей, з якими у них існує загальне право. Вважалось, що народи, з якими у римлян немає відносин дружби, гостинності і союзу, хоча і не є ворогами римлян, однак, якщо будь-яка річ, котра належить римлянам, опиняється в їх руках, то вони стають її власниками, а римські вільні люди стають їх рабами, і римляни застосовують до них те ж саме.

Основні інститути спадкового права, вироблені римським правом, були прийняті цивільним правом нових народів і складають досі основу спадкового права держав романо-германської правової системи. Більше того, римському праву сучасні законодавства зобов'язані і самим поняттям спадкування, як універсального спадкоємства, в силу якого на

спадкоємця не тільки переходять усі майнові права та обов'язки спадкодавця, а й покладається відповідальність за борги спадкодавця. Проте говорити про виникнення колізійних норм в галузі спадкових відносин в Стародавньому Римі не можна. Це пояснюється тим, що у Стародавньому Римі при регулюванні конкретних суспільних відносин система права виходила з того, що вона є єдиною системою правових норм. Існування іноземного права нею тільки декларувалося.

Наступним великим етапом у становленні спадкового права, ускладненого іноземним елементом, можна визнати спадкове право стародавньої Русі. Загальновизнаним є факт існування відносин спадкування в стародавній Русі, проте немає єдності поглядів дослідників щодо співвідношення спадкування за заповітом та за законом. Згідно з однією позицією спадкодавець володів фактично повною свободою у виборі спадкоємців. Згідно з іншою позицією спадкодавець мав право лише санкціонувати у заповіті поділ спадкової маси тільки між тими особами, які були спадкоємцями за законом [3, с. 81].

Певні відомості щодо особливостей спадкування цього періоду можна отримати з договору з Візантією, який дійшов до нас у складі «Повісті временних літ», з тексту якого вбачається пріоритет спадкування за заповітом, відсутність якого тягне за собою спадкування за законом. Можна наголосити також на позиції П. П. Цитовича, який звертав увагу на те, що норми про спадкування стосувалися лише тієї категорії руських, які знаходилися на службі у імператора. Відповідно, мета цієї статті договору полягала в обмеженні претензій Візантії щодо майна померлого руського, на яке вона могла претендувати як на майно варвара [4, с. 7-8].

Щодо становлення спадкового права в інших державах необхідно зазначити, що в середні віки продовжилася політика держав, яка мала свої корені ще з часів римського права і характеризувалась ворожим ставленням до іноземців. Ця політика знайшла своє віддзеркалення в законах багатьох держав. Згідно з *droit d'aubaine* власність іноземця-нерезидента після його смерті переходила до феодала, а в більш пізній час – до держави.

Закони всіх європейських самоврядних міст також прийняли практику, «варварську і негостинну», як назвали її Г. Уїтон та інші англійські юристи у XIX столітті.

Загальне право Англії також відображало значну недовіру до іноземців. Їм заборонялося володіти власністю – як купувати, так і успадковувати її і за законом, і за заповітом, а правовий статус іноземців-нерезидентів був навіть нижчий, ніж у незаконнонароджених, які, у свою чергу, в загальному праві не мали права успадковувати навіть після матері.

Відомий англійський юрист і політичний діяч лорд Е. Кок зазначав, що спадкування іноземцями призведе до руйнування *tempore belli*, а потім чужоземці можуть закріпитися в серці королівства і приготуватися підпалити Співдружність. Таку заяву було зафіксовано в судовому прецеденті 1607 р. у справі Кальвінн. Г. Н. Буднева і В. В. Зайцева відмічали, що незважаючи на те, що чотири книги «Інституцій» Кока вийшли в світ ще у XVIII столітті, це не просто праця, що зберегла своє значення як історичне джерело загального права до теперішнього часу, а авторитетний акт доктринального тлумачення права – навіть у XX столітті зустрічалися рішення з посиланнями на цю роботу [5, с. 122].

Цю позицію підтримували й інші автори. Так, за поясненням сера У. Блекстоуна, автора знаменитих «Коментарів до законів Англії» (в 4-х т., 1765-1769), оскільки іноземці не присягали Короні, то безпека королівства могла б бути підірвана дозволом їм успадковувати або відсутністю обмежень в цьому праві.

Вперше про колізійне регулювання стало можливим говорити в середні віки у зв'язку з інтенсивним розвитком торгівлі між містами-державами. Перший раз колізійна про-

блема була поставлена Магістром Алдріком наприкінці XII століття (1170-1200 pp.). Більш системно міжнародне приватне право стало вивчатися в італійських університетах у XIII столітті – на початку епохи Відродження.

Джон Бессетт Мур відмічав, що за цивільним кодексом 1809 р. іноземці мали рівні майнові права з французами, тоді як в цей час в решті Європи подібні права іноземці могли одержати лише за наявності міждержавного договору, заснованого на принципі взаємності. Одним з проявів своєрідного націоналізму в Англії і решті держав загального права була доктрина про можливість обмеження прав іноземців нормами «про торгівлю з ворогом», яка знайшла своє втілення і в спадковому праві США. Причому тлумачення цих норм на практиці було досить широким: на початку Другої світової війни канадські суди застосували ці норми проти спадкоємців – громадян Польщі і СРСР, хоча Польща, а потім і Радянський Союз були союзниками Канади. Суди мотивували свої рішення необхідністю врятувати спадщину від захоплення фашистами.

Про регулювання питання про право успадкування іноземців в Російській імперії, до складу якої входила територія сучасної України до XVIII століття, достовірних відомостей немає. З упевненістю можна говорити про регламентацію даного питання, починаючи з 18 квітня 1749 року, коли з прийняттям Сенатського указу «Про передачу іноземцям маєтків, що відходять їм у спадок за попередньо вчинену ними у вірності присягу», право успадкування іноземців було визнано, хоча і з обмеженнями, викликаними передусім, політичними мотивами. Вперше більш-менш певне правило про право успадкування іноземними підданими рухомих і нерухомих маєтків, що залишаються в Російській імперії, було відображено в маніфесті від 1 листопада 1785 і мало відношення лише до австрійських підданих [6, с. 115].

Початком існування радянської влади на українських землях, як відомо, вважається грудень 1917 року. Розробка Цивільного кодексу, яка розпочалась у РСФРР влітку 1921 року, обмежувалась на початку лише розділом, що стосувався зобов'язального права. Перший Цивільний кодекс УСРР 1922 року, прийнятий постановою ВУЦВК від 16 грудня 1922 року, набрав чинності з 01 лютого 1923 року [7]. Він повністю відповідав положенням Цивільного кодексу РСФРР в редакції 1922 року та був побудований за його принципами. Спадковому праву була присвячена частина четверта кодексу «Спадкове право», яка охоплювала 20 статей (416-435). Згідно зі статтею 418 Цивільного кодексу УСРР 1922 року коло осіб, які могли бути спадкоємцями, обмежувалось прямими низхідними (діти, онуки, правнуки) родичами, другим з подружжя, який пережив спадкодавця, а також непрацездатними та незабезпеченими особами, які фактично перебували на утриманні померлого не менше одного року до дня його смерті. Частки всіх спадкоємців були рівними. Спадкоємцями могли бути тільки особи, які були живими на момент смерті спадкодавця, а також діти, зачаті при його житті та народжені після його смерті. Такий розподіл спадщини між спадкоємцями був направлений на обмеження можливості сконцентрувати в одних руках «великі багатства». Щодо успадкування іноземцями в кодексі була лише одна примітка: «права громадян іноземних держав, з якими УРСР уклала ту чи іншу угоду, регулюються цими угодами».

Якщо в Конституції УСРР 1929 року про успадкування взагалі не йшлося, то в наступному Основному Законі – Конституції СРСР від 05 грудня 1936 року цьому питанню була присвячена окрема стаття. На початку січня 1932 року було прийнято Постанову НКЮ УСРР «Про порядок, як оформляти визнання громадянам права позиткоємців у полісах чужоземних товариств особистого страхування» [8]. Незважаючи на те, що цей нормативний акт не вносив зміни у чинне на той період спадкове право, однак він регулював відносини у сфері страхування та порядок отримання спадкоємцями грошових коштів у

разі настання страхового випадку. Відповідно до цієї Постанови страхова сума виплачувалась на підставі свідчення про право на спадщину спадкоємцям за законом чи за заповітом на загальних підставах. Прийняття цієї Постанови є свідченням співпраці Радянського Союзу із іноземними державами навіть у період тоталітаризму.

Значних змін щодо регулювання спадкування з іноземним елементом в період Другої світової війни та в післявоєнний час не відбулося, і регулювання цих відносин зазнало змін лише в наступному періоді історії України, коли, починаючи з кінця 1950-х рр. ХХ ст., розпочалася друга масштабна кодифікація радянського права, у тому числі й українського.

Як зазначає А. М. Кондратова, «спадкове право з внесеними до нього у 1945 р. змінами діяло без будь-яких істотних доповнень або вилучень аж до прийняття Верховною Радою СРСР «Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік» від 1962 року» [9, с. 173].

Наприкінці 1961 року, а саме 08 грудня, Верховна Рада СРСР прийняла Закон СРСР «Про затвердження Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік». Як і проект, введений в дію з 01 травня 1962 року вже Закон – «Основи цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік» – став предметом аналізу з боку науковців.

Надалі був прийнятий Цивільний кодекс УРСР 1963 року [10]. Спадковому праву, як вже зазначалося, в Цивільному кодексі 1963 року був присвячений сьомий розділ і, відповідно, статті 524-564. Закладені там норми суттєво змінили процес регулювання спадкових правовідносин. Зазначене стосувалося насамперед розширення кола спадкоємців за законом і за заповітом.

Тут варто виділити положення Цивільного кодексу 1963 року, стаття 570 якого була присвячена питанням спадкоємства з іноземним елементом. Зокрема в ній встановлювалось: «Відносини по спадкоємству визначаються за законом тієї країни, де спадкодавець мав останнє постійне місце проживання. Здатність особи до складання і скасування заповіту, а також форма заповіту і акта його скасування визначаються за законом тієї країни, де заповідач мав постійне місце проживання в момент складання акту. Проте заповіт або його скасування не можуть бути визнані недійсними внаслідок недодержання форми, якщо остання задовольняє вимоги закону місця складання акту або вимоги радянського закону. Спадкоємство будівель, що знаходяться в СРСР, в усіх випадках визначається за радянським законом. Тим же законом визначаються здатність особи до складання або скасування заповіту, а також форма останнього, коли заповідається будівля, що знаходиться в СРСР».

До прийняття нового законодавства періоду незалежної України відносини спадкування, ускладнені іноземним елементом, регулювалися Основами цивільного законодавства Союзу РСР і Республік від 1991 р., де розділ VII був присвячений правоздатності іноземних громадян і юридичних осіб – «Застосування цивільних законів іноземних держав і міжнародних договорів».

Розпад Радянського Союзу та інші події, пов'язані з катастрофою радянської системи, призвели до кардинальної зміни як українського права в цілому, так і міжнародного приватного права. На сучасному етапі розвитку української державності в умовах підвищення мобільності населення вибудовується вектор розвитку або прогресивної зміни національних особливостей регулювання спадкування з іноземним елементом у напрямку уніфікації міжнародних стандартів у цій галузі.

Щодо норм вітчизняного права як джерела спадкового права у МПрП зазначимо, що такими є норми Книги 6 ЦК України «Спадкове право», які є нормами матеріального права. Процедурні питання оформлення спадщини, і в т. ч. іноземцями, регулює Закон

України «Про нотаріат», а також підзаконний нормативно-правовий акт – «Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України».

Колізійні питання спадкування регулює Закон України «Про міжнародне приватне право» [3], метою прийняття якого було врегулювання приватно-правових відносин, які хоча б через один із своїх елементів пов'язані з одним або кількома правопорядками, – іншими, ніж український. Колізійним спадковим нормам в зазначеному законі присвячено розділ X «Колізійні норми щодо спадкування» (ст.ст. 70-72).

Відомо, що істотною особливістю регулювання спадкових відносин з іноземним елементом є те, що норми спадкового права у МПрП України не містять прямої відповіді на питання, як вирішити справу. Вони мають, так би мовити, відсильний характер, який полягає у визначенні законодавства, яке необхідно застосувати у конкретній ситуації. На такій парадигмі МПрП розвивалось довгий час і розвивається досі.

Вирішення того чи іншого питання у конкретному спадковому правовідношенні, ускладненого іноземним елементом, здійснюється в декілька етапів. Спочатку застосовується колізійна норма, яка визначає, правопорядок якої держави підлягає застосуванню до правовідносин з іноземним елементом. Далі у визначеному правопорядку відшуковується відповідна норма матеріального права і знаходиться відповідь на конкретне питання. При цьому у кожному конкретному випадку не можна забувати про норми, які містяться у міжнародних договорах.

Основними колізійними питаннями спадкування за Законом України «Про міжнародне приватне право» є загальне правило щодо визначення права держави, яке застосовується до спадкових відносин, заповідальної здатності особи, форми заповіту, а також можливості реалізації автономії волі. Відповідно до ст. 70 цього закону спадкові відносини регулюються правом держави, у якій спадкодавець мав останнє місце проживання, якщо спадкодавцем не обрано у заповіті право держави, громадянином якої він був. Вибір права спадкодавцем буде недійсним, якщо після складання заповіту його громадянство змінилося [3]. Таким чином, бачимо, у випадку, якщо спадкодавцем є особа, яка на момент смерті проживала на території України і залишила після себе спадщину, а спадкоємцем є особа – громадянин іншої держави, застосовуватись повинно вітчизняне законодавство.

Аналогічні конструкції передбачаються і в інших країнах, таких як Великобританія, Франція, США. У країнах, де керується законом громадянства спадкодавця, таких як Німеччина, Австрія, також застосовується диференційований підхід до спадкоємства рухомого і нерухомого майна [11, с. 223]. Так, наприклад, у ч. 2 ст. 25 Вступного закону до Німецького цивільного уложення йдеться про можливість вибрати своїм волевиявленням німецьке право щодо нерухомості, що перебуває у Німеччині. Конструкція норми ст. 4 Закону передбачає положення, згідно з яким декларований у ст. 25 того ж Закону принцип громадянства взагалі втрачає будь-який сенс. Зокрема, ст. 4 передбачає під поняттям «іноземне право, що підлягає застосуванню» відсилання в першу чергу до колізійного права відповідної держави. Цей підхід перш за все показує зокрема, що на тлі явного прагнення німецького правопорядку в певному сенсі узурпувати вирішення питання про вибір права, що підлягає застосуванню до спадкування з іноземним елементом, для «руйнування» єдності принципу універсальності спадкового статуту достатньо багато можливостей, насамперед, через успадкування нерухомості.

Висновки. Таким чином, аналіз становлення та розвитку вітчизняного спадкового права дає змогу дійти висновку про його походження з часів Давнього Риму. На підставі проведеного аналізу можна стверджувати, що формування давньоруського спадкового права йшло незалежно від візантійського, своїм шляхом. Щодо становлення спадкового

права в інших державах, то воно проходило в залежності від того, чи було запозичене тією чи іншою державою стародавнє римське право. У сучасні часи, враховуючи необхідність поживлення торгового обігу, воно значно покращилось, проте норми як матеріального права, так і колізійні норми щодо спадкування у різних державах істотно різняться. Як вітчизняне спадкове право, так і спадкове право іноземних держав, включає у свій склад матеріально-правові норми та норми колізійні. Отже, спадкування у міжнародному приватному праві не регулюється єдиними універсальними формулами, а, навпаки, вкрай диференційоване і нерідко визначається політичними мотивами. У багатьох країнах світу передбачається можливість прямо або опосередковано підпорядкувати спадкування нерухомості національному праву, незалежно від використовуваної в міжнародному приватному праві відповідної держави колізійної прив'язки. Причому це характерно також для тих країн, які не використовують в національному цивільному праві поділ речей на рухомі і нерухомі.

У зв'язку зі зростаючим міграційним потоком громадян в різні країни світу, зі створенням інтернаціональних сімей, варто піддати більшому регулюванню питання реалізації громадянами України на території іноземних держав спадкових прав і навпаки. Таким засобом може служити підписання угод з питань успадкування між усіма країнами світу. Дані питання є невід'ємними частинами життя будь-якої людини, тому Україна, як захисник майнових прав та інтересів своїх громадян, повинна сприяти вирішенню колізійних моментів спадкового права, і прагнути до єдиного тлумачення норм спадкових правовідносин.

Список використаної літератури

1. Дамирли М. А. Методология историко-правовой науки в контексте соотношения истории и современности / М. А. Дамирли // *Методологічні проблеми історико-правових досліджень: матеріали XXIII Міжнародної історико-правової конференції 24-26 вересня 2010 р., м. Алушта / ред. колегія: І. Б. Усенко (голова), А. Ю. Іванова (відп. секр.), Л. П. Гарчева та ін.* – Київ, Сімферополь СМД, 2011. – С. 37-47.
2. Алешина А. В. Коллизионные вопросы наследования по закону в международном частном праве: дис. на соискание степени кандидата юрид. наук : 12.00.03 «Гражданское право; коммерческое право; международное частное право» / А. В. Алешина. – Санкт-Петербург, 2006. – 192 с.
3. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23. 06. 2005 р. № 2709-IV / Верховна Рада України // *Відомості Верховної Ради України.* – 2005. – № 32. – Ст. 422.
4. Цитович П. П. Исходные моменты в истории русского права наследования. / П. П. Цитович. – Харьков: Университетская типография, 1870. – 173 с.
5. Дахно І. І. Історія держави і права. Навчальний посібник довідник. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 408 с.
6. Куприянова О. И. К вопросу о наследовании имущества иностранцев, умерших в России (XVII-XIX в.) // *Вестник Московского ун-та. Сер.11: Право.* – 2007. – № 2. – С. 113-117.
7. Гражданский кодекс УССР: Постановление ВУЦИК от 16 декабря 1922 года: по состоянию на 07 июля 1926 года // *ЗУ УРСР.* – 1926. – № 42. – Ст. 286.
8. Про порядок, як оформляти визнання громадянам права пожиткоємців у полісах чужоземних товариств особистого страхування: Постанова НКЮ УСРР від 02 січня 1932 року // *Збірник Законів та розпоряджень робітничо-селянського Уряду України.* – 1932. – № 1. – Арт. 4-5.

9. Кондратова А. М. Історія становлення і розвитку законодавства про спадкування в Україні / А. М. Кондратова // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 3. – С. 169-173.
10. Цивільний кодекс Української РСР від 18.07.1963 № 1540-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1540-06/page>.
11. Кисіль І. В. Міжнародне приватне право: питання кодифікації. – 2-е доповн. і перероб. вид. – К. : Україна, 2005. – 480 с.

FORMATION AND DEVELOPMENT IN THE INHERITANCE CONFLICT LAW LEGISLATION

Khorosha T. S.

Graduate student of the V. M. Koretsky Institute State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine.
Scientific Supervisor: Ph. D., Doctor of Law, Gennadiy P. Tymchenko.

Abstract. *The paper conducted a comprehensive study of the basic legal principles of conflicts of law regulation of inheritance complicated by a foreign element in the process of its formation and development. The theoretical questions of formation and development of conflict of laws in the field of inheritance are researched. Based on the analysis obtained conclusions about the main stages of development and formation of ancient inheritance law, which went independently from the byzantine, by own way. Analyzed the emergence of inheritance law in other states, which took place depending on whether it was borrowed by a state of an ancient roman law. The necessity of signing agreements on inheritance among all countries of the world, including Ukraine is stressed. The generalized situation of domestic legislation in the field of inheritance complicated by a foreign element.*

Key words: *inheritance, conflict, conflict of laws, regulation, inheritance with a foreign element.*

References

1. Damirli M. A. Metodologiya istoriko-pravovoj nauki v kontekste sootnosheniya istorii i sovremennosti / M. A. Damirli // Metodologichni problemi istoriko-pravovih doslidzhen: materiali XXIII Mizhnarodnoyi istoriko-pravovoyi konferentsiyi 24-26 veresnya 2010 r., m. Alushta / red. kolegiya: I. B. Usenko (golova), A. Yu. Ivanova (vidp. sekr.), L. P. Garcheva ta in. – Kyiv. Simferopol SMD, 2011. – S. 37-47.
2. Aleshina A. V. Kollizionnye voprosy nasledovaniya po zakonu v mezhdunarodnom chastnom prave: dis. na soiskanie stepeni kandidata yurid. nauk : 12.00.03 «Grazhdanskoe pravo; kommercheskoe pravo; mezhdunarodnoe chastnoe pravo» / A. V. Aleshina. – Sankt-Peterburg, 2006. – 192 s.
3. Pro mizhnarodne privatne pravo: Zakon Ukrayini vid 23. 06. 2005 r. № 2709-IV / Verhovna Rada Ukrayini // Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini. – 2005. – № 32. – St. 422.
4. Tsitovich P. P. Ishodnye momenty v istorii russkogo prava nasledovaniya. / P. P. Tsitovich. – Harkov : Universitetskaya tipografiya, 1870. – 173 s.
5. Dahno I. I. Istoriya derzhavi i prava. Navchalniy posibnik dovidnik. – K. : Tsentr navchalnoyi literaturi, 2006. – 408 s.
6. Kupriyanova O.I. K voprosu o nasledovanii imushchestva inostrantsev, umershih v Rossii (XVII-XIX v.) // Vestnik Moskovskogo un-ta. Ser.11: Pravo. – 2007. – № 2. – S.113-117.
7. Grazhdanskiy kodeks USSR: Postanovlenie VUTsIK ot 16 dekabrya 1922 goda: po sostoyaniyu na 07 iyulya 1926 goda // ZU URSR. – 1926. – № 42. – St. 286.
8. Pro poryadok, yak oformlyati viznannya gromadyanam prava pozhitkoemtsiv u polisah chuzhozemnih tovaristv osobistogo strahuvannya: Postanova NKYu USRR vid 02 sichnya 1932 roku // Zbirnik Zakoniv ta rozporядzhen robotnicho-selyanskogo Uryadu Ukrayini. – 1932. – № 1. – Art. 4-5. 9.
9. Kondratova A. M. Istoriya stanovlennya i rozvitku zakonodavstva pro spadkuvannya v Ukrayini / A. M. Kondratova // Chasopis Kiyivskogo universitetu prava. – 2014. – № 3. – S. 169-173.
10. Tsivilniy kodeks Ukrayinskoyi RSR vid 18.07.1963 № 1540-VI [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1540-06/page>.
11. Kisil I. V. Mizhnarodne privatne pravo: pitannya kodifikatsiyi. – 2-e dopovn. i pererob. vid. – K. : Ukrayina, 2005. – 480 s.

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ КОЛЛИЗИОННОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В ОБЛАСТИ НАСЛЕДОВАНИЯ

Хороша Т. С.

Аспирантка Института государства и права им. В. М. Корецкого Национальной академии наук Украины.
Научный руководитель: доктор юридических наук Г. П. Тимченко.

Аннотация. *В статье проведено комплексное правовое исследование основных принципов коллизионно-правового регулирования наследования, осложненного иностранным элементом в процессе его становления и развития. Рассмотрены теоретические вопросы становления и развития коллизионного законодательства в области наследования. На основании проведенного анализа получены выводы относительно основных этапов развития и формирования древнерусского наследственного права, которое шло независимо от византийского, своим путем. Проанализировано становление наследственного права в других государствах, которое проходило в зависимости от того, было ли заимствовано тем или иным государством древнее римское право. Обоснована необходимость подписания соглашений по вопросам наследования между всеми странами мира, включая Украину, поскольку государство, как защитник имущественных прав и интересов своих граждан, должно способствовать решению коллизионных моментов наследственного права, и стремиться к единому толкованию норм наследственных правоотношений. Сформулированы обобщенные положения отечественного законодательства в области наследования, осложненного иностранным элементом.*

Ключевые слова: *наследование, коллизия, коллизионное законодательство, правовое регулирование, наследование с иностранным элементом.*

УДК 341.96

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ДОГОВОРУ МІЖНАРОДНОГО ФАКТОРИНГУ

Смолин Я. В.

Здобувач Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Науковий керівник: доктор юридичних наук, доцент Калакура В. Я.

Анотація. *Стаття присвячена питанням існування договору міжнародного факторингу, як самостійної конструкції цивільного договору. Проаналізовані підходи науковців до визначення правової природи факторингових відносин. Описано характер послуг, що надаються фактором за умовами договору міжнародного факторингу. В статті також аналізується специфіка уступки права грошової вимоги за умовами договору міжнародного факторингу. Здійснений порівняльно-правовий аналіз останньої із загальноцивільстичною цесією. В статті йде мова також про застосування глобальної цесії за договором міжнародного факторингу. Висвітлюється можливість проведення факторингових операцій, за якими фактором надаються посередницькі послуги. Досліджено співвідношення послуг, що надаються фактором із уступкою права грошової вимоги під час проведення міжнародних факторингових операцій. Висвітлено можливість надання фактором комплексу послуг постачальникові за умовами договору. Запропонований підхід до можливості поєднання уступки права грошової вимоги із наданням фактором постачальникові посередницьких послуг. На підставі проведеного дослідження, зроблені висновки про перспективу існування договору міжнародного факторингу як окремого правового інституту. Автором зроблений висновок про те, що існування договору міжнародного факторингу є можливим у випадку фінансування фактором клієнта на безповоротній основі.*

Ключові слова: *факторинг, посередницькі функції, послуги, глобальна цесія, уступка права грошової вимоги, фінансування, дебіторська заборгованість, конструкція договору.*

Постановка проблеми. Розвиток міжнародних торговельних відносин сприяв виникненню та активному використанню суб'єктами міжнародних комерційних відносин зовнішньоекономічних угод з комерційним фінансуванням. Прикладом останніх виступає факторинг. Ефективність застосування факторингу як дієвого механізму підвищення конкурентоспроможності та покриття дебіторської заборгованості суб'єктів підприємницької діяльності підтверджується постійним зростанням питомої ваги факторингових операцій у міжнародній комерційній практиці. За даними міжнародної факторингової асоціації Factors Chain International, обсяг міжнародних факторингових операцій у грошовому еквіваленті з використанням 2 – факторної моделі відносин станом на 2015р. перевищує 60 мільярдів євро за рік [1].

Незважаючи на активне застосування факторингових операцій у міжнародній підприємницькій діяльності, правова природа договору міжнародного факторингу залишається до кінця не вивченою. Подібний стан наукових досліджень у відповідній сфері важко назвати прийнятним. Відсутність одностайного підходу до розуміння правової природи договору міжнародного факторингу створює непослідовність національного законодавця у визначенні місця факторингу в системі приватноправових зобов'язань, а також неодно-

значність правозастосовчої практики в питаннях правової кваліфікації відносин, що виникають за договором факторингу. Крім того, як слушно з цього приводу зазначає Н.В. Тараба, у зв'язку з приєднанням України до конвенції УНІДРУА «Про міжнародний факторинг» малодосліджене на сьогоднішній день питання міжнародного факторингу набуває особливої актуальності [2, с. 126].

Мета статті – дослідження правової природи факторингу через аналіз конструкції договору міжнародного факторингу, закріпленої Оттавською конвенцією «Про міжнародний факторинг», а також юридичної сутності правових зв'язків між контрагентами за договором міжнародного факторингу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти правової природи договору міжнародного факторингу набували фрагментарного висвітлення у працях А. А. Приходько, Н. В. Тараби, А. В. Токунової, Н. В. Новосолової, С. В. Овсейка, А. С. Комарова, Л. Г. Єфимової, К. Шмиттгоффа, Ф. Селінджера, Г. Сомера та інших науковців.

Основні результати дослідження. Уніфікація виступає загальною тенденцією правового регулювання міжнародних факторингових операцій. Правове регулювання факторингу на міжнародному рівні здійснюється на основі конвенції УНІДРУА «Про міжнародний факторинг» 1988 р. [3]. Відсутність єдиного уніфікованого правового режиму проведення факторингових операцій та поверхневність правового регулювання факторингу сприяли зростанню питомої ваги квазіправових регуляторів відповідної сфери відносин. Комісія ЮНСІТРАЛ підготувала конвенцію «Про уступку дебіторської заборгованості у міжнародній торгівлі» 2001 р., яка затверджена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН №56/81 [4]. Міжнародними факторинговими асоціаціями здійснюється приватноправова уніфікація правил здійснення міжнародних факторингових операцій. Результатом цього є Загальні правила міжнародного факторингу, затверджені міжнародними факторинговими асоціаціями – Factors Chain International та International Factoring Group [5].

Оттавська конвенція «Про міжнародний факторинг» 1988 р. залишається єдиним міжнародним договором, що врегульовує факторингові операції, ускладнені іноземним елементом. Як впливає із преамбули Оттавської конвенції «Про міжнародний факторинг», метою її розробки є прийняття єдиних правил для створення правової бази, яка сприятиме міжнародному факторингу [3]. Конвенція є правовою основою для розроблення окремих положень, присвячених договору факторингу в межах національних законодавств.

Виникнення та втілення у правотворчу практику договору міжнародного факторингу спричинено об'єктивними закономірностями розвитку міжнародних торговельних відносин. В умовах глобалізації на зміну традиційним комерційним контрактам виникають нові договірні форми, що передбачають більш складні форми економічної та юридичної взаємодії сторін [6]. Подібним чином виникли зовнішньоекономічні договори з комерційним фінансуванням, до переліку яких належить і договір міжнародного факторингу. Правове регулювання факторингу на національному рівні розвивається в напрямку непрямої уніфікації – відповідне правове явище спершу набуло відповідної об'єктивації в положеннях в конвенції УНІДРУА «Про міжнародний факторинг» з подальшим його втіленням у положеннях національного законодавства [6].

З урахуванням вище зазначеного, наявність відповідних уніфікованих правових актів засвідчує виникнення у міжнародній комерційній практиці особливого виду зобов'язальних відносин, ускладнених іноземним елементом. Конвенція УНІДРУА «Про міжнародний факторинг» 1988 р. закріплює конструкцію договору міжнародного факторингу. Відповідно до ст. 1 Конвенції, під договором міжнародного факторингу розуміють дого-

вір, за яким постачальник відступає або може відступати фактору право грошової вимоги, яке випливає з договорів купівлі-продажу товарів, укладених між постачальником та його покупцями (боржниками), крім договорів купівлі-продажу товарів, придбаних у першу чергу для їхнього особистого, сімейного або домашнього використання. Фактор, при цьому, має виконувати принаймні дві з таких функцій: фінансування постачальника, включаючи надання позики та здійснення авансових платежів; ведення обліку (головної бухгалтерської книги) щодо дебіторської заборгованості; пред'явлення до сплати грошових вимог; захист від несплат боржників. Крім того, боржники повинні бути повідомлені про відступлення права грошової вимоги [3].

У науці немає одностайного підходу щодо правової природи договору факторингу. Окремі науковці вважають, що договір факторингу є різновидом змішаного договору [7, с. 240]. Розвиваючи подібний правовий підхід, А. А. Приходько стверджує, що договір факторингу містить ознаки договору уступки права грошової вимоги, чи, одночасно, агентського договору – договору поруки, і, як правило, договору позики (кредиту). Крім того, частіше за все, договір міжнародного факторингу, частіше всього, містить ознаки договору оплатного надання послуг (підряду). На думку науковця, подібна особливість договору міжнародного факторингу зумовлена існуванням відкритого та закритого видів факторингу, які є близькими з економічної точки зору, проте – відмінні за своєю правовою природою [8, с. 58, 59]. В науковій літературі також зустрічаються підходи, до визначення природи договору, за якими договір факторингу є різновидом купівлі права [9; 10, с. 174] чи купівлі права з наданням послуг [7, с. 241].

Окремі науковці вважають, що договір факторингу є самостійним видом договору, що передбачає надання фактором комплексу послуг із фінансування клієнта грошовими коштами під зобов'язання з відступлення його права грошової вимоги до боржника [11, с. 91].

У будь-якому випадку, правова природа договору міжнародного факторингу потребує подальшого аналізу. Беззаперечним можна вважати факт про те, що відповідний договір відноситься до різновиду договорів про надання фінансових послуг. Положення Конвенції поширюються на операції факторингу старої лінії (old style factoring), інкасового факторингу, дробового, факторингу з правом регресу. Конвенція УНІДРУА «Про міжнародний факторинг» не врегульовує конфіденційний факторинг та операції, пов'язані з дисконтуванням рахунків [12, с. 42]. Таким чином, Конвенція не врегульовує весь обсяг факторингових операцій, що існують у комерційній практиці. Частина з них, з огляду на визначення міжнародного факторингу, не є факторинговими операціями, ускладненими іноземним елементом.

Положення Конвенції визначили найбільш суттєві правові ознаки для міжнародного факторингу. Завдяки конвенції УНІДРУА «Про міжнародний факторинг» договір міжнародного факторингу набув формально визначеного характеру. З урахуванням п. С ч. 1 ст. 1 Оттавської конвенції 1988 р. повідомлення боржника про уступку права грошової вимоги належить до кваліфікаційних ознак договору міжнародного факторингу [3]. Подібний підхід розробників Конвенції можна вважати цілком виправданим. При скритій уступці права грошової вимоги, за якою боржника не повідомляють про уступку права грошової вимоги, фактор набуває лише економічне право на грошові вимоги, однак, з правової точки зору, права грошових вимог не уступається [13, с. 410]. Положеннями Конвенції не можна формалізувати невизначене коло суспільних відносин, що, нерідко, різняться між собою правовою природою.

Обмеження дії Оттавської конвенції «Про міжнародний факторинг» за обсягом факторингових відносин відповідає меті правотворчої практики у сфері факторингу – ство-

рення єдиної правової бази, яка сприятиме міжнародному факторингу. Відповідно до ст. 2 Конвенції УНІДРУА «Про міжнародний факторинг» виключення в застосуванні Конвенції може бути здійснено лише щодо Конвенції в цілому [3]. В протилежному випадку, відступ від положень Конвенції може призвести до втрати договором міжнародного факторингу своїх кваліфікаційних ознак, і формалізація договору факторингу у положеннях Конвенції втрачатиме своєю правове значення. Конструкція договору міжнародного факторингу не виконуватиме своєї методологічної функції у правотворчій та правозастосовчій практиках.

За договором міжнародного факторингу фактор повинен виконувати дві з обов'язкових функцій, визначених положеннями Конвенції. Подібні особливості дали Н. В. Тарабі підстави стверджувати, що цивільно-правовими ознаками договору міжнародного факторингу є відносини уступки права грошової вимоги та дві з обов'язкових функцій фактора, визначені Конвенцією [2, с. 127]. Виходячи зі змісту ст. 1 Конвенції, за договором міжнародного факторингу фактором можуть надаватись будь-які із зазначених послуг у різному співвідношенні.

Диспозитивність сторін у виборі функцій фактора за договором міжнародного факторингу забезпечує варіативність факторингових операцій у комерційній практиці. Договір факторингу відносять до договорів комерційного фінансування. Таким чином, розгляд факторингу як різновиду фінансування постачальника є найбільш поширеною точкою зору. Положення національних законодавств визначають факторинг як фінансування фактором постачальника (клієнта) під уступку права грошової вимоги. В літературі зазначаються підходи до визначення факторингу через «обов'язковості здійснення фактором фінансування» [3, с. 128-130], «фінансування постачань клієнта» [14, с. 110], «купівлю фактором у постачальника грошової вимоги» [15, с. 41], тощо.

Однак, як впливає з положень Конвенції, за умовами договору міжнародного факторингу фактор може фінансувати постачальника. За словами А. В. Токунової, послуги, що надаються фактором за умовами договору факторингу, є однаково обов'язковими і фінансування фактором не превалює. Науковець доходить висновку про те, що функція щодо фінансування не є обов'язковою для договору міжнародного факторингу [16, с. 298]. Своєрідний підхід до проблематики виконання фактором посередницьких функцій висловлений Е. Е. Шевченком, який стверджує, що договір фінансування під уступку права грошової вимоги не включає такі правочини, як уступка права з метою страхування та інкасації. В цьому плані договір фінансування під уступку права грошової вимоги слід відмежовувати від договору факторингу [17, с. 183].

Прикладом договорів факторингу, за яким фактор здійснює посередницькі послуги без фінансування, є операції інкасового факторингу, де фактор контролює погашення заборгованості клієнта, інкасує виручку на користь клієнта (постачальника), приймає на себе ризик непогашення заборгованості клієнта, однак не виконує функції фінансування постачальника (клієнта) [17, с. 38]. Індивідуальні підходи до визначення обов'язковості функцій фактора за договором факторингу простежуємо також і в національних правових системах. Так, судова практика Іспанії передбачає, що фактор за договором факторингу повинен виконувати крім звичної та такої, що постійно застосовується за умовами договору факторингу, ще й одну з адміністративних функцій, а саме – пред'явлення до сплати грошових вимог чи ведення бухгалтерського обліку клієнта. Інші функції фактора за умовами договору мають факультативне значення [18]. Однак, у будь-якому випадку, такий договір не має передбачає передачу факторові права грошової вимоги. Подібна уступка права грошової вимоги за договором має суто технічний характер, а договір факторингу є договором комісії.

У науковій літературі заперечують можливість виконання фактором посередницьких функцій поряд із уступкою права грошової вимоги. За словами Л. А. Новосьолової, якщо поєднано елементи посередницького договору та уступки права вимоги, останній договір має характер удаваного правочину. Уступка права грошової вимоги прикриває договір щодо оплатного надання послуг щодо витребування дебіторської заборгованості [19, с. 220]. Подібної точки зору дотримується також Я. О. Чапічадзе: «при переданні права грошової вимоги у власність фінансовий агент не може здійснювати представницькі функції» [20, с. 8].

За словами О. Ломидзе, застосування поряд із уступкою права грошової вимоги конструкції посередницького договору призведе до деформації механізму правового регулювання [21, с. 230]. Розвиваючи наведений підхід, В. М. Русаков зазначив, що передання майна у власність та здійснення посередництва призведе до того, що більшість грошових вимог стане не застосовними, оскільки до складу правомочностей входитимуть функції фінансового агента, що матимуть альтернативний характер. Неможливість поєднати в юридичній конструкції функції посередництва можна пояснити тим, що при уступці права грошової вимоги набувачем за договором залишається фінансовий агент. Повернення права грошової вимоги попередньому боржникові є можливим лише через застосування регресного факторингу [22, с. 62]. Таким чином, набуття майнового права виключає можливість одночасного здійснення посередницьких послуг, спрямованих на його забезпечення. У будь-якому випадку, права грошових вимог, що набуває фактор за умовами договору міжнародного факторингу і звертає їх на свою користь та ті, щодо яких фактором здійснюються посередницькі операції, не повинні співвідноситись між собою. З огляду на наведене, більш доцільним є розгляд договору міжнародного факторингу як різновиду окремої правової конструкції при фінансуванні під уступку права грошової вимоги.

Уступка права грошової вимоги належить до обов'язкових кваліфікуючих елементів договору міжнародного факторингу. Характеризуючи уступку права грошової вимоги за договором факторингу, варто зазначити, що останній притаманні істотні відмінності поряд із загально цивілістичною цесією. За договором факторингу фактор може набувати як дійсних прав грошових вимог, так і тих з них, що виникнуть в майбутньому. Сторонами договору факторингу завжди виступають постачальник та спеціалізована фінансова установа. Відступлення права грошової вимоги за договором міжнародного факторингу здійснюється, як правило, незалежно від наявності заборони на уступку права грошової вимоги. Відповідно до ст. 6 Оттавської конвенції «Про міжнародний факторинг» уступка права грошової вимоги є дійсною, незважаючи на будь-яку угоду між постачальником і боржником, яка забороняє таке відступлення [3].

За умовами договору міжнародного факторингу обмежується переуступка права грошової вимоги, якщо умовами договору факторингу проведення подальшої уступки права грошової вимоги забороняється. Свої особливості притаманні також і відповідальності фактора перед боржником. Відповідно до ч. 2 ст. 10 Конвенції УНІДРУА «Про міжнародний факторинг» 1988р. боржник, який має таке право вимагати від постачальника суму, сплачену фактору стосовно відступлення права вимоги, має протек право вимагати повернення цієї суми від фактора настільки, наскільки фактор не виконав своє зобов'язання здійснити постачальнику платіж, пов'язаний із відступленням права вимоги, або фактор здійснив такий платіж тоді, коли він знав про невиконання, або неналежне виконання, або прострочення виконання постачальником своїх зобов'язань щодо товарів, яких стосуються платежі боржника [3]. Наведені відмінності свідчать про набуття уступкою права грошо-

вої вимоги більш гнучкого характеру, порівняно із загальними положеннями договірною права.

В основі договору міжнародного факторингу є «глобальна цесія» що передбачає уступку всього обсягу дебіторської заборгованості постачальника (клієнта) до боржника. Під час здійснення міжнародної комерційної діяльності, пов'язаної з різними видами та формами фінансування в міжнародній торгівлі (в тому числі і договорів факторингу), широко використовуються договори за якими дебіторська заборгованість передається фінансовому агенту в «оптовому порядку», тобто групою прав грошових вимог, досить часто, без їх належної індивідуалізації. Подібним чином, за договорами факторингу дебіторська заборгованість за поставлені товари, виконані роботи, чи надані послуги уступається, досить часто, без вказівки на конкретні договори, з яких виникла, чи виникне відповідна заборгованість [19, с. 147; 23]. При цьому, категорією «майбутня дебіторська заборгованість» охоплюються визначені права грошових вимог, що неминуче виникнуть в майбутньому, а також такі, що можуть виникнути завдяки певній події, що може мати місце в майбутньому, тобто заборгованість гіпотетичного характеру [19, с. 143]. За словами А. С. Комарова, у випадку відсутності у договорі будь-якого засобу ідентифікації права грошової вимоги, вважається, що уступка права грошової вимоги поширюється на всі вимоги клієнта, що виникають у його підприємницькій практиці [24, с. 447].

Можливість глобальної уступки права грошової вимоги за договором міжнародного факторингу передбачена також і відповідними приписами конвенцій. Відповідно ч. 2 ст. 5 Конвенції УНІДРУА «Про міжнародний факторинг» 1988 р. та ч. 2 ст. 8 Конвенції ООН «Про уступку дебіторської заборгованості у міжнародній торгівлі» 2001 р. положення договору факторингу, згідно з яким майбутні грошові вимоги відступаються, діють для відступлення грошових вимог фактору у міру їх виникнення без потреби укладання будь-якого нового акта про відступлення права вимоги [3; 4].

Усуваючи зайві формальності у юридичному оформленні уступки прав грошових вимог, положення конвенцій передбачають дійсність уступок прав грошових вимог, що виникнуть в майбутньому. Відповідно до ст. 5 Конвенції УНІДРУА «Про міжнародний факторинг» 1988 р. положення договору факторингу, що передбачає відступлення існуючих або майбутніх грошових вимог, не може бути визнано недійсним внаслідок того, що вимоги не були зазначені в договорі окремо, якщо під час укладення договору або під час набуття ним чинності вони могли бути визначені у договорі [3]. Стаття 8 Конвенції ООН «Про уступку дебіторської заборгованості у міжнародній торгівлі» 2001 р. передбачає, що уступка дебіторської заборгованості не може бути визнана такою, що не має сили у відносинах між цедентом та цесіонарієм, чи у відносинах із боржником, чи іншим конкуруючим заявником права вимоги і праву цесіонарія не можна відмовити у пріоритеті на тій підставі, що вона являється уступкою більш ніж однієї статті дебіторської заборгованості, майбутньої дебіторської заборгованості [4].

В умовах «глобальної цесії» обсяг прав грошових вимог в їх грошовому еквіваленті не завжди можливо визначити в момент укладення договору міжнародного факторингу. У свою чергу, фактор не може набути необмеженого обсягу дебіторської заборгованості. Таким чином, фактор може виконувати посередницькі функції щодо прав грошових вимог, які не звернуті ним на свою користь за умовами договору. Виконуючи посередницькі функції за умовами договору міжнародного факторингу, фактор діє як довірчий власник постачальника.

Обсяг прав грошових вимог, що передаватиметься факторові, визначатиметься вартістю послуг, що надаються фактором за договором факторингу. В подібних випадках фак-

тором встановлюється ліміт, в межах якого фактор бере на себе функцію оплати прав грошових вимог та відповідно зменшення фінансових ризиків, у зв'язку з набуттям прав грошових вимог [11, с. 92].

Уступка права грошової вимоги за договором міжнародного факторингу має, як правило, сингулярний характер. правонаступництво фактора у відносинах з яких виникає права грошових вимог стосується не всіх прав первинного кредитора, а лише окремих з них, що впливають із договору, з якого виникає право грошової вимоги. Зазначене знаходить своє підтвердження також і у положеннях Конвенції УНІДРУА «Про міжнародний факторинг». Стаття 10 Конвенції передбачає, що саме лише невиконання, або неналежне виконання, чи прострочення виконання договору купівлі-продажу товарів не дає права боржнику вимагати повернення суми, сплаченої ним фактору, якщо боржник має право отримати цю суму від постачальника. Відповідно до ст. 20 Конвенції «Про уступку дебіторської заборгованості у міжнародній торгівлі» 2001 р. домовленість, досягнута між цедентом та боржником до повідомлення цесіонарія про уступку права грошової вимоги та, котра зачіпає інтереси цесіонарія, є чинною стосовно нього і цесіонарій набуває відповідних прав [3; 4].

Використання сингулярної цесії за умовами договору має важливе практичне значення, оскільки дозволяє покрити дебіторську заборгованість клієнта, не припиняючи зобов'язання між первинним кредитором та боржником, що виникають за умовами первинного договору. При цьому, заміна кредитора відбувається щодо обмеженого обсягу відносин між первинним кредитором та боржником, права грошової вимоги за яким уступаються. В протилежному випадку, з моменту уступки права грошової вимоги фактор зобов'язаний виконувати зобов'язання первинного кредитора у відносинах з боржником, що не припинені на момент здійснення уступки права грошової вимоги. Зазначені особливості свідчать про поглиблення спеціалізації уступки права грошової вимоги за умовами договору міжнародного факторингу.

Здійснення факторингових операцій в умовах «глобальної цесія» є достатньо ризикованою операцією. За цих умов виникає необхідність у виконанні фактором додаткових поряд з фінансуванням функцій, пов'язаних з уступкою права грошової вимоги. Подібним чином, створюються передумови для надання фактором додаткових послуг, зокрема – ведення бухгалтерського обліку, інкасації дебіторської заборгованості, наданні інформаційних, консультативних послуг, тощо.

Виконання фактором посередницьких функцій набуває особливої актуальності під час проведення операцій *old style factoring*. Крім надання фактором функції страхування ризику неплатежів, фактор бере на себе функцію інкасації платежів, бухгалтерського обліку рахунків постачальника з приводу уступленої дебіторської заборгованості. Набуваючи права грошових вимог до боржників, фактор особисто зацікавлений у контролі над операціями клієнта, в тому числі, і, через проведення бухгалтерському обліку клієнта [12, с. 43].

Оскільки предметом договору факторингу є права грошових вимог, строк платежу за якими настав, так і права грошових вимог, строк виконання за якими ще не настав, виконання певних бухгалтерських операцій (облік строків, вирахування процентів) стає обов'язковим для фактора за своєю природою [11, с. 92].

Подібної точки зору дотримується також і К. Шмітгофф, зазначаючи, що у випадку здійснення в доповнення до виконання фактором функції щодо витребовування плати, фактор може надавати окремі послуги, пов'язані з управлінням кредиторською заборгованістю клієнта. Перелік подібних послуг визначається умовами договору факторингу і для такої домовленості існує цілий ряд можливостей [25, с. 233].

Аналізуючи специфіку фінансування фактором клієнта, у літературі стверджують, що подібне фінансування здійснюється на засадах безповоротності, що передбачає відсутність обов'язку фактора з повернення відповідної суми фінансування, відсутності заборгованості фактора з надання відповідної суми фінансування, а також компенсаційності такого фінансування, тобто отримання фактором від постачальника (клієнта) суми фінансування, вартість якого відповідає сумі наданого фінансування [2, с. 127]. Однак, договір факторингу, при цьому, зберігає своє значення як оплатний договір. Фінансовий агент передає постачальнику суму фінансування не на поворотній основі, а шляхом отримання платежу на основі уступленого йому клієнтом права грошової вимоги до контрагента за договором [27, с. 272]. Завдяки уступці права грошової вимоги забезпечуються вимоги фактора з покриття витрат на надання фінансових послуг та отримання плати за надані послуги. Таким чином, способи фінансування фактором постачальника (клієнта) за договором міжнародного факторингу втрачають свої кваліфікаційні ознаки, як різновиди окремих видів приватноправових зобов'язань.

У випадку здійснення фінансування на безоборотній основі, фактор виконує функції захисту постачальника від неплатежу зі сторони боржника [25, с. 231]. При цьому, уступка права грошової вимоги є невід'ємним елементом послуги, що надається фактором клієнтові. Таким чином, зобов'язання, що виникають за договором міжнародного факторингу є більш гнучкими. Зазначені обставини свідчать про неможливість їх правового забезпечення традиційними конструкціями договірної права в межах національних законодавств. У зв'язку з наведеним, договір міжнародного факторингу не можна беззастережно віднести до різновиду змішаних договорів.

Висновки. Договір міжнародного факторингу передбачає виникнення більш гнучких відносин між контрагентами. Відносини, що виникають за договором міжнародного факторингу, набувають глибокої правової спеціалізації порівняно з традиційними конструкціями договірної права. У зв'язку з наведеним, договір набуває самостійного правового значення, як окремий правовий інститут.

В основі договору міжнародного факторингу є «глобальна цесія», що передбачає можливість уступки факторові прав грошових вимог, що виникають у його комерційній практиці, в тому числі і, – гіпотетичної дебіторської заборгованості. Ризики, що набуває фактор за умовами договору міжнародного факторингу зумовлюють необхідність виконання фактором посередницьких функцій. Подібна особливість зумовлює необхідність надання фактором декількох послуг за умовами договору міжнародного факторингу. Послуги, що надаються фактором за умовами договору міжнародного факторингу втрачають свої кваліфікаційні характеристики, як різновиди окремих видів приватноправових зобов'язань. Зрощення послуг з уступкою права грошової вимоги за умовами договору факторингу перетворює останню на обов'язковий кваліфікуючий елемент договору факторингу.

Список використаної літератури

1. About factoring: statistics [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fci.nl/en/about-factoring/statistics>. – Назва з екрану.
2. Тараба Н. В. Зовнішньоекономічні угоди з комерційним фінансуванням. [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: 12.00.03 / Н. В. Тараба. – К., 2007.– 223 с.
3. Про міжнародний факторинг: конвенція УНІДРУА № 995_210 від 28 травня 1988 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_210. – Назва з екрану.

4. UN convention on the assignment of receivables in the international trade from 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/payments/receivables/ctc-assignment-convention-e.pdf>. – Назва з екрану.
5. General Rules for International Factoring [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cqattorneys.com/enfiles/Conventions%20and%20usages/04GENERAL%20RULES%20FOR%20INTERNATIONAL%20FACTORING.pdf>. – Назва з екрану.
6. Вилкова Н. Г. Договорное право в международном обороте / Н. Г. Вилкова. – М. : Статут, 2004. – 509, 1 с. – (Договорное право). – Прил.: С. 424-510 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.adhdportal.com/book_3349.html. – Назва з екрану.
7. Луць В. В. Контракти в підприємницькій діяльності : навч. посіб. – 2-е вид., перероб. і допов. [Текст] / В. В. Луць. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 576 с.
8. Приходько А. А. Договор международного факторинга в международном частном праве [Текст]: автореф. на соискание научной степени канд. юрид. наук:12.00.03 / А. А. Приходько. – М., 2005. – 234 с.
9. Красько И. Е. Договор факторинга / И. Е. Красько // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1996. – № 6. – С. 3-7.
10. Внукова Н. М. Основы факторингу [Текст] / Н. М. Внукова. – К. : Знання КОО, 1998. – 174 с.
11. Жалинская А. А. Правовое регулирование факторинга в ФРГ [Текст] / А. А. Жалинская // Государство и право. – 1999. – № 11. – С. 90-94.
12. Шевченко Е. Е. Договор финансирования под уступку денежного требования в системе гражданского права Российской Федерации [Текст]: автореф. на соискание научной степени канд. юрид. наук: 12.00.03 / Е. Е. Шевченко – М., 2003. – 196 с.
13. Тынель А. Курс международного торгового права [Текст]. / А. Тынель, Я. Функ, В. Хвалей. – Мн. : Амалфея, 1999. – 600 с.
14. Склеповий Є. В. Ринок факторингових послуг в Україні [Текст] / Є. В. Склеповий // Фінанси України. – 2005. – № 9. – С. 109-115.
15. Смачило В. В., Дубравська Є. В. Сутність факторингу та його використання при управлінні дебіторською заборгованістю в Україні [Текст] / В. В. Смачило, Є. В. Дубравська // Фінанси України. – 2007. – № 7. – С. 35-45.
16. Токунова А. В. Окремі питання щодо послуг, що надаються за договором факторингу [Текст] / А. В. Токунова // Право України. – 2012. – № 6. – С. 296-301.
17. Шевченко Е. Е. Договор финансирования под уступку денежного требования в системе гражданского права Российской Федерации [Текст]: автореф. на соискание научной степени канд. юрид. наук: 12.00.03 / Е. Е. Шевченко – М., 2003. – 196 с.
18. Osma A. «Spain is different» or is not?: A comparative review of the legal regulation in Spain and in The 1988 UNIDROIT convention of international factoring. /A.Osma // International Trade Law Journal. – Volume 18, Number 2, Summer 2010. – Volume 18, Number 2. – P. 3-21. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&ved=0CCoQFjAC&url=http%3A%2F%2Fwww.perezllorca.com%2Fes%2FactualidadPublicaciones%2FArticuloJuridico%2FDocuments%2FSpainisdifferentAOJ.pdf&ei=l2huVJWcNOTiywP4woCQAw&usg=AFQjC-NEvOyK0Er_tFBJlf_BXKQCfGgDVZA&bvm=bv.80185997,d.ZWU. – Назва з екрану.
19. Новоселова Л. А. Сделки уступки права (требования) в коммерческой практике. Факторинг [Текст] / Л. А. Новоселова. – М., Статут, 2003. – 494 с.

20. Чапічадзе Я. О. Договір факторингу: Автореф. дис. канд. юр. наук / Я. О. Чапічадзе : Ун-т внутр. справ. – Харків, 2000. – 17 с.
21. Ломидзе О. Г. Правонаделение в гражданском законодательстве России [Текст] : дис. д. ю. н. : 12.00.03 / О. Г. Ломидзе. – Ростов-на-Дону : Ростовский юридический институт Северо-Кавказской академии государственной службы, 2003. – 409 с.
22. Русаков М. В. Факторинговое правоотношение [Текст]: Дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. В. Русаков. – Москва, 2004. – 215 с.
23. Доклад рабочей группы по международной договорной практике о работе ее 25-й сессии (4-22 мая 1992 г.) № А/47/17 // Генеральная Асамблея ООН. – Нью-Йорк, 1992. – 63 с. [Электронный ресурс – Режим доступа: <http://daccess-ods.un.org/TMP/3726201.35545731.html>. – Назва з екрану.
24. Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть вторая. Текст, комментарии, алфавитно-предметный указатель [Текст]. / Под ред. О. М. Козирь, А. Л. Маковского, С. А. Хохлова. – М. : Международный центр финансово-экономического развития, 1996. – 704 с.
25. Шмиттгофф Клайв М. Экспорт: право и практика международной торговли. [Текст] / К. Шмиттгофф. – М. : Юрид. лит., 1993. – 512 с.

SOME ASPECTS OF INTERNATIONAL FACTORING CONTRACT LEGAL NATURE

Smolyn Y. V.

Applicant for the PhD at the Institute of international relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Scientific adviser: Dr. Law, Associate Professor Kalakura V. Y.

Abstract. *This article is devoted to the existence of the international factoring contract as a separate civil contract legal structure. Researchers approaches in determining the legal nature of the factoring relations are analyzed. The nature of the services provided by the factor under the contract international factoring contract is described. The specifics of the assignment of receivables under the international factoring contract are also analyzed in the article. The comparative legal analysis of the last one with the civil assignment. of receivables is made. This article is going about the application of the global assignment under the contract of international factoring. The possibility for existence the factoring under which the intermediary services are provided by factor. The correlation of services provided by the factor with the assignment of receivables under the international factoring operations is explored. The possibility for providing the complex of services by the factor under the contract is highlighted. The approach to the possibility of combining the assignment of receivables with the mediation services provided by factor is proposed. Based on the current research the conclusions about the future existence of the international factoring contract as a separate legal institution is made. The author concluded that the existence of international factoring agreement is possible only by funding the client by the factor on the irrevocable basis.*

Key words: *factoring, mediation services, global assignment, assignment to receivables financing, receivables, construction of the contract.*

References

1. About factoring: statistics – [Elektronny’j resurs]. – Rezhy’ m dostupu: <https://fci.nl/en/about-factoring/statistics>. – Nazva z ekranu.
2. Taraba N. V. Zovnishn’oekonomichni ugody’ z komercijny’ m finansuvannyam [Tekst]: avtoref. dy’s. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yury’d. nauk.: 12.00.03 / N. V. Taraba. – K., 2007. – 223 s.

3. Pro mizhnarodny'j faktory'ng: konvencziya UNIDRUA № 995_210 vid 28 travnya 1988 roku: [Elektronny'j resurs]. – Rezhy'm dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_210. – Nazva z ekranu.
4. UN convention on the assignment of receivables in the international receivables in the in-ternational trade from 2001 [Elektronny'j resurs]. – Rezhy'm dostupu: <http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/payments/receivables/cto-assignment-convention-e.pdf>. – Nazva z ekranu.
5. General Rules for International Factoring – [Elektronny'j resurs]. – Rezhy'm dostupu: <http://www.cqatorneies.com/enfiles/Conventions%20and%20usages/04GENERAL%20RULES%20FOR%20INTERNATIONAL%20FACTORING.pdf>. – Nazva z ekranu.
6. Vy'lkova N. G. Dogovornoe pravo v mezhdunarodnom oborote / N. G. Vy'lkova. – M. : Statut, 2004. – 509, 1 s. – (Dogovornoe pravo). – Pry'l. – S. 424-510. – [Elektronny'j resurs]. – Rezhy'm dostupu: http://www.adhdportal.com/book_3349.html. – Nazva z ekranu.
7. Lucz' V. V. Kontrakty' v pidpry'yemny'cz'kij diyal'nosti : navch. posib. – 2-e vy'd., pererob. i dopov. [Tekst] / V. V. Lucz'. – K. : Yurinkom Inter, 2008. – 576 s.
8. Pry'hod'ko A. A. Dogovor mezhdunarodnogo faktory'nga v mezhdunarodnom chastnom prave [Tekst]: avtoref. na soy'kany'e nauchnoj stepeny' kand. yury'd. nauk: 12.00.03 / A. A. Pry'hod'ko. – M., 2005. – 234 s.
9. Kras'ko Y'. E. Dogovor faktory'nga // Predpry'ny'matel'stvo, xazyajstvo y' pravo. – 1996. – № 6. – S. 3-7.
10. Vnukova N. M. Osnovy' faktory'ngu [Tekst] / N. M. Vnukova. – K. : Znannya KOO, 1998. – 174 s.
11. Zhaly'nskaya A. A. Pravovoe reguly'rovany'e faktory'nga v FRG [Tekst] / A. A. Zhaly'nskaya // Gosudarstvo y' pravo. – 1999. – № 11. – S. 90-94.
12. Shevchenko E. E. Dogovor fy'nansy'rovany'ya pod ustupku denezhnogo trebovaniya v sy'steme grazhdanskogo prava Rossy'jskoj Federacy'y' [Tekst]: avtoref. na soy'kany'e nauchnoj stepeny' kand. yury'd. nauk: 12.00.03 / E. E. Shevchenko – M., 2003. – 196 s.
13. Tynel' A. Kurs mezhdunarodnogo torgovogo prava [Tekst]. / A. Tynel', Ya. Funk, V. Hvalej. – Mn. : Amalfeya, 1999. – 600 s.
14. Sklepovy'j Ye. V. Ry'nok faktory'ngovy'h poslug v Ukraini [Tekst] / Ye. V. Sklepovy'j // Finansy' Ukrayiny'. – 2005. – № 9. – S. 109-115.
15. Smachy'lo V. V. Dubravs'ka Ye. V. Sutnist' faktory'ngu ta jogo vy'kory'stannya pry' upravlinni debitors'koyu zaborgovanistyu v Ukraini // Finansy' Ukrayiny'. – 2007. – № 7. – S. 35-45.
16. Tokunova A. V. Okremi py'tannya shhodo poslug, shho nadayut'sya za dogovorom faktory'ngu / A. V. Tokunova // Pravo Ukrayiny'. – 2012. – № 6. – S. 296-301.
17. Shevchenko E. E. Dogovor finansirovaniya pod ustupku denezhnogo trebovaniya v sisteme grazhdanskogo prava Rossijskoj Federacii [Tekst]: avtoref. na soikanie nauchnoj stepeni kand. yurid. nauk: 12.00.03 / E. E. Shevchenko. – M., 2003. – 196 s.
18. Osma A. «Spain is different» or is not?: A comparative review of the legal regulation in Spain and in The 1988 UNIDROIT convention of international factoring. / A. Osma // International Trade Law Journal. – Volume 18, Number 2, Summer 2010. – Volume 18, Number 2. – P. 3-21. – [Elektronny'j resurs]. Rezhy'm dostupu: http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&ved=0CCoQFjAC&url=http%3A%2F%2Fwww.perezllorca.com%2Fes%2FactualidadPublicaciones%2FArticuloJuridico%2FDocuments%2FSpainisdifferentAOJ.pdf&ei=I2huVJWcNOTiywP4woCQAw&usq=AFQjCNEvOyK0Er_tFB-Jlf_BXKQCfGgDVZA&bvm=bv.80185997,d.ZWU. – Nazva z ekranu.
19. Novoselova L. A. Sdelky' ustupky' prava (trebovaniya) v komercheskoj prakty'ke. Fak-tory'ng [Tekst] / L. A. Novoselova. – M., Statut, 2003. – 494 s.
20. Chapichadze Ya. O. Dogovir faktory'ngu: Avtoref. dy's... kand. yury'd. nauk / Ya. O. Chapichadze. – Un-t vnutr. sprav. – Harkiv., 2000. – 17 s.
21. Lomy'dze O. G. Pravonadeleny'e v grazhdanskom zakonodatel'stve Rossy'y': dy's. dok. yur. nauk. : 12.00.03 / O. G. Lomy'dze. – Rostov-na-Donu : Rostovsky'j yury'dy'chesky'j y'nsty'tut Severo-Kavkazskoj akademyy'y' gosudarstvennoj sluzhby, 2003. – 409 s.
22. Rusakov M. V. Faktory'ngovoe pravootnosheny'e [Tekst]: Dy's. ... kand. yury'd. nauk : 12.00.03 / M. V. Rusakov. – Moskva, 2004. – 215 s
23. Doklad rabochej grupy po mezhdunarodnoj dogovornoj prakty'ke o rabote ee 25-j sessy'y' (4-22 maya 1992 g.) № A/47/17. // General'naya asambleya OON. – N'yu-Jork, 1992. – 63 s. [Elektronny'j resurs]. – Rezhy'm dostupu: <http://daccess-ods.un.org/TMP/3726201.35545731.html>. – Nazva z ekranu.
24. Grazhdansky'j kodeks Rossy'jskoj Federacy'y'. Chast' vtoraya. Tekst, kommentary'y', alfavy'jno-predmetnyj ukazatel' [Tekst]. / Pod red. O. M. Kozy'r', A. L. Makovskogo, S. A. Xoxlova. – M. : Mezhdunarodnyj czentry'fynansovo-ekonomy'cheskogo razvy'ty'ya, 1996. – 704 s.
25. Shmy'ttgoff Klajv M. Eksport: pravo y' prakty'ka mezhdunarodnoj torgovy'. [Tekst] / K. Shmy'ttgoff. – M. : Yury'd. ly't., 1993. – 512 s.

ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОЙ ПРИРОДЫ ДОГОВОРА МЕЖДУНАРОДНОГО ФАКТОРИНГА

Смолин Я. В.

Соискатель Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Научный руководитель: доктор юридических наук, доцент Калакура В. Я.

Аннотация. *Статья посвящена вопросам существования договора международного факторинга, как самостоятельной конструкции гражданского договора. Проанализированы подходы ученых к определению правовой природы факторинговых отношений. Описаны характер услуг фактором по условиям договора международного факторинга. В статье также анализируется специфика уступки права денежного требования по условиям договора международного факторинга. Проведенный сравнительно-правовой анализ последней с общегражданской цессией. В статье идет речь также о применении глобальной цессии по договору международного факторинга. Освещается возможность проведения факторинговых операций, по которым фактором предоставляются посреднические услуги. Исследовано соотношение услуг фактором с уступкой права требования при проведении международных факторинговых операций. Освещены возможности предоставления фактором комплекса услуг поставщику по условиям договора. Предложенный подход к возможности совмещения уступки права денежного требования с предоставлением фактором поставщику посреднических услуг. На основании проведенного исследования, сделаны выводы о перспективе существования договора международного факторинга как отдельного правового института. Автором сделан вывод о том, что существование договора международного факторинга возможно в случае финансирования фактором клиента на безвозвратной основе.*

Ключевые слова: *факторинг, посреднические функции, услуги, глобальная цессия, уступка права требования, финансирования, дебиторская задолженность, конструкция договора.*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЕН

УДК 330.3, 330.4

ЗАГАЛЬНА НЕЙРОМЕРЕЖЕВА МОДЕЛЬ ПОРІВНЯЛЬНОГО ПІДХОДУ ВАРТІСНОЇ ОЦІНКИ МАТЕРІАЛЬНИХ ТА НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ

Якубовський В. В.

Доктор технічних наук, професор кафедри міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Бичков О. С.

Кандидат фізико-математичних наук, доцент, завідувач кафедри програмних систем і технологій Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. *В статті обґрунтована доцільність використання методології штучних нейронних мереж до розв'язання питань вартісної оцінки матеріальних та нематеріальних активів. Запропоновано загальну структуровану нейромережеву модель найбільш поширеного порівняльного підходу вартісної оцінки майна та майнових прав.*

Нейронна мережа використовується для виконання процесів розпізнавання об'єкту оцінки, його класифікації та формування ціни на підставі порівняння з об'єктами-аналогами згідно значень відповідних ціноутворюючих параметрів.

Описаний алгоритм програмної реалізації запропонованої загальної нейромережевої моделі при її практичній реалізації.

Ключові слова: *нейромережева модель, структурований підхід, вартісна оцінка, порівняльний підхід, майно, майнові права, асоціативна пам'ять, багатошаровий перцептрон, мережа Кохонена, мережа Хопфілда, мережа Хемінга, навчання нейромережі.*

Постановка проблеми. Вартісна оцінка матеріальних та нематеріальних активів відноситься до спектру задач прикладного економічного аналізу [1, с. 155]. Стала практика виконання робіт з вартісної оцінки полягає в їх проведенні досвідченими фахівцями-оцінювачами із застосуванням тих чи інших методологічних підходів та методів оцінки.

Найбільш поширеним підходом при виконанні робіт з вартісної оцінки майна та майнових прав залишається порівняльний підхід, сутністю якого є пошук та співставлення ринкової вартості аналогічних за своїми характеристиками об'єктів [2, с. 198]. Таким чином ефективність застосування порівняльного підходу до вартісної оцінки багато в чому залежить від наявності повноцінної інформації про ринкову вартість об'єктів даної групи. Але в будь-якому випадку проведення оціночних робіт фахівцем-оцінювачем носить ознаки суб'єктивності, вплив якої на остаточний результат вартості майна може бути досить значним. Актуальним питанням тому залишається подальше удосконалення методологічних основ проведення робіт з вартісної оцінки шляхом застосування сучасних методів пошуку та обробки інформаційних масивів.

Мета статті – Обґрунтування доцільності використання підходу на базі нейронних мереж та розробка загальної структурованої нейромережевої моделі для її застосування в порівняльному підході вартісної оцінки активів різних видів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слабка формалізованість процедур виконання робіт та, як наслідок, досить висока залежність результатів від суб'єктивних факторів є однією з визнаних рис сучасного стану проведення робіт з вартісної оцінки [2, с. 12; 3, с. 58]. Застосування для цих цілей класичних підходів багатовимірного статистичного аналізу викликає значні труднощі, які пов'язані з необхідністю побудови відповідних регресійних моделей та надійної оцінки їх параметрів [1, с. 133].

На відміну від цього, використання нейромережевого підходу не накладає ніяких обмежень на характер вхідної інформації та не викликає необхідності в створенні аналітичної моделі оскільки сама нейронна мережа виступає в ролі такої моделі. Значну перевагу саме нейромережевому підходу надають його здатність до самонавчання та стійкість до впливу «статистичних шумів». Саме завдяки цьому нейромережеві підходи поступово притягують все більшу увагу при вирішенні складних економічних питань [4, с. 147].

В той же час застосування нейронних мереж для цілей вартісної оцінки є вкрай обмеженим. Головним чином воно полягає в їх використанні для цілей прогнозування поведінки відповідних ринків [1, с. 122; 4, с. 146; 5, с. 27]. Практично відсутні узагальнюючі роботи із застосування нейромережевих інструментів та методів щодо вартісної оцінки різноманітних активів, яка проводиться на підставі найбільш поширеного порівняльного підходу.

Основні результати дослідження. При розгляді найбільш ефективних шляхів застосування нейромережевого підходу до вартісної оцінки необхідно, насамперед, наочно уявити та структурувати сам процес здійснення оціночної діяльності. При виконанні робіт з вартісної оцінки того чи іншого активу перш за все необхідно ідентифікувати сам об'єкт оцінки та визначити його характеристичні показники, які безпосередньо впливають на його вартість або мають побічний вплив. Такі показники можуть бути названі ціноутворюючими факторами, перелік яких відрізняється для різних категорій майна.

Для житлової нерухомості, наприклад, до основних ціноутворюючих факторів відносяться: місце розташування, загальна площа та її розподіл, наявність транспортних комунікацій, поверховість, матеріали стін та перекриття, якість внутрішнього оснащення та рівень загального стану. На відміну від цього для промислових будівель цей перелік буде відрізнятися згідно з критеріями їх придатності до застосування, тоді як, скажемо для транспортних засобів він буде зовсім іншим.

Виходячи з цього на першому етапі оціночних робіт необхідно провести оцінку основних ціноутворюючих параметрів об'єкту оцінки згідно чого віднести його до тієї чи іншої групи, класу або кластеру.

Наступним кроком є пошук ринкових аналогів з близькими рівнями ціноутворюючих факторів та відомою вартістю купівлі-продажу. На жаль, в сучасних умовах вітчизняної економіки та організації державної звітності отримати достовірну інформацію щодо вартості об'єктів по реалізованих угодах їхньої купівлі-продажу неможливо, оскільки вона носить викривлений характер та не відображає реального рівня вартості. Крім того на відмінність від країн з розвинутою економікою відсутнім у відкритому доступу є загальнодержавний реєстр таких угод, що унеможливорює збір та систематизацію відповідної статистичної інформації.

Тому єдиним логічним шляхом залишається пошук та обробка інформації по оголошенням про продаж в яких вказуються стартові цінові пропозиції. Розглядаючи таку, за-

пропоновану в оголошенні, ціну в якості максимальної вартості, яка є заявленою продавцем, в подальшому здійснюється її корегування з введенням коефіцієнтів «на торг», діапазон яких складає від 3-5% до 20-30% в залежності від групи об'єкту оцінки, його особливостей та специфіки самої угоди, наприклад терміновості продажу.

В подальшому цінові пропозиції продажу товарів-аналогів співставляються з об'єктом оцінки у відповідності до конкретних значень ціноутворюючих факторів та статистично обробляються з отриманням усереднених значень та розкидів. На підставі отриманих результатів формується загальне уявлення щодо вартості об'єкту оцінки, яка фіксується в вигляді висновку.

Якщо представити описаний алгоритм порівняльного підходу проведення робіт з оцінки майна через термінологію штучних нейронних мереж, то дійдемо висновку що він складається з процесів розпізнавання, запам'ятовування та забування певних даних про об'єкт оцінки.

Розпізнавання – через класифікацію та порівняння ціноутворюючих параметрів об'єкту оцінки здійснюється підбір аналогічних об'єктів з існуючої бази даних.

Запам'ятовування – знайдені з бази даних параметри зберігаються та визначається вартість об'єкту оцінки.

Забування – застаріла або невідповідна за критеріями ціноутворення інформація про вартість об'єктів-аналогів не використовується.

Найбільш традиційні системи штучного інтелекту, що реалізовані стандартними алгоритмами не нейромережевого характеру, не дають належної гнучкості в розв'язуванні таких складних задач, які описані вище. Тому при побудові систем, що моделюють професійну діяльність людини при розв'язанні проблеми розпізнавання образів, здійснення прогнозів, оцінювання, асоціативних методів зберігання інформації доцільно використовувати підходи, основані на нейронних мережах [6, с. 462].

Відносно асоціативної пам'яті слід зазначити, що у моделі обчислювань фон Неймана, що використовується в сучасних обчислювальних машинах, звертання до пам'яті доступно тільки за допомогою адреси, що не залежить від змісту пам'яті. Більше того, якщо допущено помилку в обчисленні адреси, то може бути знайдена зовсім інша інформація.

На відміну від цього асоціативна пам'ять, або пам'ять, що адресується за змістом, доступна за вказівкою заданого змісту, що значно скорочує кількість можливих помилок. При цьому зміст пам'яті може бути викликаний навіть за частковим входом або частково зіпсованим змістом. Притаманна нейронним мережам асоціативна пам'ять потрібна також й при створенні інформаційних баз даних, які формуються та широко використовуються при проведенні робіт з вартісної оцінки майна.

В цілому, попередню кластеризацію об'єктів оцінки найбільш доцільно моделювати нейромережею Кохонена. Відповідно, процес класифікації усередині кластеру – мережею Хемінга, тоді як для процесу розпізнавання найбільш прийнятним є використання багаточарового перцептрона. Виходячи з особливостей процесу запам'ятовування, для його опису слід використовувати мережу Хопфилда [7, с. 856; 8, с. 97].

Виходячи з вказаного загальна нейромережева структура для її використання в порівняльному підході до вартісної оцінки активів різних видів маже бути зображена в наступному вигляді (рис. 1):

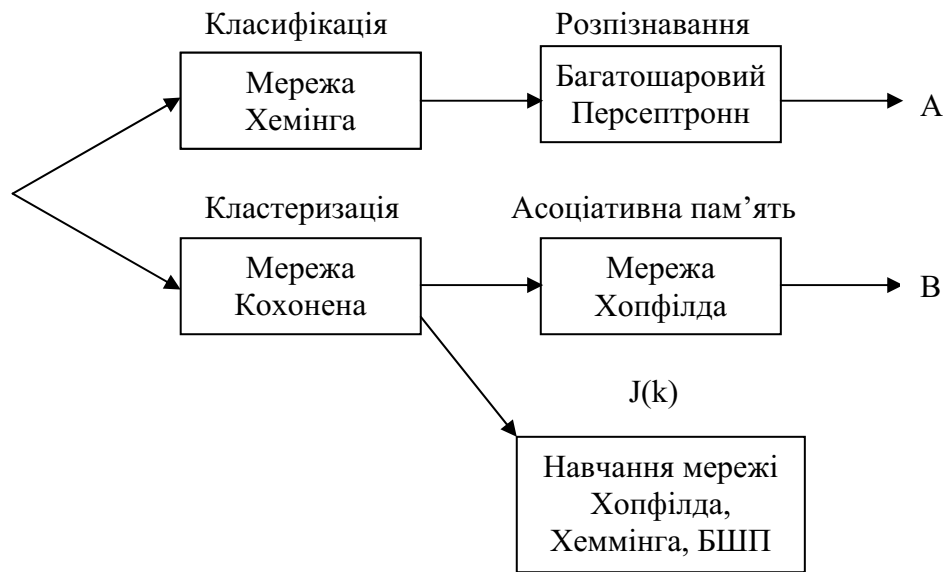

Рис. 1. Загальна нейромережева структура порівняльного підходу вартісної оцінки активів.

Збіг із заданим рівнем наближення результатів розпізнаного і знайденого в асоціативній пам'яті зразків отримання вартості об'єкту – **A** і **B** досягається в ході так званих процесів поглинання та тренування нейромережевої моделі. Ідеальний варіант – приблизне співпадіння значень **A** і **B**.

Запам'ятовування об'єкта – це зберігання даних об'єкту. З одного боку, ми намагаємось співвіднести об'єкт з якимось із відомих класів і розпізнати його в даному контексті. Зрозуміло, що результатом буде певний об'єкт, на який наш вхідний об'єкт має найбільшу схожість. З іншого боку, одночасно з свідомим сприйняттям, відбувається і робота нашої пам'яті, а саме пошук схожого об'єкту в базі нерухомості, намагання створити цьому об'єкту відповідний клас в пам'яті або в базі даних. Зрозуміло, що пам'ять сприймає його як новий, і тому співвідносить його з новим класом. Сам же процес запам'ятовування – це навчання асоціативної пам'яті пізнавати цей новий об'єкт.

Забування – це втрата зв'язків класів моделей об'єктів з самими об'єктами в асоціативній пам'яті. Цей процес відбувається з часом.

Ми отримали по суті чотири задачі: класифікації, розпізнавання, кластеризації та асоціативної пам'яті, і певний зв'язок між ними. Ці задачі розв'язують використовуючи нейронні мережі згідно загальної схеми, зображеної на рис. 1.

Для моделювання цих нейронних мереж використовуємо універсальну математичку модель нейронної мережі [9, с. 7] у вигляді:

$$\begin{aligned}
 y(t) &= \sum_{j=1}^m w_j x_j(t) \\
 \frac{du}{dt} &= -\alpha_1 u(t) + \beta_1 y(t) \\
 \frac{d\theta}{dt} &= -\alpha_2 \theta(t) + \alpha_2 \theta_0 + \beta_2 x(t) + \beta_3 u(t) \\
 x(t) &= F(u, \theta, y, t)
 \end{aligned} \tag{1}$$

Тут $y(t)$ – загальний вхідний сигнал нейрона, $u(t)$ – його мембранний потенціал, $\theta(t)$ – поріг спрацьовування, $x(t)$ – вихідний сигнал. Усі інші коефіцієнти є певними константами між 0 та 1, які описують та конкретизують поведінку нейрона:

- α_1 – інерційність мембранного потенціалу нейрона;
- β_1 – інерційність просторової сумації вхідних сигналів;
- α_2 – динамічний коефіцієнт адаптації порогу нейрона;
- β_2 – коефіцієнт адаптації порогу за вихідним сигналом;
- β_3 – коефіцієнт адаптації порогу за мембранним потенціалом.

При програмній реалізації моделі ми працюватимемо у дискретному часі, тому цю математичну модель перепишемо у вигляді:

$$\begin{aligned} y(t+1) &= \sum_{j=1}^m w_j x_j(t) \\ u(t+1) &= (1 - \alpha_1)u(t) + \beta_1 y(t+1) \\ \theta(t+1) &= (1 - \alpha_2)\theta(t) + \alpha_2 \theta_0 + \beta_2 x(t) + \beta_3 u(t) \\ x(t) &= F(u(t), \theta(t), y(t)) \end{aligned} \quad (2)$$

Виходячи з того факту, що кількість об'єктів для зберігання в нейронній асоціативній пам'яті буде дуже великою доцільно використовувати ортонормовану тензорну мережу Хопфілда [10, с. 22, 11, с. 24].

$$x' = \text{Sign} \left(\sum_{i=1}^m (x^{\otimes k}, v^i) x^i \right) = \text{Sign} \left(\sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^m \gamma_{ij}^{-1} (x, x^j)^k x^i \right)$$

де

x – вхідний вектор-образ, вектори v^i задовольняють вимозі: $(x^i, v^j) = \delta_{ij}$, де $\delta_{ij} = 0$, $i \neq j$, $\delta_{ij} = 1$, $i = j$, тобто є дуальними до векторів,

x, y_{ij}^{-1} – елемент матриці Грама $\Gamma^{-1} \left(\left\{ x^{i \otimes k} \right\} \right)$

Елементи матриці Грама для векторів $\{x^i\}$ мають вигляд $\gamma_{ij} = (x^i, x^j)$ (ij -й елемент матриці Грама дорівнює скалярному добутку i -го еталона на j -й).

В загальному вигляді послідовність алгоритму дій в рамках описаного структурованого нейромережевого підходу до вартісної оцінки включає наступні кроки:

1. подати об'єкт вартісної оцінки для обробки;
2. класифікувати його, тобто віднести до одного з відомих класів;
3. розпізнати об'єкт в цьому класі;
4. результат представити як ідеальний образ розпізнаного об'єкта;
5. якщо об'єкт можна віднести до одного з відомих класів то знайти існуючий об'єкт-образ в асоціативній пам'яті в контексті цього нового об'єкту. У протилежному випадку:
 - створити новий клас, що відповідає новому об'єкту;
 - створити новий модуль асоціативної пам'яті, та записати об'єкт в нього;
 - навчити систему розпізнавання цього об'єкта.
6. дія забування – видалення. Перенести до архіву ті об'єкти нерухомості, які вже не використовуються при оцінюванні нових об'єктів.

У випадку збігу ідеального образу **A** і об'єкту-образу **B** можна об'єкту вартісної оцінки призначати встановлену ринкову ціну для об'єктів заданого класу. У протилежному випадку – ціну вибирають із міркувань допустимого рівня відхилень.

Висновки. Спираючись на розгляд процесу проведення робіт з вартісної оцінки, обґрунтована доцільність використання нейромережевого підходу, що забезпечує отримання більш об'єктивних результатів проведення цих робіт та отримання більш достовірних результатів оцінки.

В статті розроблена та запропонована нова загальна модель порівняльного підходу вартісного оцінювання майнових об'єктів. Основа підходу полягає в складно структурованій нейронній мережі, елементи якої моделюють процеси кластеризації, класифікації, розпізнавання, запам'ятовування та забування, які здійснюються в ході виконання робіт з оцінювання. На підставі цього вдається повністю змодельовати реальний процес вартісного оцінювання об'єктів різної природи.

Для практичного використання розробленого підходу описаний загальний алгоритм його програмної реалізації, який спирається на універсальну математичну модель нейронних мереж.

Імітація розробленої структурованої мережі та апробація її практичного використання показала, що її функціонування повністю моделює процес оцінки різноманітного майна, який здійснюється в рамках порівняльного підходу.

Список використаної літератури

1. Воронін В. О., Лянце Е. В., Мамчин М. М. Аналітика ринку нерухомості: методологія та принципи сучасної оцінки. – Львів : «Магнолія 2006», 2014.- 304 с.
2. Оцінка нерухомості. Навч. посіб. / О. І. Драпиковський, І. Б. Іванова, Ю. В. Крумелис. – К. : ТОВ «СІК Груп Україна». 2015.– 424 с.
3. Shannon P. Pratt, Alina V. Niculita. Valuing a Business. The Analysis and Appraisal of Closely Held Companies. 5th edition.– McGraw-Hill Companies, 2008.–1081 p.
4. Ежов А. А., Шумский С. А. Нейрокомпьютинг и его применение в экономике и бизнесе. – М. : МИФИ, 1998. – 222 с.
5. Зайченко Ю. П., Плаксин В. К. Прогнозирование финансовых временных рядов с использованием нейронных сетей. Вісник ЧДТУ, 2010, № 2.– С. 27-32.
6. Бычков А. С. Власов А. М. Применение дифференциальных уравнений при моделировании психоэмоциональных процессов // Дифференциальные уравнения, функциональные пространства, теория приближений. Межд.конференция, посвященная 100-летию со дня рождения С. Л. Соболева. Новосибирск, 5-12 октября, 2008 г. – С. 460-466.
7. Хайкин С. Нейронные сети. Полный курс. 2-е изд.– М. : Вильямс, 2006.– 1104 с.
8. Бичков О. С. Когнітивні методи кібернетики. Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 128 с.
9. Каляев А. В. Моделирование информационных процессов в нейропроцессорных сетях. Часть I // Электрон.моделирование. – 2003. – 25, № 6. – С. 5-21.
10. Горбань А. Н., Миркес Е. М. Информационная емкость тензорных сетей : Тез. докл. IV Всероссийского семинара «Нейроинформатика и ее приложения». – Красноярск, 1996. – С. 22-23.
11. Горбань А.Н., Миркес Е.М. Помехоустойчивость тензорных сетей : Тез. докл. IV Всероссийского семинара «Нейроинформатика и ее приложения». – Красноярск, 1996. – С. 24-25.

GENERAL NEURONETS MODEL OF COMPARITIVE APPROACH IN VALUATION OF TANGIBLE AND INTANGIBLE ASSETS

Yakubovsky V. V.

Doctor of technical sciences, professor of the international business chair, of the Institute of International Relations Kiev National Taras Shevchenko University.

Bychkov O. S.

Candidate of physic-mathematic sciences, assistant professor, chair of programmatic systems and technologies head of Kiev National Taras Shevchenko University.

Abstract. *Feasibility of artificial neuronets methodology application for valuation of tangible and intangible assets is grounded. Proposed is general structural neuronets model for most widely used comparative approach of property and property rights valuation.*

Neuro net is used for modelling processes of valuation object recognition, its classification and value assessment utilising comparison with analog items with respect to price unfluencing parameters.

Algorithm of neuro nets model program realization is described for its practical realisation purposes.

Key words: *Neuro net model, structured approach, valuation, comparative approach, property, property rights, associated memory, multilayers perseptron, Kohonen net, Hopfield net, Haming net, net training.*

References

1. Voronin V. O., Lyantse E. V., Mamchin M. M. Property market analitics: methodology and principles of nowadays valuation. – Lviv : «Magnolia 2006», 2014. – 304 p.
2. Property valuation. Textbook. / O. I. Drapikovskiy, I. B. Ivanova, Y. V. Krumelis. – K. : «SIC Group Ukraine» Ltd. 2015. – 424 p.
3. Shannon P. Pratt, Alina V. Niculita. Valuing a Business. The Analysis and Appraisal of Closely Held Companies. 5th edition. – McGraw-Hill Companies, 2008. – 1081 p.
4. Eszhov A. A., Shumskiy S. A. Neurocomputing and its utilization in economy and business. – M. : MIFI, 1998.– 222 p.
5. Zaychenko Y. P., Plaksin V. K. Financial timing sequences prognosis with utilization of neuro nets. ChDTU Bulletin, 2010, № 2. – P. 27-32.
6. Bychkov A. S., Vlasov A. M. Differential equations utilization for modeling of psychoemotional processes // Differential equations, functional spaces, approximation theory. Int. conf. Novosibirsk, 5-12 October, 2008. – P.460-466.
7. Haykin S. Neuro nets. Complete coarse. 2th ed. – M. : Williams, 2006. – 1104 p.
8. Bychkov A.S. Cognitive methods of cybernetics. «Kyiv's university» publ., 2006. – 128 p.
9. Kalyaev A. V. Information processes modelling in neuroprocessing nets. Part I // Electronic modelling. – 2003. – 25, № 6. – P. 5-21.
10. Gorbanj A. N., Mirkes E. M. Information capacity of tensor nets: IV All-Russian seminar «Neuroinformation and its application» proceedings. – Krasnoyarsk, 1996. – P. 22-23.
11. Gorbanj A. N., Mirkes E. M. Noise resistance of tensor nets: IV All-Russian seminar «Neuroinformation and its application» proceedings . – Krasnoyarsk, 1996. – P. 24-25.

ОБОБЩЕННАЯ НЕЙРОСЕТЕВАЯ МОДЕЛЬ СРАВНИТЕЛЬНОГО ПОДХОДА СТОИМОСТНОЙ ОЦЕНКИ МАТЕРИАЛЬНЫХ И НЕМАТЕРИАЛЬНЫХ АКТИВОВ

Якубовский В. В.

Доктор технических наук, профессор кафедры международного бизнеса Института международных отношений Киевского национального университета им. Тараса Шевченко.

Бычков А. С.

Кандидат физико-математических наук, доцент, заведующий кафедрой программных систем и технологий Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *В статье обоснована целесообразность применения методологии искусственных нейронных сетей для решения задач стоимостной оценки материальных и нематериальных активов. Предложена обобщенная структурированная модель наиболее распространенного сравнительного стоимостной оценки имущества и имущественных прав.*

Нейронная сеть используется для осуществления процессов распознавания объекта оценки, его классификации и формирования стоимости на основе сравнения с объектами-аналогами в соответствии со значениями определенных пенообразующих параметров.

Описан алгоритм программной реализации предложенной обобщенной нейросетевой модели при ее практическом применении.

Ключевые слова: *Нейросетевая модель, структурированный подход, стоимостная оценка, сравнительный подход, имущества, имущественные права, ассоциативная память, сеть Кохонена, сеть Хопфилда, сеть еминга, обучение нейросети.*

УДК 339.9

МІЖНАРОДНІ ТОРГОВЕЛЬНІ СПОРИ І МІСЦЕ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ У ЇХ ВРЕГУЛЮВАННІ

Фліссак К. А.

Кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. *Розвиток та поглиблення міжнародного поділу праці призвели до зростання конкуренції на світових ринках. За такого стану справ національні уряди вимушені шукати способи захисту власних виробників та внутрішніх ринків від зарубіжних конкурентів. Одночасно з метою просування своїх товарів та послуг за кордоном, країни беруть участь в міжнародних об'єднаннях, покликаних лібералізувати торговельні контакти, найбільшим з яких є Світова організація торгівлі. Антагоністичний характер зазначених процесів призводить до виникнення значного ряду торговельних протиріч та суперечок, які потребують врегулювання.*

Вагомим та ефективним засобом їх недопущення та розв'язання виступає економічна дипломатія. Її інструментарій дозволяє створити передумови для превентивного моніторингу торговельних процесів з метою попередження виникнення протиріч та суперечок, а в разі їх утворення – для максимально швидкого врегулювання із визначенням можливостей для пошуку взаємовигідного варіанту виходу з конфронтаційної ситуації.

Актуальним є вивчення практики врегулювання міжнародних торговельних спорів в країнах Європейського Союзу та США. Метою цього є впровадження передового зарубіжного досвіду в роботу українських органів державної влади з метою підвищення ефективності їх функціонування та захисту національних інтересів.

Ключові слова: *міжнародна торгівля, експорт, імпорт, торговельні протиріччя, торговельні спори, СОТ, анти-демпінг, економічна дипломатія.*

Постановка проблеми. В умовах інтернаціоналізації економіки, подальшого поглиблення міжнародного поділу праці та всебічного охоплення світогосподарської системи розгалуженою і всепроникаючою мережею універсальних, галузевих та територіально-регіональних міжнародних організацій в міжнародній торгівлі не відійшла на задній план і не втратила актуальності конкуренція. Глобалізаційні процеси супроводжуються не послабленням, а посиленням міжнародної конкуренції, суб'єктами якої виступають підприємницькі структури, національні економіки, транснаціональні корпорації, регіональні міжнародні організації наднаціонального типу. Конкурують в боротьбі за доступ до природних ресурсів, особливо енергетичних, за можливість бути суб'єктами транзиту ресурсів і товарів, за ринки збуту продукції і надання послуг. При цьому внаслідок конфлікту інтересів періодично виникають торговельні протиріччя та суперечки, які потребують вирішення.

Зазначене засвідчує, що важливою ділянкою роботи економічної дипломатії, яка обов'язково повинна виділятися в роботі її інституцій та входити в коло функціональних обов'язків суб'єктів є врегулювання торгових протиріч і торговельних суперечок як на макрорівні, так і на рівні безпосередніх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Метою статті є розгляд і систематизація підстав, причинних передумов та рівнів торгівельних протиріч і спорів, їх об'єктів в умовах сучасної міжнародної торгівлі і її регулюваннями нормами та правилами Світової організації торгівлі (СОТ). Крім того, необхідно привернути увагу щодо потенційних можливостей використання інструментарію економічної дипломатії в системі організаційного та інституційного забезпечення врегулювання торгівельних протиріч.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання врегулювання та вирішення торговельних протиріч та спорів у міжнародній торгівлі в умовах конкурентної політики розглядаються такими авторами як Т. М. Циганкова, Л. П. Петрашко, Т. В. Кальченко [1, с. 439-445], Ю. Г. Козак [2, с. 370-377], І. І. Лукашук [3, с. 260-280], А. С. Смбалян [4]. Разом з тим, дана проблематика залишається поза увагою дослідників сфер впливу сучасної економічної дипломатії і її ролі у попередженні, врегулюванні та вирішенні конфліктних ситуацій між партнерами зовнішньоторговельних відносин.

Основні результати дослідження. Об'єктивно в умовах конкуренції в боротьбі за доступ до природних ресурсів, за можливість бути суб'єктами транзиту ресурсів і товарів, за ринки збуту продукції і надання послуг міжнародні торговельні відносини супроводжує конфлікт інтересів, які виникають між суб'єктами експортно-імпорتنних операцій. Досягнення мети ефективного збуту продукції супроводжується діями щодо втримання вже освоєних ринків і завоювання нових. Особливо гостро ці процеси проявляються у міжнародній торгівлі, де зливаються в одне інтереси виробників продукції, торгуючих суб'єктів і національні економічні інтереси країни-експортера. Тут концентруються конкурентні переваги відповідних груп товарів за багатьма характеристиками (якісні і споживчі властивості, технічний рівень, безпека для споживання, цінові параметри). При попаданні на ринок подібних однотипних товарів з різних країн неминуче виникають конфлікти інтересів, які виступають у формах торговельних суперечок та спорів. Початково жодна з країн не ставить собі за мету створювати конфліктні ситуації та вступати в спори із партнерами. Проте, коли виникають протиріччя, їх необхідно врегулювати. Забезпечується це завдяки прийнятим і діючим міжнародним принципам і нормам, які регулюють міжнародну торгівлю. В інших випадках може виникати спокуса вирішити суперечку силовими методами.

Порядок вирішення торговельних суперечок і протиріч залежить від рівня їх виникнення, серед яких наступні:

- 1) торговельні суперечки між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності-фізичними особами;
- 2) торговельні суперечки між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності-юридичними особами;
- 3) торговельні суперечки між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності-фізичними і юридичними особами;
- 4) торговельні суперечки і протиріччя у сфері зовнішньоекономічної діяльності між державами. У перших трьох випадках вирішення торговельних суперечок може і повинно здійснюватись на рівні суб'єктів комерційної діяльності в національних судових інстанціях або в обумовлених у договорах міжнародних судових органах.

При міждержавному характері торговельних суперечок і протиріч вступає в силу система регулювання міжнародної торгівлі, передбачена насамперед нормами і правилами СОТ, діяльність якої започаткована з 1995 р. Це, разом з тим, не виключає розгляду претензій і позовів до тих чи інших країн з питань міжнародного економічного співробітництва у відповідних судових інстанціях, а членство в СОТ ще не є гарантією від можли-

вого виникнення торговельних суперечок або протиріч між країнами–партнерами по торгівлі товарами або послугами.

Норми і принципи СОТ, передбачені Маракеською угодою про створення СОТ [5, с.6-7], спрямовані, передусім, на створення справедливого правопорядку у сфері міжнародної торгівлі, недопущення дискримінації в будь-яких проявах, забезпечення інтересів всіх членів організації, незалежно від економічного і політичного стану. Разом з тим, за час існування ГАТТ – СОТ практика експортно-імпортних відносин між країнами періодично ставила перед учасниками міжнародної торгівлі проблемні питання, наслідками яких, на основі зіткнення інтересів, ставали торговельні суперечки та протиріччя. У таких випадках відбувалось послідовно-логічне проходження подій за схемою «реалізація існуючих ризиків – виникнення торговельних суперечок – переростання їх у торговельні протиріччя – виникнення кризових явищ між країнами у сфері зовнішньої торгівлі».

В перші роки існування ГАТТ у випадку виникнення скарг у країни-учасника зовнішньоторговельних відносин та їх подання в ГАТТ, на рівні керівництва Генеральної угоди з тарифів і торгівлі приймалися рекомендації з простою констатацією необхідності повернення даного питання до Протоколу про тимчасове застосування [6, с. 12]. Така практика не могла задовольняти сторін-учасників суперечок. Як наслідок, поступово став вироблятися механізм врегулювання торговельних суперечок та протиріч. Особливо гостро потреба в цьому стала проявлятися в умовах загострення торговельних протиріч між Європейським Економічним Співтовариством (ЄЕС) та США у 70-80-х роках минулого століття.

За час існування ГАТТ і далі СОТ між країнами-учасниками організації предметом торговельних протиріч і торговельних суперечок виступали експортно-імпортні операції. Класифікація підстав виникнення і об'єктів торговельних суперечок і протиріч в СОТ наведена на рис. 1 (стор. 155).

Підставами або чинниками, що обумовлювали виникнення і наявність торговельних протиріч та суперечностей між країнами були використовувані ними відповідні методи та форми регулювання зовнішньої торгівлі. Це, зокрема, наступні: тарифні режими стосовно відповідних сировинних ресурсів; дискримінаційні і обмежувальні заходи щодо імпорту; податкові режими відносно імпортованих товарів і продуктів; антидемпінгові заходи та субсидування; компенсаційні заходи, спрямовані проти окремих товарів.

В галузевому розрізі та в складі товарних груп експортно-імпортних операцій об'єктом торговельних протиріч за час існування ГАТТ–СОТ періодично є: бензин та продукти нафтопереробки; металопродукція і окремі види гарячекатаних сталевих виробів; напівпровідники і окремі види комп'ютерного обладнання; м'ясо свіже та заморожене і м'ясопродукти; риба, креветки та інші морепродукти і вироби з них; зерна кави і алкогольні напої; текстильна продукція, одяг, взуття; фармацевтичні і агрохімічні продукти; порушення авторських прав і права інтелектуальної власності.

Впродовж останніх 15 років найбільша кількість протиріч спостерігалася у торгівлі металургійною продукцією та гарячекатаними сталевими виробами; наступними за кількістю скарг, групами товарів, є сільськогосподарські товари та товари текстильної галузі. Відповідно до огляду СОТ про режим імпорту ліцензування, основними об'єктами дискусій у здійсненні ліцензування стали такі групи товарів, як транспортні засоби, сільськогосподарська продукція, взуття, іграшки, сталь, залізна та мідна руда та ліцензійні режими в загальному.

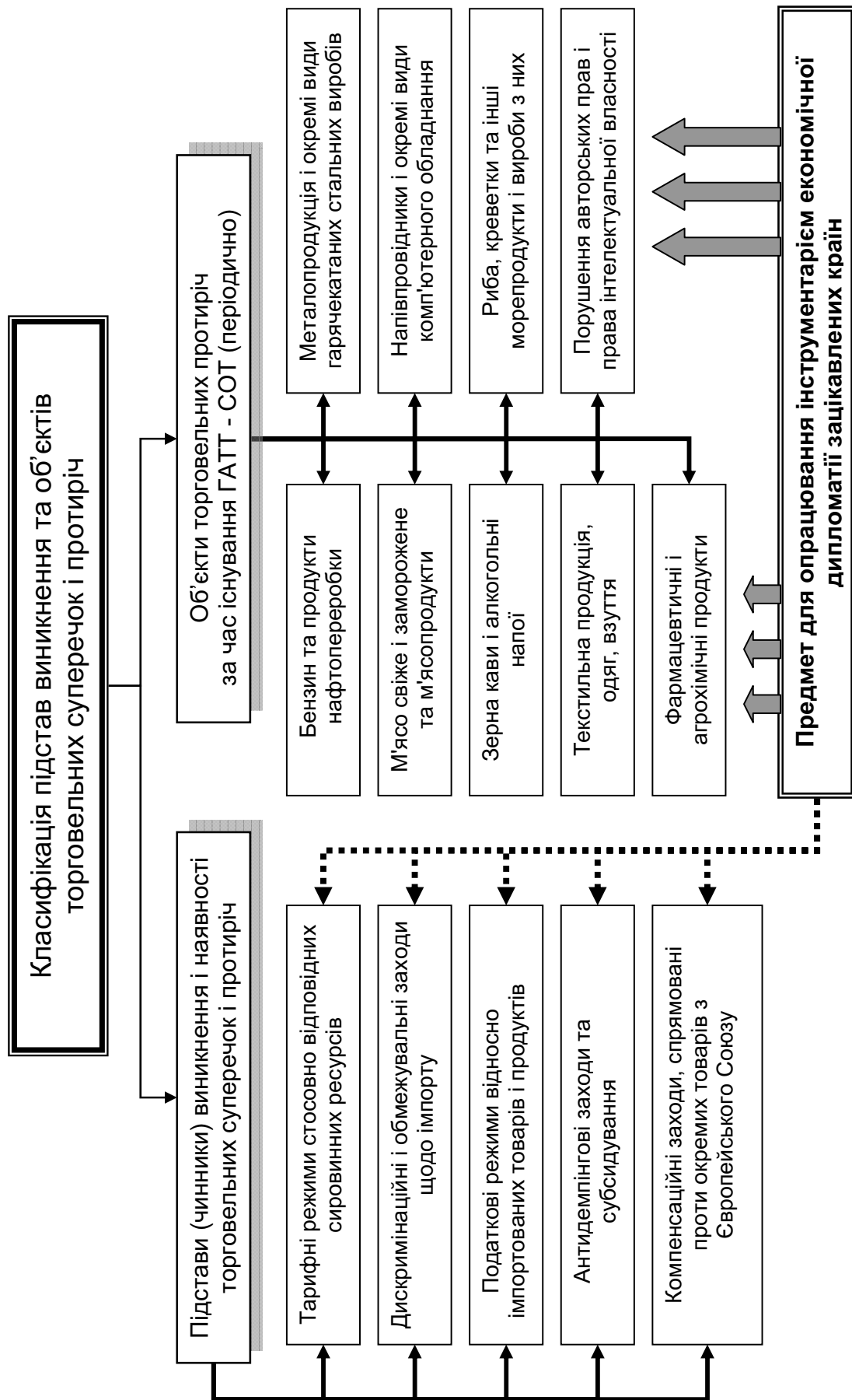

Рис. 1. Підстави виникнення і об'єкти торговельних суперечок і протиріч в СОТ.
Джерело: авторська розробка.

Хронологічний та причинно-наслідковий аналіз торговельних суперечок та протиріч в системі ГАТТ-СОТ свідчить, що основні *причинні передумови* їх виникнення можна згрупувати в 3 групи:

- 1) суперечки, які обумовлені невиконанням або порушенням зобов'язань;
- 2) суперечки, які не зв'язані з порушенням зобов'язань;
- 3) суперечки і протиріччя, обумовлені наявністю певних ситуацій.

При цьому слід зазначити, що основна кількість зазначених конфліктів виникала і виникає саме через невиконання та порушення раніше взятих на себе зобов'язань учасниками експортно-імпорتنих операцій. Суперечки, які не пов'язані з порушенням зобов'язань, можуть виникати, передусім, через запровадження субсидування імпорту або надання відповідних тарифних уступок. Третя група причин – суперечки, які обумовлені наявністю певних ситуацій, можуть виникати виходячи з ситуацій макроекономічного характеру, таких як дефолт, масове безробіття тощо [4, с.12-17].

Прецеденти СОТ як у виникненні, так і у врегулюванні торговельних суперечок і протиріч розглядаються, передусім, як діяльність, спрямована на внесення ясності в положеннях системи Світової організації торгівлі, як конкретизація прав і обов'язків країн-учасниць відповідно до правил і норм цієї міжнародної організації. Особливий інтерес при цьому викликає механізм врегулювання суперечок у СОТ та його інституційна складова. За підсумками Токійського раунду діяльності ГАТТ (1973-1979 рр.) було досягнуто порозуміння і прийнято документ, який отримав назву «Домовленість про повідомлення, консультування, врегулювання суперечок і спостереження», а також додатки до цього документу під назвою «Узгоджений опис звичайної практики ГАТТ у сфері врегулювання суперечок» [7]. Цим документом уточнялись питання щодо механізму вирішення суперечностей в ГАТТ.

Інтернаціоналізація економіки, започаткування глобалізаційних процесів, з одного боку, та посилення конкуренції між країнами та економічними угрупованнями і боротьба за ринки, з іншого, вимагали подальшого удосконалення системи врегулювання торговельних суперечок і протиріч. Тому під час Уругвайського раунду у 1989 р. було прийнято рішення щодо удосконалення правил та процедур вирішення спорів ГАТТ. На цій основі учасники ГАТТ досягли домовленості про фундаментальні принципи нової системи вирішення торговельних суперечностей. Але головним тут стало те, що за підсумками Уругвайського раунду було прийнято документальну «Домовленість про правила і процедури, що регулюють вирішення спорів», яка містила 27 статей і 4 додатки. У відповідність з цією домовленістю було створено «Орган з вирішення спорів СОТ» (ОВС) [8, S.3-4]. У відповідність з «Домовленістю про правила і процедури, що регулюють вирішення спорів» функції «Органу з вирішення спорів СОТ» виконує Генеральна Рада СОТ [9].

При цьому Орган по розв'язанню суперечок (ОРС) є вищим органом СОТ з врегулювання спірних питань, на який покладено функції реалізації «Домовленості про правила і процедури, що врегульовують розв'язання спорів» (далі ДВС). ОРС утворює третейські групи, приймає або відхиляє доповіді третейських груп та Апеляційного органу, здійснює моніторинг виконання прийнятих рішень, надає право на призупинення поступок та інших зобов'язань, а також виконує інші функції згідно ДВС.

Слід підкреслити, що основним принципом сучасного міжнародного права щодо вирішення міжнародних суперечок, спорів і протиріч є *принцип мирного їх вирішення*. Він передбачає, що:

- всі без винятку міжнародні суперечки, незалежно від їх предмету, часу, місця виникнення і гостроти, повинні вирішуватись мирними засобами;

- ні одна суперечка не повинна залишатись невирішеною;
- сторони повинні утримуватись від будь-яких дій, які можуть погіршити стан в такій мірі, що може бути поставлено під загрозу підтримання міжнародного миру і безпеки.

Організаційно вирішення суперечок в рамках СОТ проходить наступні *етапи*:

- 1) проведення консультацій;
- 2) робота спеціальних груп;
- 3) розгляд апеляції;
- 4) здійснення спеціальних процедур щодо врегулювання суперечок. Послідовність етапів та процедур врегулювання торговельних суперечок і протиріч наведена на рис. 2 (стор. 158).

Процедура розв'язання суперечок в СОТ є комплексом дипломатичних, арбітражних та судових елементів, що покликані вирішити взаємні претензії сторін. В ДВС немає таких термінів, як позивач та відповідач. Це підкреслює той факт, що Орган з розв'язання суперечок (ОРС) не є міжнародною судовою інстанцією. Однак важливо мати на увазі, що ні третейські групи, ні Апеляційний орган не приймають рішень. Вони розглядають суперечку і приймають рекомендації, які набувають статусу рішення тільки після схвалення ОРС.

З позицій реалізації завдань економічної дипломатії важливо мати на увазі, що інституційне забезпечення вирішення торговельних суперечок і протиріч в системі СОТ охоплює:

- 1) використання різних правових режимів;
- 2) застосування концепції диференційованого і більш сприятливого режиму щодо врегулювання суперечок з огляду на рівень економічного розвитку країни;
- 3) врахування інтересів і потреб країн, які розвиваються;
- 4) застосування концепції анулювання або скорочення переваг;
- 5) застосування механізмів надання компенсацій, призупинення уступок та інших зобов'язань.

В процесі торговельно-економічних відносин між країнами можуть виникати торговельні суперечки і протиріччя внаслідок застосування однією із сторін антидемпінгових заходів. Такі заходи можуть мати місце не тільки стосовно країн, які не є членами СОТ, але і незалежно від членства в цій організації. Періодично такі суперечки виникають між окремими країнами та ЄС всередині СОТ. При виникненні надзвичайних обставин до країн-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності можуть застосуватись заходи правового регулювання і впливу (наведені на рис. 3 – стор. 159).

В табл. 1 (стор. 160) наведені дані, які кількісно характеризують відкриття нових антидемпінгових та антисубсидійних розслідувань в Європейському Союзі, і тих, що були продовженими, а також прийнятими за наслідками розгляду висновками та вжитими заходами.

При розгляді спірних питань у торговельних відносинах між країнами представляє інтерес галузева структура розслідувань проти імпорту. Як видно із даних табл. 2 (стор. 160), найбільше таких розглядів в Євросоюзі за 2010-2015 рр. стосувалось металопродукції (різного профілю сталевий прокат та інша продукція із заліза та сталі) – всього за 2010-2015 рр. по даному галузевому сектору було відкрито 36 розслідувань. Це одне з підтверджень гострої конкуренції саме на ринку металу.

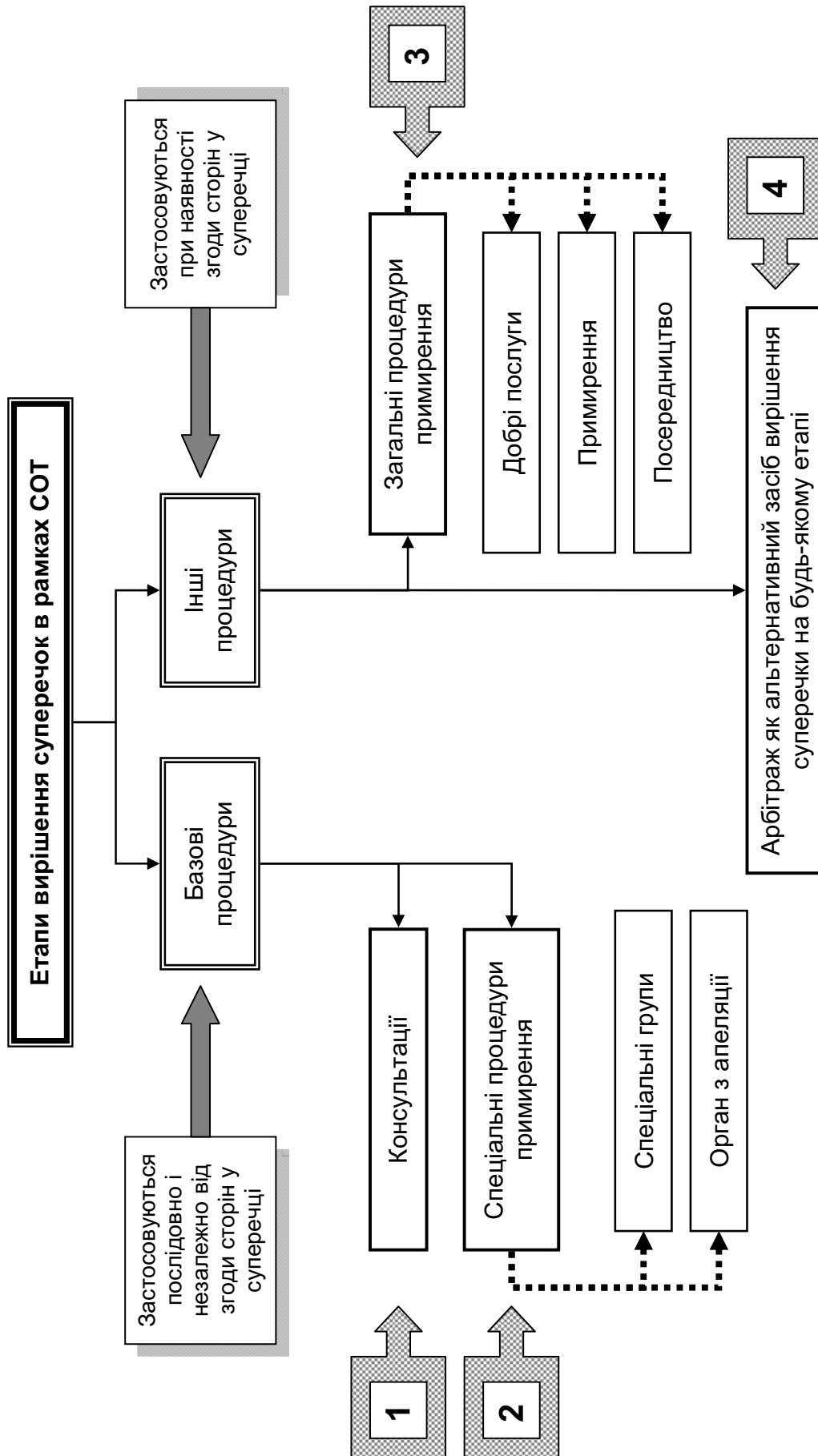

Рис. 2. Етапи та процедури вирішення суперечок у Світовій організації торгівлі.
Джерело: авторська розробка.

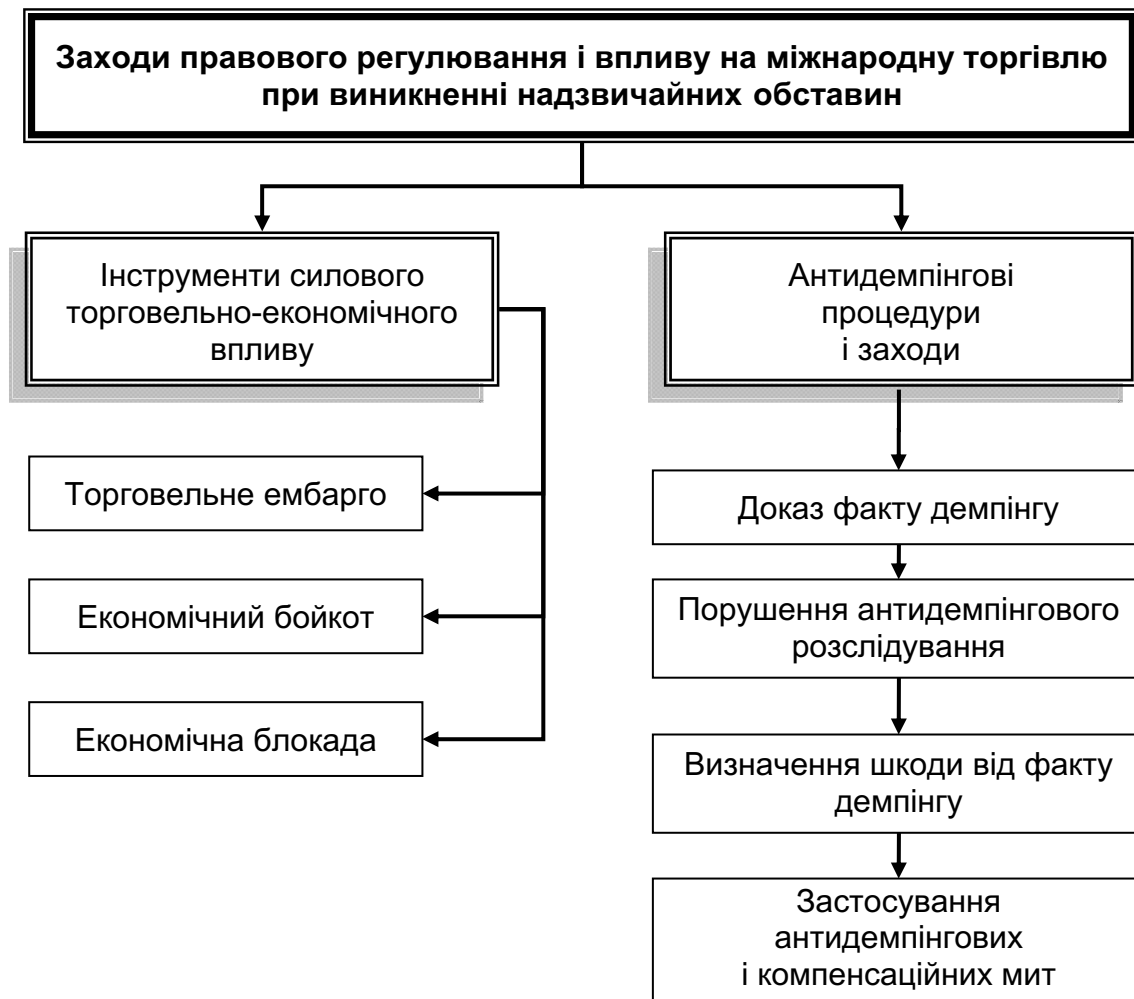

Рис. 3. Заходи правового регулювання і впливу на міжнародну торгівлю при виникненні надзвичайних обставин.

Джерело: авторська розробка.

Розглядаючи проблематику відстоювання національних економічних інтересів у випадках виникнення торговельних спорів при експортно-імпортних операціях в контексті ефективного застосування економічної дипломатії з метою подолання конфлікту інтересів, не можна не згадати про сумнівну практику застосування як окремими країнами, так і їх регіональними об'єднаннями інструментів силового торговельно-економічного впливу проти конкурентів. Так, в лютому 2010 р. КНР звернулась в СОТ із скаргою на дії Євросоюзу, який наприкінці 2009 р. продовжив дії антидемпінгових мит на китайське і в'єтнамське взуття. Початково ЄС встановив загороджувальні мита в розмірі від 9,7% до 16,5% на взуття з Китаю і В'єтнаму у 1996 р., і з того часу термін їх дії неодноразово продовжувався. Протести В'єтнаму і Китаю ґрунтувались на тому, що вказані дії Євросоюзу суперечили етиці економічного лібералізму, проголошеного одним з основних принципів ЄС. Однак причина таких «загороджувальних» дій Євросоюзу крилась в тому, що частка китайського і в'єтнамського взуття, популярного в Європі за рахунок насамперед цінових параметрів, досягала на ринку ЄС 30% [12].

Таблиця 1.
Антидемпінгові та антисубсидійні розслідування ЄС

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Нові розслідування						
Нові розпочаті розслідування	18	21	19	9	16	14
Розгляд розслідувань завершений:						
запровадженням кінцевого мита або прийняттям зобов'язань	9	13	3	17	3	12
припиненням розслідування	10	11	9	11	4	3
Тимчасові заходи введені впродовж періоду	13	10	9	6	2	10
Заходи, які автоматично закінчуються через 5 років	14	21	10	6	2	4
Розгляд розпочатих розслідувань						
Розслідування, ініційовані впродовж періоду	31	24	37	36	22	33
Висновки за результатами розслідувань:						
підтвердженням заходу	10	7	9	5	8	13
призупинено / відмінено заходи	1	4	4	8	4	3
Інші види розгляду розслідувань, які закінчились:						
підтвердженням / поправкою / повторним введенням / розширення заходів (залежно від типу висновків)	19	17	17	19	10	19
скасуванням заходів	3	8	2	7	5	1

Джерело: [10, Р. 4; 11, Р. 4].

Таблиця 2.
Нові антидемпінгові та антисубсидійні розслідування Євросоюзу в галузевих секторах

Галузеві сектори	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Хімічна і суміжна продукція	7	11	-	1	2	6
Текстильна продукція	-	-	-	3	-	-
Деревина і папір	2	-	-	-	-	-
Електроніка	2	-	2	-	-	-
Інша продукція машинобудування	1	1	1	-	-	-
Залізо і сталь	3	6	11	1	9	6
Інша металева продукція	-	1	-	-	3	-
Інша продукція	3	2	5	4	2	2
Разом	18	21	19	9	16	14
<i>з них:</i>						
Антидемпінгові розслідування	15	17	13	4	14	12
Антисубсидійні розслідування	3	4	6	5	2	2

Джерело: [10, Р. 7; 11, Р. 7].

Загалом із 97 антидемпінгових та антисубсидійних розслідувань, розпочатих в ЄС впродовж 2010-2015 рр., 43 або 44,3% відкриті проти китайської продукції, 13 або 13,4% проти індійської продукції. За перших 2 місяці 2016 р. було відкрито 3 нових розслідування проти КНР і 1 проти Республіки Корея [10, р. 8; 11, р. 8].

Як приклад конкурентної протидії неконкурентними методами можна назвати розпочате Європейською Комісією у березні 2012 р. антидемпінгове розслідування стосовно імпорту з України, Туреччини і Македонії зварних труб і порожнистих профілів, виготовлених із сталі та заліза (коди 7306 61 92 і 7306 61 99). Причиною розпочатого розслідування стала скарга комітету Welded Steel Tubes Industry Євросоюзу від імені європейських виробників, на яких приходилось більше 25% обсягів виробництва зазначеної продукції в ЄС [13]. З боку Євросоюзу – це елемент силового захисту своїх товаровиробників, а для України – бар'єр для експорту і предмет торговельного спору, який необхідно вирішити засобами економічної дипломатії.

В грудні 2012 р. Аргентина подала в СОТ позов проти США та Євросоюзу через обмеження на експорт яловичини та лимонів у США і біодизелю в країни ЄС. Аргентині прийшлося звернутись із скаргою після того, як були вичерпані всі спроби врегулювати ситуацію, пов'язану із застосуванням проти її експорту протекціоністських заходів, які порушують норми СОТ [14].

Впродовж багатьох років США активно застосовували антидемпінгові заходи стосовно українських товарів. Так, станом на березень 2013 р. в США діяло 7 антидемпінгових заходів по імпорту з України сталевих арматурних прутків, сухого карбаміду, нітрату амонію, гарячекатаного сталювого прокату та виробів з нього та ряду інших з обсягом поставок до застосування заходів понад 350 млн. дол. США. Перші з цих заходів були впроваджені ще у 1986 р., останні – у 2001 р., при цьому рівень антидемпінгового мита складав від 41% до 237%, фактично був встановлений заборонний рівень. Незважаючи на те, що представники України періодично брали участь у перегляді застосовуваних заходів, в американській стороні завжди знаходились підстави продовжити їх дію [15].

Станом на травень 2016 р. Україна бере участь у 13 торговельних спорах, зокрема, у двох – як позивач (до Молдови щодо збору за забруднення навколишнього середовища і до Австралії щодо заходів, які стосуються торговельних марок та інших вимог простого пакування тютюнових виробів), у двох – як відповідач (щодо податку на алкогольні напої по позову Молдови і щодо остаточних захисних заходів по відповідних видах пасажирських автомобілів за позовом Японії), в інших спорах Україна задіяна як третя сторона [16].

Висновки. Завданням економічної дипломатії у розглянутій сфері є вжиття необхідних заходів щодо попередження формування обставин, при яких виникає загроза попасти під розглянуті заходи правового регулювання і впливу на експортно-імпортні операції. При цьому необхідно чітко враховувати особливості дії механізму врегулювання торговельних сперечок у зовнішній торгівлі. Тим більше, що в Україні у взаємовідносинах із країнами – партнерами в системі СОТ періодично виникають проблемні питання, які потребують врегулювання, а з боку Європейського Союзу впродовж останніх років було, крім названого вище, ще декілька спроб розпочати антидемпінгове розслідування. Головним для представників економічної дипломатії при цьому повинно бути спрямування активних дій щодо відстоювання інтересів української сторони.

Список використаної літератури

1. Циганкова Т. М., Петрашко Л. П., Кальченко Т. В. Міжнародна торгівля. – К. : КНЕУ, 2001. – 488 с.
2. Основи міжнародної торгівлі / За ред. Ю. Г. Козака, Н. С. Логвінової, К. І. Ржепіжевського. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 656 с.
3. Лукашук И.И. Международное право. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 544 с.

4. Смбатян А.С. Международные торговые споры в ГАТТ/ВТО: избранные решения (1952-2005 гг.) / А. С. Смбатян – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 344 с.
5. Вступ до Світової організації торгівлі: нові можливості для України. – Науково-практичне видання. Підготовлено експертною групою Українського центру міжнародної інтеграції. – К. : УЦМІ, 2006. – С. 6-7.
6. GATT Basic Instruments and Selected Documents (BISD). Vol. II. – 1952. – 125 p.
7. GATT Basic Instruments and Selected Documents (BISD). 26th. Supp. – 1980. – 210 p.
8. Kulesa M., Altmann J., Elsenhans H., Wildfuhr M. Mit der WTO ins nächste Jahrhundert. Herausforderungen für die Globale Handelspolitik. – Policy Paper 1. – Stiftung Entwicklung und Frieden: Bonn, 1996. – S. 3-4.
9. Результати Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів: Тексти офіційних документів. – К. : Вимір, Секретаріат Міжвідомчої комісії з питань вступу до СОТ, 1998. – 503 с.
10. Anti-Dumping Anti-Subsidy Safeguard. Statistics Covering. (December 2015). – European Commission. – 103 p.
11. Anti-Dumping Anti-Subsidy Safeguard. Statistics Covering. (December 2014). – European Commission. – 92 p.
12. Китай пожаловался ВТО на ЕС. 4.02.2010. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://korrespondent.net/business/1043355>.
13. Еврокомиссия возбудила антидемпинговое расследование против украинских труб. 2. 04. 2012. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://investfunds.ua/news/evrokomissiya-vozbudila-antidempingovoe-rassledovanie-protiv-ukrainskih-trub-interfaks-ukraina-95475>.
14. Аргентина подала в ВТО иск против США и ЕС из-за ограничений на поставки аргентинских товаров. 6. 12. 2012. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.itartass.com/c1/590644.html
15. В Кабмине пожаловались, что украинскому экспорту на десятки лет закрыта дорога в США. // Зеркало недели. Украина. – 2013. – 8 березня [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zn.ua/ECONOMICS/v-kabmine-pozhalovalis-cho-ukrainskomu-eksportu-na-desyatki-let-zakryta-doroga-v-ssha-118339.html>.
16. Співробітництво України з Світовою організацією торгівлі. – Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Електронний ресурс] – Режим доступу: www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=informatsiino-analitichniMateriali3.

INTERNATIONAL TRADE DISPUTES AND THE PLACE OF ECONOMIC DIPLOMACY IN THEIR RESOLVING

Flissak K. A.

PhD (Economics), Associate professor, doctoral student, Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine.

Abstract. *The development and deepening of international division of labour have led to increased competition on the world markets. In this situation, national governments are forced to look for ways to protect their own manufacturers and domestic markets from foreign competitors. At the same time to promote their goods and services abroad countries participate in international organizations designed to liberalize trade relations, the largest of which is the World Trade Organization. The antagonistic nature of these processes leads to a significant number of trade disagreements and disputes that require proper settlement.*

Economic diplomacy is a powerful and effective means of their preventing and solving. Its tools allows to create the preconditions for proactive monitoring of trade processes in order to

prevent the contradictions and disputes, and in the case of their appearance – for the fastest possible resolving, defining the possibility of finding mutually beneficial ways out of confrontational situations.

It is important to study the practice of settlement of international trade disputes in the European Union and the United States. The purpose of this is the introduction of advanced foreign experience in the activity of the Ukrainian public authorities with the purpose of increase of efficiency of their functioning and national interests protection.

Key words: *kinternational trade, export, import, trade disagreements, WTO, anti-dumping, economic diplomacy.*

References

1. Tzygankova T. M., Petrashko L. P., Kal'chenko T. V. Mizhnarodna torgivlya. – K. : KNEU, 2001. – 488 s.
2. Osnovy mizhnarodnoji torgivli. / Za red. Ju. G. Kozaka, N. S. Logvinovoji, K. I. Rzhepizhevskogo. – K. : Tzentr navchalnoji literatury, 2005. – 656 s.
3. Lukashuk I. I. Mezhdunarodnoje pravo. – M. : Walters-Kluver, 2008. – 544 s.
4. Smbatyan A. S. Mezhdunarodnyje torgovyje spory v GATT/WTO: izbrannie resheniya (1952-2005 gg.) / A. S. Smbatyan – M. : Walters-Kluver, 2006. – 344 s.
5. Vstup do Svitovoji organizatziji torgivli: novi mozhlyvosti dlya Ukrajiny. – Naukovo-praktychne vydannya. Pidgotovleno ekspertnoju grupuju Ukrajinskogo tzentru mizhnarodnoji integratziji. – K. : UTzMI, 2006, S.6-7.
6. GATT Basic Instruments and Selected Documents (BISD). Vol. II. – 1952. – 125 p.
7. GATT Basic Instruments and Selected Documents (BISD). 26th. Supp. – 1980. – 210 p.
8. Kulesa M., Altmann J., Elsenhans H., Wildfuhr M. Mit der WTO ins nächste Jahrhundert. Herausforderungen für die Globale Handelspolitik. – Policy Paper 1. – Stiftung Entwicklung und Frieden: Bonn, 1996. – S. 3-4.
9. Rezultaty Uruhvajskogo raundu bagatoronnih rogovelnyh peregovoriv: Teksty ofitizijnyh documentiv. – K. : Vymir, Sekretariat Mizhvidomchoji komisiji z pytan vstupu do SOT, 1998. – 503 s.
10. Anti-Dumping Anti-Subsidy Safeguard. Statistics Covering. (December 2015). – European Commission. – 103 p.
11. Anti-Dumping Anti-Subsidy Safeguard. Statistics Covering. (December 2014). – European Commission. – 92 p.
12. Kitaj pozhalovalsya WTO na EC. 4. 02. 2010. [Electronic resource] – Access mode: <http://korrespondent.net/business/1043355>
13. Evrokomissiya vozбудila antidempingovoje rassledovanie protiv ukrainskih trub. 2. 04. 2012. [Electronic resource] – Access mode: <http://investfunds.ua/news/evrokomissiya-vozbudila-antidempingovoe-rassledovanie-protiv-ukrainskih-trub-interfaks-ukraina-95475/>
14. Argentina podala v WTO isk protiv SShA I EC iz-za ogranichenij na postavki argentinskih tovarov. 6. 12. 2012. [Electronic resource] – Access mode: www.itar-tass.com/c1/590644.html.
15. V Kabmine pozhalovalis, chto ukrainskomu eksportu na desyatki let zakryta doroga v SShA. // Zerkalo Nedeli. Ukraina. – 2013. – 8 bereznya [Electronic resource] – Access mode: <http://zn.ua/ECONOMICS/v-kabmine-pozhalovalis-chto-ukrainskomu-eksportu-na-desyatki-let-zakryta-doroga-v-ssha-118339.html>.
16. Spivrobotnytstvo Ukrajiny z Svitovoju organizatzijeju torgivli. – Ministerstvo ekonomichnogo rozvytku i torgivli Ukrajiny. [Electronic resource] – Access mode: www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=informatsiino-analitichniMateriali3.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ТОРГОВЫЕ СПОРЫ И МЕСТО ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДИПЛОМАТИИ В ИХ УРЕГУЛИРОВАНИИ

Флиссак К. А.

Кандидат экономических наук, доцент, докторант кафедры международного бизнеса, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко.

Аннотация. *Развитие и углубление международного разделения труда привели к росту конкуренции на мировых рынках. При таком положении дел национальные правительства вынуждены искать способы защиты собственных производителей и внутренних рынков от зарубежных конкурентов. Одновременно с целью продвижения своих товаров и услуг за рубежом, страны принимают участие в международных объединениях,*

призванных обеспечить либерализацию торговых контактов, крупнейшим из которых является Всемирная торговая организация. Антагонистический характер указанных процессов приводит к возникновению значительного ряда торговых противоречий и споров, которые требуют урегулирования.

Весомым и эффективным средством их предотвращения и решения выступает экономическая дипломатия. Ее инструментарий позволяет создать предпосылки для превентивного мониторинга торговых процессов с целью предупреждения возникновения противоречий и споров, а в случае их образования – для максимально быстрого урегулирования с определением возможностей поиска взаимовыгодного варианта выхода из конфронтационной ситуации.

Актуальным является изучение практики урегулирования международных торговых споров в странах Европейского Союза и США. Целью этого является внедрение передового зарубежного опыта в работу украинских органов государственной власти с целью повышения эффективности их функционирования и защиты национальных интересов.

Ключевые слова: *международная торговля, экспорт, импорт, торговые противоречия, торговые споры, ВТО, анти-демпинг, экономическая дипломатия.*

УДК: 339.922

ЕКСПОРТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА МОЖЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ МАЛИХ ТА СЕРЕДНІХ ПІДПРИЄМСТВ НА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ РИНКУ

Литвин О. Є.

Кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародного менеджменту та маркетингу Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі.

Анотація. У статті розглянуто експортний потенціал та можливості українських малих і середніх підприємств на європейському ринку та ринках третіх країн, особливо після вступу в дію поглибленої і всеосяжної угоди про вільну торгівлю («ЗВТ+») між Україною та країнами ЄС. Більшість статей Угоди про асоціацію України з ЄС безпосередньо стосуються умов ведення бізнесу та захисту конкуренції на ринку, зокрема лібералізації та усунення різноманітних адміністративних дискримінаційних заходів в Україні. Доступ до ринку ЄС для вітчизняних малих та середніх суб'єктів підприємницької діяльності має значно розширитися. У разі виходу на ринок ЄС, український підприємець, пристосувавшись до вимог усіх країн-членів ЄС, зможе отримати значну конкурентну перевагу як посередник чи проміжна ланка між суб'єктами господарювання країн ЄС.

Водночас, проаналізовано наслідки адаптації технічного регулювання, корпоративного управління, захисту прав споживачів і конкуренції. Досягнення результату з цих питань не рівнозначне та має низку суперечностей в українських умовах. Виявлено небажання «ЗВТ+» більшістю українських суб'єктів господарювання по окремих ринкових нішах внаслідок витіснення вітчизняної продукції на внутрішньому ринку європейськими товарами і унеможливлення доступу на ринки ЄС, у зв'язку з гострою конкуренцією та невідповідністю українських стандартів до європейських вимог. Надано рекомендації щодо ефективного здійснення зовнішньоекономічної діяльності малих та середніх підприємств та підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняних виробників на європейському ринку.

Ключові слова: експорт, ринок, малі та середні підприємства, ЄС.

Постановка проблеми. Після вступу в дію поглибленої і всеосяжної угоди про вільну торгівлю («ЗВТ+») між Україною та країнами ЄС у вітчизняного бізнесу з'являться великі новації і можливості. Малих та середніх суб'єктів підприємницької діяльності очікують зміни у всіх сферах торговельних відносин з ЄС: від переоснащення виробництва, підвищення вимог до якості та безпеки продукції, посилення захисту інтелектуальної власності, до змін у звітності та обліку. Результатом зазначених перетворень буде наближення українського бізнесу до єдиного європейського ринку, що становить понад півмільярда споживачів з однією з найбільших купівельних можливостей у світі. Водночас, існують ризики витіснення вітчизняної продукції на українському ринку європейськими товарами і унеможливлення доступу вітчизняних підприємців на ринки ЄС внаслідок гострої конкуренції.

Мета статті – аналіз експортного потенціалу та можливостей українських малих і середніх підприємств на європейському ринку, особливо після вступу в дію поглибленої і всеосяжної угоди про вільну торгівлю («ЗВТ+») між Україною та країнами ЄС.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значним внеском у розробку питання реформування державної політики розвитку підприємництва України є наукові дослідження багатьох вчених-економістів. Різні аспекти цих питань були висвітлені у працях вітчизняних дослідників, зокрема: Я. Бережного, З. Варналія, Т. Васильціва, В. Гейця, А. Кредісова, Д. Ляпіна, О. Молдована, Ю. Панченко, Д. Покришка, Л. Черчик тощо. Поряд з цим, назріла потреба подальшого аналізу й опрацювання досліджень у контексті експортного потенціалу українських малих та середніх підприємств на європейському ринку.

Основні результати дослідження. Ввв

Висновки. Створення сприятливих умов для ведення бізнесу та зони вільної торгівлі належить до стратегічних цілей двостороннього торговельно-економічного співробітництва між Україною та ЄС. Понад 64% статей Угоди про асоціацію України з ЄС, включаючи створення «ЗВТ+», безпосередньо стосуються умов ведення бізнесу та захисту конкуренції на ринку, зокрема лібералізації та усунення різноманітних адміністративних дискримінаційних заходів, що існують чи можуть існувати в Україні у майбутньому. Кожна п'ята стаття з економічних питань спрямована на спрощення діяльності підприємств в Україні [1]. Водночас, доступ до ринку ЄС для вітчизняних малих та середніх суб'єктів підприємницької діяльності має значно розширитися. У разі виходу на ринок ЄС, український підприємець, пристосувавшись до вимог усіх країн-членів ЄС, зможе отримати значну конкурентну перевагу як посередник чи проміжна ланка між суб'єктами господарювання окремих країн ЄС та економічними агентами третіх країн.

Набуття чинності поглибленої і всеосяжної зони вільної торгівлі між Україною та ЄС полегшить доступ вітчизняних малих та середніх підприємств на ринки третіх країн. В умовах дії «ЗВТ+» з ЄС і у випадку укладання угод про ЗВТ з третіми країнами українські підприємці отримають більше переваг. Зокрема, Україна виробляє сталь, експортуючи її до країн ЄС, де вона використовується для створення обладнання. Це обладнання експортується до Тунісу, з яким у ЄС є угода про вільну торгівлю, за нею 50% складових цієї продукції мають бути європейськими. Але, якщо до набуття чинності «ЗВТ+» з ЄС потрібно було мати ще одну угоду, то тепер українська сталь вважатиметься європейською і буде враховуватися у цих 50 відсотках. Відповідно українські підприємці отримують нові ринки за рахунок поглиблення співпраці з країнами ЄС.

«ЗВТ+» надає свободу заснування підприємницької діяльності, на відміну від комерційної присутності у секторах з надання послуг та інших сферах. Передбачено розширення внутрішнього ринку для низки ключових секторів послуг після того, як Україна імплементує відповідне законодавство ЄС. «ЗВТ+» передбачає також законодавче зближення у сфері фінансових, телекомунікаційних, поштових, кур'єрських послуг та міжнародного судноплавства. Україна зобов'язується гармонізувати своє законодавство з законодавством ЄС у цих секторах. Там, де це буде зроблено, українські компанії отримуватимуть доступ до ринку ЄС, що є безпрецедентним рівнем інтеграції [2]. Для ЄС процес зближення законодавства означатиме також, що інвестори з країн Євросоюзу матимуть в цих секторах таке ж законодавче поле для роботи в Україні, як і в ЄС.

Зона вільної торгівлі України з ЄС надасть позитивні зрушення у структурі споживчого ринку обох сторін за рахунок розширення асортименту товарів і послуг. Створення «ЗВТ+» сприятиме значному зменшенню нетарифних обмежень у торгівлі товарами, полегшенню доступу до потужних і дешевих енергетичних ресурсів, створенню умов для захоплення інвестицій та ефективного розподілу капіталу. Єврокомісія вже надала Україні 55 млн. євро на адаптацію малих і середніх підприємств на перехід до вільної торгівлі [3]. Для аграрної продукції також передбачено різні перехідні режими для українських виробників на строки від 5 до 10 років. Вільна торгівля – це важке завдання для українсь-

ких підприємств, але водночас це й велика можливість для вітчизняного бізнесу. Європейські стандарти якості – це світові стандарти якості, а вихід на європейський ринок – це вихід на світовий ринок.

Як показує досвід, протягом 2013-2014 рр. у товарній структурі експорту України переважну кількість становили: мінеральні палива, нафта і продукти її переробки, механічні та електричні машини, засоби наземного транспорту, фармацевтична продукція та полімерні матеріали (рис. 1). Отже, переважною більшістю експортом вітчизняних товарів займалися великі підприємства.

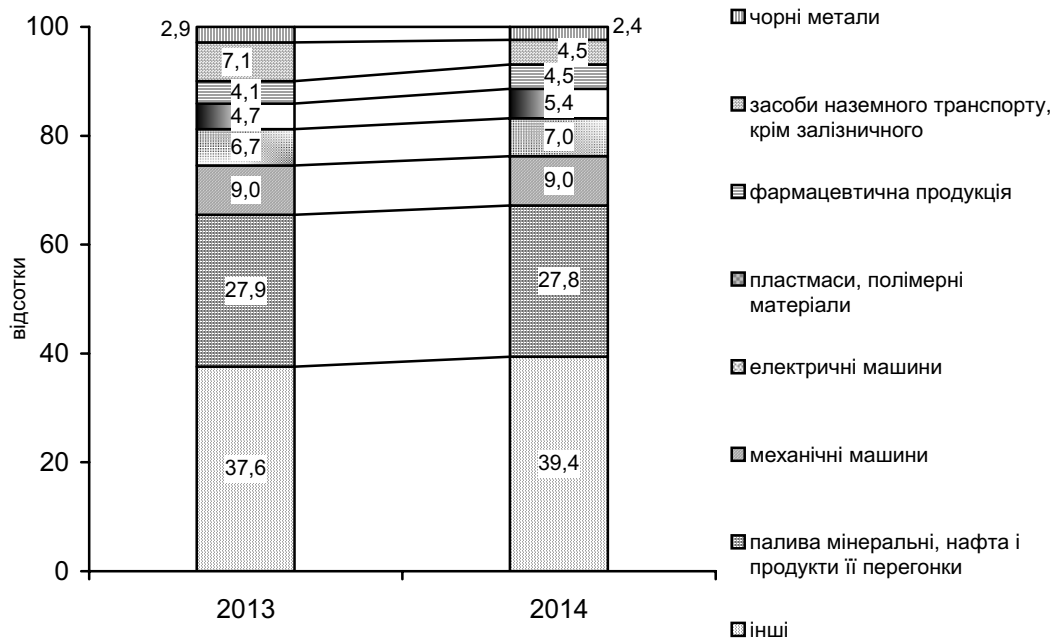

Рис. 1. Товарна структура експорту за 2013-2014 рр.

Джерело: Державна служба статистики України [10].

Таким чином, до основних завдань імплементації Угоди про асоціацію України з ЄС постають питання адаптації технічного регулювання, корпоративного управління та обліку, захисту прав споживачів і конкуренції, зближення систем державних закупівель. Досягнення результату з цих категорій не рівнозначні та мають низку суперечностей в українських умовах. Оскільки більшість положень Угоди про асоціацію спрямовані на зміну умов ведення бізнесу і мають яскраво виражений контекст ринкових реформ, реакція низки бізнес-груп в Україні, окремих підприємств і промислових об'єднань набуває вираженого характеру опору внутрішнім реформам.

Так, прагнуть реалізації Угоди – 18% загальної кількості учасників ринків за видами економічної діяльності (металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів, підприємства хімічної та нафтохімічної промисловості, виробництва і розподілення електроенергії та водопостачання, а також імпортери в усіх видах економічної діяльності); обмежено прагнуть – 40% (підприємства лісового господарства; добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних; оброблення деревини; видавнича діяльність; діяльності у сфері права, бухгалтерського обліку, інжинірингу; надання послуг підприємствам; діяльності у сфері інформатизації); обмежено упереджені – 24% (підприємства сільського господарства – трейдери, окремих галузей добувної промисловості, транспорту, торгівлі, фінансового сектору, сфери операцій з нерухомим майном); упереджені – 18%

(підприємства переважної більшості секторів машинобудування, будівництва, виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, легкої промисловості) [4].

Тобто, до 58% українських суб'єктів господарювання по окремих ринкових нішах підтримують «ЗВТ+», а категорично проти виступає лише 18%, оскільки бояться витіснення своєї продукції на внутрішньому ринку європейськими товарами і унеможливлення доступу на ринки ЄС внаслідок гострої конкуренції та невідповідності українських стандартів до європейських вимог. За даними Єврокомісії, нещодавнє парафування Угоди про асоціацію і створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС все одно не дасть швидкого залучення України до європейського об'єднання. За даними Держстату, кількість країн-партнерів України в експорті-імпорті товарів та послуг за останні п'ять років майже не змінилася (рис. 2).

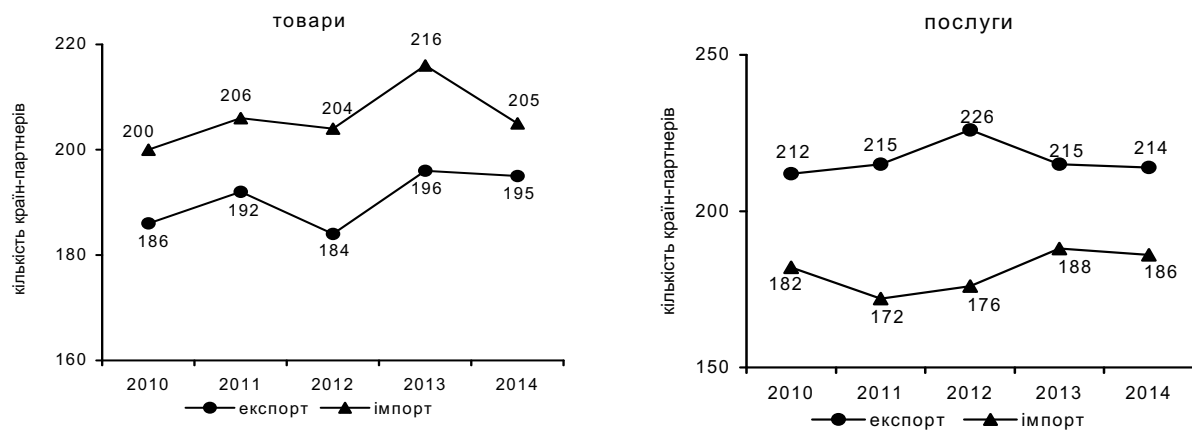

Рис. 2. Кількість країн-партнерів України в експорті-імпорті товарів та послуг.

Джерело: Державна служба статистики України [10].

Інтерес великих транснаціональних компаній до українських підприємств зрозумілий – перенесення виробництва за межі ЄС дозволяє мінімізувати витрати. При цьому в Україні є певна перевага порівняно з Південно-Східною Азією: перебуваючи поблизу від ринків збуту, вітчизняна промисловість здатна виконувати замовлення набагато оперативніше, ніж азіатські конкуренти [5]. Однак, сама лише наявність масштабних замовлень з ЄС ще не гарантує процвітання. Українському уряду необхідно імплементувати європейське законодавство, в першу чергу, до промисловості, енергоресурсів, агропромислового комплексу та банківських послуг. Перші два роки, як правило, найважчі. Фактично вітчизняні підприємства змушені вчитися працювати з нуля за європейськими правилами, а будь-яка помилка обертається величезними штрафами. Часто, виконавши складне замовлення та сплативши штраф, підприємець може опинитися без прибутку. Як правило, штрафні санкції накладаються за невчасне виконання замовлень. Працюючи з терміновими замовленнями, означає, що час відвантаження готової партії визначається навіть по годинах. У таких умовах будь-яка поломка або знеструмлення може стати катастрофою, яка позбавить вітчизняне підприємство виручки.

За декілька років українські підприємства можуть отримати унікальний досвід. Взяти, наприклад, присутність на виробництві європейських технологів. Запросити їх за рахунок української сторони, як правило, неможливо і коштовно. Виконуючи європейські замовлення, технологи працюють на українських підприємствах за рахунок європейської компанії-замовника. Довівши свій рівень роботи, українська компанія може отримувати замовлення від знаних марок, а головне – буде мати можливість жорсткіше відстоювати свою позицію на переговорах, вибиваючи для себе кращі умови. Суворі конкуренція на

європейському ринку вимагає постійного пошуку дешевших підрядників. Проте будь-який зрив замовлення завдає компаніям такого удару, що жодні штрафні санкції не компенсують замовнику цей збиток. На жаль, фінансова криза загострила конкуренцію на європейському ринку, змусивши виробників шукати дешевших підрядників, навіть на шкоду якості.

На сьогодні українські малі та середні підприємці зустріли нову кризу – тепер вже не європейську, а російську. Нинішні проблеми пов'язані з закриттям російського ринку – адже багато компаній були зав'язані на нього. Більше того, РФ є великим ринком збуту для європейської продукції, що відобразилося на кількості замовлень для вітчизняних товаровиробників. Отже, українські компанії, що виробляють продукцію лише для ринків України та Росії, переживають дуже складні часи. Багато років поспіль вони були в кращому становищі, над ними не висіли європейські штрафи, їм не треба було особливо вкладатися в якість, а собівартість їхньої продукції була значно вища і дохід у них нерідко був значно більшим, порівняно з підприємствами, які працювали з європейськими замовниками. Однак, тепер вижити зможуть лише ті підприємці, хто вміє працювати по-європейськи, виробляючи якісну і дешеву продукцію.

Українському бізнесу потрібно скористатися можливістю експорту промислових товарів до Європи, яку надає угода про «ЗВТ+». ЄС вже скасував 94,7% тарифів на імпорт промислової продукції. Але перед тим, як приступити до поставок, українські компанії повинні привести свою продукцію у відповідність з європейськими стандартами і адаптувати її до європейських вимог якості. Існує загроза, що «ЗВТ+» може знищити галузі, які пов'язані міцними економічними ланцюгами з Російською Федерацією. Насправді, з прийняттям стандартів ЄС, вітчизняні підприємства матимуть вільний вибір, куди експортувати. Військово-промислового комплексу перехід на європейські вимоги якості абсолютно не зашкодить. Також підписання Угоди не позначиться на виробництві залізничних вагонів, оскільки це один з 17 товарів, на які євростандарти не будуть поширюватися. За оцінками Інвестиційної вагонної компанії, 85% українського експорту цієї продукції припадає на РФ і Казахстан.

За співвідношенням кількості спожитої енергії до одиниці ВВП Україна є однією з найбільш енергетично неефективних країн Європи. Особливо це стосується такої енергоємної галузі, як металургія. Метпідприємства значною мірою дотуються державою, що негативно позначається на стійкості економіки. Те ж саме стосується і споживання домогосподарствами. Відсталість у питанні енергоефективності призводить до великої залежності від цін на енергоресурси. Проблеми енергетичного сектора України часто розглядають через призму газових відносин з РФ. Тому впровадження енергоефективних технологій – одна з важливих умов Угоди [6].

Щодо ринку банківських послуг, Україна зобов'язується ухвалити понад 70 європейських законів, які регулюють діяльність фінустанов. Перехід на стандарти ЄС дасть змогу будь-якому українському банку працювати на європейському ринку нарівні з місцевими гравцями. Але прийняття занадто жорсткого регулювання може стати перешкодою для розвитку банківського сектора в Україні. Тому євростандарти краще буде впроваджувати поступово протягом обумовленого часу.

Аграрії найбільше скаржаться на катастрофічні наслідки підписання «ЗВТ+» для галузі. Імплементация регуляторних норм призведе до збільшення витрат українських фермерів і може стати тягарем для них. Але в тексті Угоди нема умови, що кожна мала ферма повинна слідувати встановленим європейським правилам, лише продукція середніх агропідприємств, які її експортують в ЄС, має відповідати його стандартам. За умовами «ЗВТ+», Україна приймає лише деякі технічні стандарти в АПК. Угода передбачає, що

вітчизняні агропідприємці будуть дотримуватиметься правил ЄС у сфері конкуренції та фітосанітарним нормам. Жорсткий контроль агроринку, спрямований на створення рівних умов для кожного з гравців, повинен стати одним з головних принципів регуляторної політики. Український бюджет не може дозволити собі великі дотації окремим гравцям.

У процесі підготовки Угоди про асоціацію обсяг запропонованих квот країнами ЄС був найбільш частою причиною критики з боку аграрного бізнесу. Отриманий обсяг квот не влаштував українських агропідприємців, представники якого від початку заявляли про необхідність їх збільшення. За даними Аграрної конфедерації, загальний обсяг квот на яблучний і виноградний сік – 10 тис. тонн, на мед – 5 тис. тонн., консервованих томатів – 10 тис. тонн. Ще одна досить успішна позиція – зернові, але квота була вичерпана практично повністю – з її обсягу в 6,3 тис. тонн не використані лише 0,5 тонни. Також майже повністю були вичерпані квоти на експорт часнику і вівса. Частково використана була квота на експорт солоду – експорт залишив майже 2 тис. з річного обсягу в 7 тис. тонн.

За іншими позиціями обсяг вибірки квот був у межах від нуля до 10-15%. При цьому, за деякими видами продукції, зокрема молочної, нульова вибірка квот зрозуміла. Україна ще не отримала дозволу на експорт такої продукції до ЄС. Повною мірою свої квоти вичерпали ті експортери, чії товари і раніше експортувалися до ЄС. У них вже були напрацьовані торговельні зв'язки, а в такій ситуації поява квот лише посилило їхні конкурентні переваги. Ще одна проблема – конкуренція з європейськими виробниками. Далеко не завжди українські агровиробники її виграють. Прикладом є вибірка квоти на ячмінь – менше 10%. Хоча ця стаття експорту традиційно вважалася однією з найперспективніших. Причиною цього стало підвищення пропозиції на ринку ЄС. Дуже хороший урожай ячменю у Франції змінив плани українських експортерів, оскільки місцева продукція виявилася дешевшою за українську. Як наслідок – український ячмінь у 2014 р. успішно експортувався на ринки третіх країн, але поставки до ЄС виявилися невеликими.

За останні роки український мед виявився дуже популярним на європейському ринку. За даними Держстату, Україна займає четверте місце в світі за виробництвом меду, поступаючись Китаю, Аргентині та Туреччині, але лише шосте – за обсягами експорту в ЄС. Основна проблема, що виникає – це побоювання у західних партнерів, що українські виробники не зможуть вчасно виконати замовлення. Перш за все – з політичних причин. Ще одна проблема – нинішнє зростання українського експорту меду в ЄС значною мірою може підвищити ціни на продукцію. Протягом 2013-2014 рр. на європейському ринку була дуже активна Аргентина. Традиційно вона продавала свій мед до США, але зараз там виникли проблеми. Як наслідок – у них накопичився величезний обсяг з 2014 р., який вони готові постачати до ЄС з великими знижками.

Загострення конкуренції спричиняє нинішній спад – як за обсягами експорту меду, так і за цінами реалізації. Однак найбільша загроза – це внутрішня конкуренція. Ще кілька років тому мед з України до ЄС продавали 10 компаній. Зараз – більше 50. Головна проблема в тому, що збільшення попиту на український мед сприяє виходу на цей ринок нових компаній-експортерів, не знайомих з його особливостями. Одним з перспективних напрямків на сьогодні є вихід на ринки ЄС з продуктами, які мають значно вищу додану вартість.

Якщо раніше українські підприємці постачали мед до ЄС в 200-літрових бочках, як сировину, то тепер вони готові продавати його розфасованим у власну тару від 15 г до 1,5 кг під українським трендом. Ще один вихід – отримання сертифікатів екологічної продукції. Хоча такі сертифікати непросто отримати, вони відкривають перед експортерами ринок з меншою конкуренцією і більшою вартістю продукції. Перехід на екологічні норми

виробництва, наприклад – повернення до дерев’яних вуликів, практично не вимагає додаткових витрат, але збільшує вартість продукції на 10-15%. За останні кілька років український експорт меду до ЄС зробив величезний кількісний ривок. Тепер залишилося лише довести якість продукції і захиститися від недоброчесних експортерів [7].

За даними Інституту економічних досліджень і політичних консультацій, більшість українських підприємств стикалися з перешкодами при здійсненні експортної діяльності: 57,7% – малих, 73,8% – середніх і 62,2% – великих підприємств. За даними Підприємницького інспектування, за останні десять років частка підприємств-експортерів становила: для малих – 9%, середніх – 21%; частка експортованої продукції у загальному обсязі реалізованої продукції становила: для малих – 3%, середніх – 7%. За показником частки експортерів серед малих та середніх підприємств Україна поступається майже всім Європейським країнам [8]. Протягом 2010-2014 рр. кількість українських підприємств, що займалися зовнішньоторговельною діяльністю в середньому зросла на 15% (рис. 3).

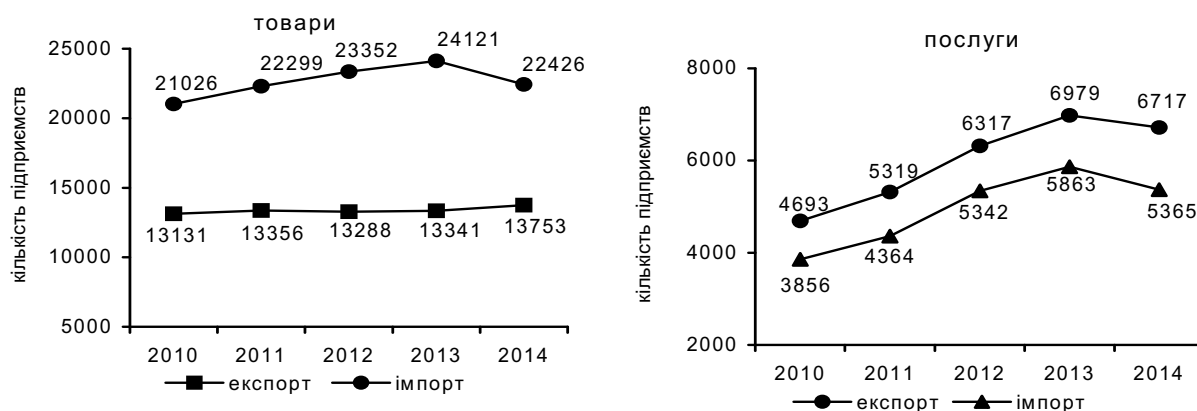

Рис. 3. Кількість підприємств, що здійснюють зовнішньоторговельну діяльність.

Джерело: Державна служба статистики України [10].

Економічні наслідки від реального впливу Угоди про асоціацію України з ЄС може призвести до ризиків прискороного виснаження внутрішніх резервів малих та середніх вітчизняних підприємств та зниження ефективності освоєння ними зовнішніх кредитів. Це знижуватиме для України економічний ефект від дії «ЗВТ+» та може спровокувати утворення кризових явищ в окремих секторах вітчизняної економіки. Товарна і географічна незбалансованість експорту й імпорту України свідчать про відсутність державної експортно-імпоротної стратегії, що негативно впливає на гарантування економічної безпеки країни.

Інформація про українські події відлякує потенційних партнерів і перешкоджає укладанню нових контрактів з європейцями навіть для тих компаній, які досі не мають проблем у торгівлі з ЄС. Особливо це відобразилося на операціях з давальницькою сировиною. Суть таких операцій полягає в тому, що українські малі та середні підприємства отримують від іноземного замовника сировину, обробляють її, а після цього готова продукція вивозиться з України. За такою схемою, наприклад, працює велика частина вітчизняної легкої промисловості. Основними замовниками таких операцій є компанії з Німеччини, Польщі та Угорщини. За даними Держстату, у 2014 р. обсяг операцій з давальницькою сировиною впав на 16,4%. Проблема гальмування темпів вітчизняного експорту до ЄС особливо актуальна на тлі закриття російського ринку. Падіння українського експорту до РФ за підсумками 2014 р. склало 33,7%.

Українському уряду необхідно опрацювати «дорожню карту» орієнтирів, що визначатимуть прийнятні для сторін форми співпраці у зовнішньоекономічній сфері на територіях третіх країн. Аналогічні заходи доцільно також вжити у рамках діалогу з країнами ЄС, особливо з Німеччиною, Францією, Великобританією, Італією, Іспанією та Польщею. За даними Держстату, протягом 2013-2014 рр. основними країнами-партнерами в експорті товарів для України були: Російська Федерація, Туреччина, Єгипет, Китай, Польща та Італія (рис. 4). Водночас українські експортери поступово втрачають ринки СНД, насамперед російський. Це пов'язано із торговельними війнами проти України, наслідком яких стали численні випадки заборони експорту. За даними Держстату, в цілому за I півріччя 2015 р. український експорт до РФ впав на 23,3%, Білорусі – на 18,5%, а до Казахстану – більш ніж вдвічі. Все це відобразилося на регіональній статистиці.

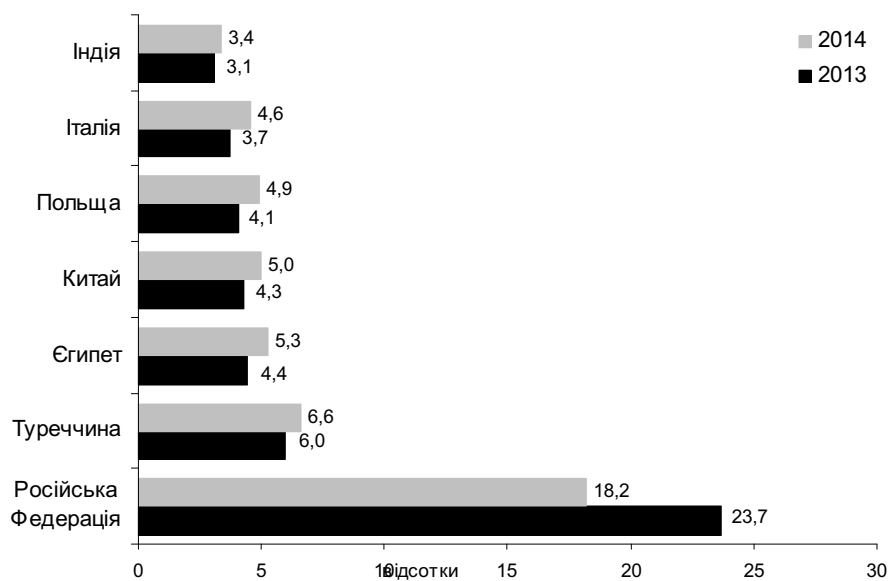

Рис. 4. Основні країни-партнери в експорті товарів у 2013-2014 рр.
Джерело: Державна служба статистики України [10].

З метою запобігання ризикам та подолання загроз щодо зовнішньоторговельної діяльності України пропонується [9]: диверсифікувати географічну структуру зовнішньої торгівлі малих та середніх підприємств, мінімізувавши їх залежність від окремих ринків та держав; оптимізувати та забезпечити збалансованість структури імпорту та експорту; визначити найбільш привабливих для України ключових регіональних підприємств, спроможних забезпечити врахування українських торговельних інтересів як у форматі двосторонніх відносин, так і у регіональному розрізі, насамперед у Північній Африці, на Близькому і Середньому Сході та країнах Латинської Америки; виробити «дорожню карту» активізації інвестиційного співробітництва українських підприємств з державами Перської затоки, насамперед із Саудівською Аравією, ОАЕ, Катаром та Кувейтом, Південно-Східної та Східної Азії та Північної Америки.

Висновки. Ефективне здійснення зовнішньоекономічної діяльності малих та середніх підприємств сприятиме підвищенню конкурентоспроможності продукції вітчизняних виробників і є визначальним фактором економічного зростання, а також реальним важелем структурної трансформації та стабілізації національної економіки України. Отже, українському бізнесу необхідно зосередити зусилля корпоративного та наукового секторів на створенні вітчизняних високотехнологічних товарних груп, таких як: електроніка, енер-

гетика, біотехнології, інжинірингові послуги та просувати їх у країни СНД, на європейський та міжнародний ринки. Безперечно, норми ЄС, як і норми СОТ, обмежують коло інструментів держпідтримки відверто протекціоністського характеру. Угода про асоціацію між Україною та ЄС (Глава 10 Розділу 5) визначає, що Україна повинна формувати національну політику з розвитку промисловості та підприємництва на основі політики ЄС з урахуванням визнаних на міжнародному рівні принципів та практики в цих сферах (ст. 379).

Проте майже повний карт-бланш отримує держпідтримка підприємств з метою забезпечення відповідності стандартам ЄС щодо охорони навколишнього середовища, стимулювання окремих напрямків та секторів, що не підпадають під загальне регулювання ЄС. Саме цей вид допомоги передбачає сприяння високо- та середньотехнологічним секторам та може стати одним з ключових у розвитку новітніх технологій в Україні. Вітчизняним підприємствам слід розробити довгострокові програми міжнародного співробітництва з провідними західними компаніями з урахуванням динаміки їх розвитку та ризиками фінансової кризи. В цілому, Україні необхідно використати чинник Світової організації торгівлі з метою впливу на позицію іноземних держав щодо диверсифікації зовнішньоторговельних відносин та розбудови співробітництва з країною.

Список використаної літератури

1. Угода про асоціацію України з ЄС, включаючи створення ЗВТ. [Електронний ресурс] / Урядовий портал. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article%3Fart_id=224167817&cat_id=223345034.
2. ЄС-Україна: поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі / Представництво ЄС в Україні. – К. : ТОВ «Август Трейд», травень 2013. С. 4-6.
3. ЗВТ з ЄС тимчасово набуде чинності з 1 січня. [Електронний ресурс] / Forbes Україна, 7 грудня 2015 р. – Режим доступу: <http://forbes.net.ua/ua/news/1407047-zvt-z-es-timchasovo-nabude-chinnosti-z-1-sichnya>.
4. Передумови та пріоритети реформування державної політики розвитку підприємництва в Україні. [Бережний Я. В., Варналій З. С., Васильців Т. Г., Ляпін Д. В., Молдован О. О., Покришка Д. С.]. – К. : НІСД, 2014. – С. 24-28.
5. Панченко Ю. Нелегка євроінтеграція легкої промисловості. [Електронний ресурс] / Ю. Панченко // Європейська правда, 13 лютого 2015 р. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/02/13/7030806>.
6. Емерсон М. Угода про Асоціацію: інструкція із застосування. [Електронний ресурс] / М. Емерсон // Forbes Україна, 17 червня 2014 р. – Режим доступу: <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1373192-ugoda-pro-asociaciyu-instrukciya-iz-zastosuvannya>.
7. Панченко Ю. Медовий експорт: як українські бджолярі захопили ринок ЄС та чому можуть його втратити. [Електронний ресурс] / Ю. Панченко // Європейська правда, 30 листопада 2015 р. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/11/30/7041425>.
8. Enterprise Surveys Data. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.enterprisesurveys.org/data>.
9. Зовнішньоекономічне співробітництво України: стан, перспективи розвитку, загрози та ризики. [Електронний ресурс] / Аналітичний центр «Борисфен Інтел», від 16 травня 2014 р. – Режим доступу: <http://bintel.com.ua/uk/article/vneshekonom>.
10. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

EXPORT POTENTIAL AND POSSIBILITIES OF UKRAINIAN SMALL AND MEDIUM SIZE ENTERPRISES IN THE EUROPEAN MARKET

Lytvyn O. E.

PhD, Associate Professor of International Management & Marketing Department, Ukrainian State University of Finance and International Trade.

Abstract. *This article deals with the export potential and possibilities of the Ukrainian small and medium size enterprises in the European market as well as markets of the third countries, especially after acting of the deep and comprehensive free trade area («FTA+») between Ukraine and the EU. Most of the articles of the Association Agreement between the EU and Ukraine concern the terms of business, competition defence in the market i.e. liberalization and removal of different administrative and discriminatory measures in Ukraine. The access to the market of the EU for the domestic small and medium size entrepreneurial activity players must be considerably broaden. In the case of the European market entry, the Ukrainian businessman, adjusting to the requirements of all countries-members of the EU, will be able to get a considerable competitive advantage as a mediator or intermediate link among the economic players of the EU countries.*

The consequences of adaptation of the technical adjusting, corporate management, defence of consumer rights and competition are analysed at the same time. The achievement of results on these questions is non-equivalent and has contradictions in the Ukrainian terms. The unwillingness of «FTA+» is exposed by the most Ukrainian economic players in separate market niches. The main reason is the expulging of domestic products in the internal market by the European commodities and impossible access to the EU markets due to the competition and disparity of the Ukrainian standards to the European requirements. There are recommendations in relation to the effective implementation of the foreign economic activity of small and medium size enterprises, and increase of the products' competitiveness of the domestic producers in the European market.

Key words: *exports, market, small and medium size enterprises, EU.*

References

1. Ugoda pro asotsiatsiu z EC, vkluchaiuchi stvorennia ZVT. [Electronic resource] / Uriadoviy portal. Rezhym dostupu: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article%3Fart_id=224167817&cat_id=223345034.
2. EC-Ukraina: pogliblena ta vseohopliuiucha zona vilnoi torgivli / Predstavnistvo EC v Ukraini. – K. : TOV «Avgust Treid», traven 2013. – S. 4-6.
3. ZVT z EC tymchasovo nabude chynnosti z 1 sichnia. [Electronic resource] / Forbes Ukraina, 7 grudnia 2015. – Rezhym dostupu: <http://forbes.net.ua/ua/news/1407047-zvt-z-es-timchasovo-nabude-chinnosti-z-1-sichnya>.
4. Peredumovy ta priorityety reformuvannia derzhavnoi polityky rozvytku pidpnyemnytsva v Ukraini. [Berezhnii Y. V., Varnaliy Z. S., Vasiltsiv T. G., Liapin D. V., Moldovan O. O., Pokryshka D. S.]. – K. : HICD, 2014. – S. 24-28.
5. Panchenko Y. Nelegka evrointegratsiya legkoi promyslovosti. [Electronic resource] / Y. Panchenko // Evropeyska Pravda, 13 liutogo 2015. – Rezhym dostupu: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/02/13/7030806>.
6. Emerson. M. Ugoda pro Asotsiatsiu: instruktsiya iz zastosuvannia. [Electronic resource] / M. Emerson // Forbes Ukraina, 17 chervnia 2014. – Rezhym dostupu: <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1373192-ugoda-pro-asociaciyu-instrukciya-iz-zastosuvannya>.
7. Panchenko Y. Medovy export: yak ukrainski bdzholiari zahopyly rynek EC ta chomu mozhut yogo vtratyty. [Electronic resource] / Y. Panchenko // Evropeyska Pravda, 30 lystopada 2015. – Rezhym dostupu: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/11/30/7041425>.
8. Enterprise Surveys Data. [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: <http://www.enterprisesurveys.org/data>.
9. Zovnishnioekonomichne spivrobotnistvo Ukraini: stan, perspektivy rozvytku, zagrozy ta ryzyky. [Electronic resource] / Analitychny tsentr «Borysfen Intel», 16 travia 2014. – Rezhym dostupu: <http://bintel.com.ua/uk/article/vneshekonom>.
10. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: www.ukrstat.gov.ua.

ЭКСПОРТНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ И ВОЗМОЖНОСТИ УКРАИНСКИХ МАЛЫХ И СРЕДНИХ ПРЕДПРИЯТИЙ НА ЕВРОПЕЙСКОМ РЫНКЕ

Литвин Е. Е.

Кандидат экономических наук, доцент кафедры международного менеджмента и маркетинга Украинского государственного университета финансов и международной торговли.

Аннотация. *В статье рассмотрен экспортный потенциал и возможности украинских малых и средних предприятий на европейском рынке, а также рынках третьих стран, особенно после вступления в действие углубленной и всеобъемлющей зоны свободной торговли («ЗСТ+») между Украиной и странами ЕС. Большинство статей Соглашения об ассоциации Украины с ЕС непосредственно относится к условиям ведения бизнеса и защиты конкуренции на рынке, в частности либерализации и устранения различных административных и дискриминационных мер в Украине. Доступ к рынку ЕС для отечественных малых и средних субъектов предпринимательской деятельности должен значительно расшириться. В случае выхода на рынок ЕС, украинский предприниматель, приспособившись к требованиям всех стран-членов ЕС, сможет получить значительное конкурентное преимущество как посредник или промежуточное звено между хозяйственными субъектами отдельных стран ЕС.*

Вместе с тем проанализированы последствия адаптации технического регулирования, корпоративного управления, защиты прав потребителей и конкуренции. Достижение результата по этим вопросам не равнозначно и имеет ряд противоречий в украинских условиях. Выявлено нежелание «ЗСТ+» большинством украинских хозяйственных субъектов по отдельным рыночным нишам, вследствие вытеснения отечественной продукции на внутреннем рынке европейскими товарами и невозможностью доступа на рынки ЕС, в связи с острой конкуренцией и несоответствием украинских стандартов к европейским требованиям. Даны рекомендации относительно эффективного выполнения внешнеэкономической деятельности малых и средних предприятий и повышения конкурентоспособности продукции отечественных производителей на европейском рынке.

Ключевые слова: экспорт, рынок, малые и средние предприятия, ЕС.

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Anna Umińska-Woroniecka Cultural diplomacy in international relations theory and studies on diplomacy	4
Головченко В. І. Історичні підстави агресивної зовнішньополітичної стратегії Росії	20
Кондратенко О. Ю. Крах біполярності та новий геостратегічний статус Російської Федерації	35
Ощипок І. Ф. Особливості трансформації державного суверенітету в постбіполярній міжнародній системі	54

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Виговський О. І. Правовий статус учасників міжнародного синдикованого кредитування	65
Медведєва М. О. Міжнародне право та християнські цінності у сфері прав людини	73
Капіца Ю. М. Розвиток регіональної охорони прав на найменування походження та географічні зазначення в Європейському Союзі	82
Ржевська В. С. Договірні-правова діяльність короля Англії Генріха VIII та кардинала Томаса Вулсі як складова «Італійських війн» у XVI ст.	90
Хонін В. М. Методологічні принципи теорії міжнародних відносин. Стаття друга	104
Забара І. М. Міжнародний правопорядок: до питання властивостей (теоретичні аспекти).....	115
Хороша Т. С. Становлення і розвиток колізійного законодавства в галузі спадкування	123
Смолин Я. В. Окремі аспекти правової природи договору міжнародного факторингу	132

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЕН

Якубовський В. В., Бичков О. С.

Загальна нейромережева модель порівняльного підходу вартісної оцінки матеріальних та нематеріальних активів 144

Фліссак К. А.

Міжнародні торговельні спори і місце економічної дипломатії у їх врегулюванні 152

Литвин О. Є.

Експортний потенціал та можливості українських малих та середніх підприємств на європейському ринку 165

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Збірник наукових праць

**ВИПУСК 127
(частина II)**

Заснований в 1996 році.

Засновник: Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Свідоцтво про державну реєстрацію: К1 № 292 від 05.11.1998 р.

Науковий редактор: **Дорошко М. С.**, доктор історичних наук, професор.

**Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Протокол № 12 від 30 червня 2016 року.**

Підписано до друку 30. 06. 2016 року.
Наклад 1000 прим.

Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Тел. 044-483-11-25
Сайт: <http://journals.iir.kiev.ua>